

AKADEEMIA

Eesti ja vene ideoloogiast	Jüri Uluots
Vene keele mõjud eesti keelele	Mati Hint
Väärperspektiivid	E. D. Hirsch Jr
Kain: Müsteerium	George Gordon Byron
Saladuseta sfinks	Oscar Wilde
Kohtumine põrgus	Herbert Eulenberg
Loominguteooria poole	Carl R. Rogers
Inimese nägu	Arved Leinbock
Ingeri põliselanike saatus	Ott Kurs
Ellu jääda ja edasi minna	Ilmar Tammelo
Teenides isamaad: Karl Soonpää päevik 1939—1940	

2. AASTAKÄIK 1990

NUMBER 7

KOLLEGIUM

Valeri Bezzubov, Tiit Hennoste, Ain Kaalep, Kalle Kasemaa, Arvo Krikmann, Madis Kõiv, **Jaan Lepajõe, Aino Lukas, Juhan Peegel, Ain Raitviir, Hando Runnel, Peeter Tulviste, Sulev Vahtre, Arvo Valton, Kaljo Villako.**

TOIMETUS

peatoimetaja	Ain Kaalep
vastutav sekretär	Indrek Ude
<i>universalia</i>	Olaf Langsepp
<i>humaniora</i>	Mart Orav
<i>socialia</i>	Jaan Isotamm
<i>naturalia</i>	Toomas Kiho
keeletoimetaja	Triin Kaalep
tehniline toimetaja	Lea Malin
korrektor	Kristin Haljasorg
masinakirjutaja	Tiiu Jõgi

Toimetuse aadress:

202400 Tartu, Kõütri 1, telefonid: 3 11 17,
3 13 73

Postiaadress:

202400 Tartu, Postimaja, postkast 14

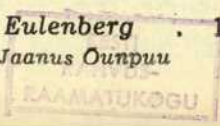
Laduda antud 4. V 1990 Tallinna trükikojas «Vaba Maa». Tellimus nr. 561. Trükkida antud 11. VII 1990 Tartu Trükikojas, Olikooli 17/19, III. Tellimus nr. 2279 60×88 1/16. Kiri: žurnalnaja. Ofsettrükk. Trükipoognaid 13,0. Tingtrükipoognaid 12,74. Arvestuspoognaid 10,80. Trükiarv 7000. «Акадеэмия», журнал Союза Писателей Эстонии. Выходит один раз в месяц. Издательство «Периодика», На эстонском языке.

AKADEEMIA

Eesti Kirjanike Liidu kuukiri Tartus

2. AASTAKÄIK 1990 NUMBER 7

- Eesti ja vene sotsiaalpoliitilisest ideoloogiast
Jüri Uluots 1347
- Teenides isamaad: Riigikontrolör Karl Soonpää
päevik 1939—1940. I 1363
- Vene keele mõjud eesti keelele
Mati Hint 1383
- Väärperspektiivid
E. D. Hirsch, Jr 1405
Tõlkinud Toomas Rosin
- Kain: Müsteerium
George Gordon Byron 1423
Tõlkinud Jüri Talvet
- Saladuseta sfinks: Etsing
Oscar Wilde 1428
Tõlkinud Jaanus Ounpuu
- Kohtumine põrgus
Herbert Eulenberg 1435
Tõlkinud Jaanus Ounpuu

Loominguteooria poole	<i>Carl R. Rogers</i> 1441
	Tõlkinud Karin Hango
Inimese nägu	<i>Arved Leinbock</i> 1460
Ingeri põliselanike saatus	<i>Ott Kurs</i> 1484
Arvustus	
	Temira Pachmuss. Russian Literature in the Baltic between the World Wars. Columbus, Slavica Publishers, Inc., 1988.
	<i>Sergei Issakov,</i> <i>Peeter Torop</i> 1501
Editorial note. Summaries	1510
От редакции. Резюме	1515
Ellu jääda ja edasi minna. II	
	<i>Ilmar Tammelo</i> 1521
	Tõlkinud Ilmar Anvelt

EESTI JA VENE SOTSIAALPOLIITILISEST IDEOLOOGIAST

Jüri Uluots

Järgnevalt avaldame prof. Jüri Uluotsa töö, mille ta kirjutas kodumaal saatuslikul 1944. aastal. See osutus ka Uluotsa viimaseks artiklikuks tema teaduslike ja poliitiliste kirjutiste pikas reas. Kodumaal tol ajal valitsenud Saksa okupatsiooni sünges õhkkonnas ei lubatud artikli avaldamist, sest selles olid liiga selgelt esile toodud Eesti iseseisvuse taastamise püüded. Uluotsale võimaldati küll veel pärast artikli kirjutamist ja selle avaldamiseks loa nõutamist esineda raadiokõnega, milles ta üles kutsus jätkama võitlust kommunistide vastu ja ühtlasi apelleeris vaba maailma poole kindlustada Eesti vabadust ning kinnitas, et eesti rahvas, kuuludes läände, ei igatse midagi muud kui «seda, mis on tema oma».

Septembris a. 1944 okupeerisid Nõukogude kommunistlikud jõugud Eesti, kuid maailm jäi külmaks meie apellatsioonidele. Prof. Uluots, olles kogu raske kommunistide esimese okupatsiooni ja Saksa okupatsiooni aja eesti rahvusliku võitluse keskseks kujuks ja toimides tagakiusatuna okupantide poolt eesti rahva teadvuses Eesti vabariigi legaalse peaministrina ja Venesse küüditatud presidendi Konstantin Pätsi asemel ka meie vabariigi presidendi kohustetäitjana, pidi raskelt haigena põgenema kodumaalt Rootsi, kus ta 9. jaanuaril 1945 suri.

Eesti põllumeeste poliitika: Ülevaade Eesti põllumeeste liikumisest 1917—1955. Toimetanud Osvald Viirsoo. Lund, Eesti Põllumeeste Kogude Esindus Paguluses, 1956, lk 307—325 (ka eessõna).

Eesti ja vene ideoloogiast

Lahkunud peaministri ja presidendi kohustetäitja viimane artikkel moodustab nii tema poliitilise testamendi kui ka selle teadusliku põhjenduse. Need prof. Uluotsa mõtted on ja jäävad meie poliitilise võitluse aluseks, kuni täituvad surivoodil Stokholmi haiglas ühele oma lähemale poliitilisele sõbrale öeldud sõnad: «Läbi raskeimate raskuste saavutame uuesti oma isamaa.»

I.

Nagu igal üksikinimesel on oma mõttemaailm, mis teda vaimselt iseloomustab ja ta käitumist motiveerib, nõnda ka orgaanilistel inimkollektiividel, rahvastel.

Ainult näiliselt, pealiskaudsel vaatlusel võib paista, nagu muutuksid rahvaste mõttemaailmad oluliselt ja kiiresti. Tõelisus on teistsugune. Sõltudes rahva antropoloogilisest omadusist, geograafilisest asendist ja ajaloolisest elukäigust, omab iga rahva mõttemaailm, eriti ta sotsiaalpoliitiline ideoloogia, püsivaid põhijooni või põhisuundi. Need põhijooned väljenduvad osalt rahvaste üksikliikmete avaldustes, veel enam aga kogu vastavat rahva elusuhtumist ja elukorda määravais ideedes.

On esijoones neli punkti ehk lähtekohta, mis võimaldavad selgitada eriti rahvaste sotsiaalpoliitilist ideoloogiat ja ühtlasi rahvaste erinevusi sellel alal. Need on: 1) suhtumine üksikinimesesse, 2) suhtumine riiklusse kui kogu rahvast haaravasse tervikusse, 3) suhtumine kogu rahva elu korraldavasse õigusse ja 4) suhtumine teistesse rahvastesse.

Püüame neilt neljalt vaatepunktilt veidi vaadelda eesti ja suur-vene (allpool lühendatult: vene) sotsiaalpoliitilist ideoloogiat võrdlevas käsitluses.

Eestlaste arusaamise järgi on iga inimene Jumalast ja loodusest määratud tervik, vaimne ja kehaline, jaota-

matu ja lagundamatu sündimisest surmani. Seetõttu iga inimese sünd on suur ja rõõmus sündmus, tema surm on raske kaotus. Igal inimesel on õigus tervisele ja elule. Kui aga inimene on noorusest, vanusest või haigusest nõrk, siis kaasinimeste kohuseks on tema eest hoolitseda ja teda ülal pidada. Iga inimene on väärtus, on kallis.

Vene arusaamist kõnesoleval alal püüdsid juba tsaariaegsed õpetlased kokku võtta «kollektiivsuse põhimõttesse» (*sobornoje natšalo*), s. o. mitte üksikinimene pole oluline, vaid inimhulk. Marksistlik bolševism on selle põhivaate viinud loogilise konsekventsuseni. Üksikinimene on mitte ainult kehaliselt keemiliselt lagundatav, vaid ta eksisteerib ka vaimselt ainult ühiskondlikult, s. o. on lagundatav ühiskondlikult. Inimese sünd ja surm on vaid üksiknähtused ühiskonna eluprotsessis. Üksikinimesel kui seesugusel ei ole iseseisvat õigust elule ja ülalpidamisele. «Kes ei tee tööd, ei pea ka sööma,» deklareerib pidulikult Stalini konstitutsioon. Üksikinimene seesugusena pole väärtus, pole kallis. Seetõttu üksikinimesi võib massiliselt hävitada rahuaegadel, mässudes ja revolutsioonides ning sõjaaegadel.

Eestlaste arusaamise järgi inimese kui jaotamatu terviku vaimsed ja kehalised võimed tingivad individuaalse tegutsemise. Seetõttu on igal inimesel paratamatuseks ise kujundada ja omandada oma veendeid, ise mõelda enda ja kogu maailma üle, oma mõtteid vahetada teistega või seda mitte teha, ühineda teistega või mitte, samuti individuaalselt tegutseda vastavalt oma võimeile ja objektiivseile võimalustele vaimsel kui ka majanduslikul tegevusalal, eriti ka ettevõtjana põllutöös, tööstuses, kaubanduses. Seepärast nn. kodanlikud vabadused on eestlaste arusaamisele mitte paberlikud annetused, vaid inimese põhiloomu järeldused. Nende vabaduste puudumine tähistab inimese orjust. Vabaduse endatunnetuses eestlane pingutab end haruldase sitkusega ja püsivusega igal elualal; orjuse endatunnetamisega püsivus kaob ja orjastaja vastu tekib ürgjõuline vaen.

Vene arusaamine inimesest kui jaotatavast tervikust tingib kollektiivse tegutsemise. Seetõttu ühiskond oma organite kaudu (s. o. riik ja kirik, praegu bolševistlik partei) mõtleb iga üksiku inimese eest, kujundab ta veened lakkamatu propagandaga ja seob ning ühendab teda kaasinimestega. Sellises olustikus on «õnnis elada», on «rõõmus elada», «ei ole igav». Kes teisiti talitab, on kurjategija — «bassurmanin», «mitte-õigeusklik», «kontrrevolutsionäär». Samuti vaid kollektiivselt tuleb inimesel tegutseda vaimsel ja majanduslikul alal — ühiskondlikus obštšina's, artellis, kolhoosis, riiklikus mõisas ja riiklikus tehases. Üksikinimene ettevõtjana põllutöös, tööstuses või kaubanduses on kurjategija — «kulak», «kurnaja», «kapitalist».

Inimese endamääramise õigust — «kodanlikke vabadusi» — ei saa olla. Kollektiivsest tegutsemisest järeldub inimese ärasulamine ühiskonda. Ühiskonda täielikult ärasulatatud inimene ongi «vaba», sest ainult sellises olekus ta saab olla osanik ühiskondlikus tootmis- ja tarvitamisprotsessis, majanduslikus ja vaimses. Kes sellest ärasulatamisest hoidub, on kurjategija — «sabotöör», «kontrrevolutsionäär». Kes aga sellist ärasulatamist rahvamasside suhtes oskab kõige täiuslikumalt teostada, on vene arusaamise järgi mitte orjastaja ja despoot, vaid suur valitseja: Ivan Julm, Peeter Suur, Katariina Suur, Suur Lenin, Suur Stalin.

Eestlase arusaamise järgi on üksikinimene, olles lagundamatu tervik ja vajades individuaalseid vabadusi, siiski liige ühiskonnas, millest võrsuvad üksikule õigused ja vabadused, ent ka kohustused ja koormised. Üksikinimene on seega seoses kaasinimestega minevikus ja olevikus, mistõttu individuaalsed vabadused ei saa olla piiramatud ega võimaldada inimkonna elu korralagedust.

Vene arusaamise kohaselt üksikinimene, olles lagundatud ühiskonnas ja sulatatud sellesse, ei saa omada ka kohustusi ja koormisi ühiskonna vastu. Kuivõrd see on

faktiliselt võimalik, võib üksikinimene taltsutamatuks käsutada kaasinimesi ja hävitada neid, nende vara ning ka ühiskondlikke ülemusi nagu masinavärgis vindike, mis lahti pääsedes võib sattuda hammasrataste vahele ja purustada need või kogu masina. Aeg-ajalt Vene elus seega tekivad vastavad korralagedused oma juhtidega (Stenka Razin, Pugatšev, Mahno), mis võivad haarata kogu rahva elu («tume aeg» 16. sajandi lõpul ja 17. sajandi alguses, revolutsioonid 1905. ja 1917. a.). Samal põhjusel võib valitsejaid järjekindlalt tappa (Peeter III, Paul I, Aleksander II, Nikolai II), rääkimata väiksemaid võimukandjaid. Samaga seletub, et just Venes on tekkinud väljapaistvaimaid anarhismi praktikuid ja teoreetikuid (Bakunin, vürst Kropotkin, krahv L. Tolstoi).

II.

Eelmainitud seose tõttu kaasinimestega on üksikinimene eestlase arusaamise järgi paratamatult suurema ühiku liige. See suurem ühik, vastava rahva näol ajalooliselt vastaval maa-alal juurdunud ja ühise kõrgema võimu alla koondunud, ongi riik. Riik on seega eestlase arusaamises teatav orgaaniline ja abstraktne mõiste või täpsemalt, teatav kogumõiste, mille üksikud koosseisusised võivad muutuda, aga kogumõiste püsib. See kogumõiste ei vaja ka mingit välist meelelist või sümboolset kehastust, sest see kogumõiste iseendast juba väljendub vastavas paljuses (maa-ala, rahvas, võimukandjad).

Vene arusaamise järgi üksteisega kokkusulanud inimete hulk on ebamäärane vormitu mass, millest alles üks inimene oma isiksusega võib luua ühiku, riigi. Seega riik on vene arusaamises mitte abstraktne kogumõiste, vaid konkreetne, ühes inimeses koonduv mõiste. Seetõttu riik ei tarvitse sisaldada ka orgaaniliselt kujunenud tervikut, vaid võib koosneda vägivaldselt ühe inimese meelevalda alla koondatud koosseisu-osistest. Oluline ja tähtis

on riigi mõistes üks inimene, kes riiki personifitseerib, olgu see vürst, tsaar või bolševistlik parteijuht. See üks inimene mitte üksnes sümboliseerib, vaid ka tõeliselt kehasab riiki. Kui see üks inimene puudub, siis on «tume aeg», riikluseta lainetav inimmeri.

Eestlase arusaamises üksikinimene, olles liige riiklikus paljuses, ei hävi selles paljuses, vaid on endastmõistetav osanik selles, kandes koormisi ja kohustusi paljuse kasuks ning olles õigustatud ka paljuse tegevusest ja juhtimisest osa võtma. Nii koormised ja kohustused kui ka osavõtuõigused on paratamatud, sest muidu ei saa püsida paljus, samuti ka üksikliige. Nõnda on eesti arusaamise järgi nn. aktiivkodaniku mõiste endastmõistetav paratamatus. Kui aga üksikud kodanikud omavad riikliku paljuse suhtes erilisi juhtimis- ja valitsemisõigusi, siis need pole kellegi isiklikud õigused, vaid ainult vajalikuks osutunud volitused paljuse huvide teostamiseks.

Vene arusaamise järgi üksikinimene on alluv riiki personifitseerivale inimesele, olgu see vürst, tsaar või bolševistlik parteijuht. Allumus ise võib võtta erinevaid jooni: allumus «Venemaa peremehele» (patrimoniaalne vaade), «isakesele tsaarile» (patriarhaalne vaade) või «rahvaste juhile» (bolševistlik vaade), kuid allumus peab olema absoluutne, sest vastasel korral riiklus laostuks. Allumuse raamides võivad üksikinimesed näiliselt ka aktiivkodanikena esineda, kuid tõeliselt on tegu riiklust kehastava üksikinimese otsuste massilise heakskiitmisega ja ülistamisega. Häda sellele, kes sellelt «õigelt liinilt» kõrvale kaldub. Seetõttu riiki kehasstav inimene pole tavaline inimene, vaid on midagi rohkem. Suurvürst Nikolai Nikolajevitši definitsiooni järgi tsaar oli «pool inimest ja pool jumalat». Praegu Lenin on mumifitseeritud pühak Moskva Punasel väljakul ning härra Stalin tema elav üliinimlik järglane: kõikteadja, kõikkorraldaja, kõik-kontrollija. Kõik muud võimukandjad omavad oma võimu allikaks seda kõikvõimsat keskust, kuigi neid näiliselt muul teel ametisse valitakse või määratakse.

III.

Eesti arusaamise järgi «seadus on vanem kui inimene», s. o. õiguse reeglid on ürgsed ja läbivad kogu maailmakorra ning inimesed peavad neile alistuma. Seaduse- ja määruseandja ning kohtuniku ülesandeks on õiguse reeglid antud oludes kindlaks teha, täpsustada ja rakendada ning sel viisil korraldada inimeste kooselu. Sellelt vaatepunktilt õigus kindlustab üksikinimese elu, tervise ja vabadused, samuti rahvaste elu ja nende vahekorrad ning vabadused. Vastavalt sellele eesti arusaamisele ka riik on õiguse korraldus, rajanedes «õigusele, seadusele ja vabadusele». Ka riigivõim pole muud kui õiguste kogu, mis teostatakse seaduste alusel. Seetõttu keegi pole õigustatud võimu kasutama väljaspool seadust. Nõnda avaldub kogu elus õiguse võim. «Õigus jääb ega lase end alla suruda, tema ees peavad taanduma kõik kurjad teod.»

Vene arusaamise järgi on seadus midagi, mis on inimesele väljastpoolt peale sunnitud ja mis õigupoolest on inimese loomu vastu. Seetõttu juba tsaariajal leidis vene teadlasi, kelle tõenduse järgi «vene lai natuur ei mahu kitsasse õigusnormi». Krahv L. Tolstoi pidas koguni seadusi ja õigust vägivaldaks ning põhikurjuseks. Marksistlik bolševism on selle vaate arendanud süsteemiks. Maa ilma valitsevat mateeria, vägivald. Seadused on valitseja (= valitseva klaasi) vägivaldareeglite kogum, millele inimesi sunnitakse alistuma tarbe korral isegi vägivaldaga. Seaduse- ja määruseandja ning kohtunik on kutsutud valitseja vägivalda abistama ja kindlustama; kohtunik peab vastava vajaduse järgi ka seadusest kõrvale minema — «revolutsioonilise südametunnistuse» järgi. Selle arusaamise kohaselt riik pole üldse muud kui vägivallaaparaat valitseja käes ja riigivõim see vägivallakogum, mida riigiaparaadi kaudu käsutatakse ja kasutatakse. Nõnda kogu elu läbib vägivallavõim, mille ees kõik muu peab taanduma või talle kohalduma.

IV.

Eesti arusaamise järgi taevaalaotuses, taime- ja loomariigis on suured, väikesed ja imetillukesed kehad ning igaühel neist on oma ülesanne ja põhjus targas maailmakorras olemiseks, «õigus elule». Ka rahvaid on suuremaid, väiksemaid ja väikesi, aga kõik nad on looduslikud ühikud, mis vastavaiel maa-aladel ajaloolises elu- protsessis on orgaaniliselt kujunenud. Nagu oleks mõtte- tus taotella, et taevaalaotuses, taime- või loomariigis püsik- sid ainult suured, ainult väikesed või ainult imetillukesed kehad, nõndasamuti oleks maailmakorras avalduva tarkuse vastane nõuda ja püüda, et inimsoos esineksid ainult väi- kesed, ainult keskmised või ainult suured rahvad või liiatigi ainult üks suur rahvas. Seetõttu eestlase arusaa- mise järgi on igal rahval — olgu ta suur, keskmine või väike — õigus oma iseseisvale elule ja sellest järelduv kohustus ennast mitte segada teiste rahvaste elusse, teisi mitte rünnata, vaid asuda nendega rahuvahekorras.

Vene — ja nimelt toonitatult suur-vene — arusaa- mise järgi ei saa Suur-Vene valitseja olla rahus ümbrit- sevate rahvastega, sest see valitseja ja tema poolt valitse- tav rahvas omavad missiooni millekski suuremaks ja tähtsamaks. Moskva vürstid omasid algusest peale mis- sionaalset ideed «Venemaad koguda» ja «isade ja vana- isade pärandit» tagasi saada ning seetõttu ümberkaudseid maid ja rahvaid järjest laienevas raadiuses sõjaliselt val- lutada. Sellele lisandus uus ja sajandeid kestnud teooria, mille järgi «esimene» Rooma langes uskmatute kätte; samuti «teine Rooma» (Konstantinoopol). Järele on jää- nud «Kolmas Rooma», Moskva, mis ainukese õigeusk- likkuse keskusena maailmas on kutsutud õiget usku kogu uskmatuse maailmas kaitsma ja levitama. Moskva tsaarid ja Peterburi keisrid on järjekindlalt teostanud seda mis- siooni, vallutades Ida-Euroopa ja Põhja- ning Kesk- Aasia.

Lisaks eelmistele arendasid slavofiilid missionaalset

ideed, mille järgi kogu Lääne-Euroopa tsivilisatsioon on mädanev, kõdunenud ja kaduv, ainult Vene riik ja slaavi rahvuslus keskusega Moskvast on kutsutud hukkuvat maailma päästma, eriti «slaavi vendi» vabastama Kesk-Euroopas ja Balkanil ja muidki rahvaid juhtima «Vene merre».

Viimasena on marksistlik bolševism asunud teostama Suur-Vene missiooni, mis oma ulatuselt ületab kõik eelmised. Selle vaate järgi valitseb ainult Nõukogude Liidus ainuõige ühiskondlik-riiklik kord, kuna samal ajal igal pool kogu maakeral on äärmiselt ebaõige ühiskondlik-riiklik kord, mis seetõttu «teaduslikult» kindlaks tehtud paratamatusega on määratud hävima ja aset andma nõukogude korrale keskusega Moskvast. Järelikult Moskva on kutsutud kogu maailma vallutama. Sellest järeldub mitte üksnes Moskva õigus, vaid ka kohustus ennast segada teiste rahvaste ellu: «vaeseid ja rõhutuid aidata» ning võõraid rahvaid igal pool rünnata, kus see on võimalik. Rahu teiste rahvastega saab seega olla vaid «hingetõmberahu» selleks, et esimesel võimalusel jätkata rünnakut. Seejuures on tähelepanev, et Suur-Vene elanikkond aplalt võtab vastu eelmainitud missionaalsed ja messianistlikud ideed ning rangelt kannab nende ideede teostamisega seotud koormisi. Ta tunnetab mõnuga enda laienemist maapinnal ja vaistab mõrult enda ruumilist kitsendamist. Ta on oma põhiloomult ründavaim ja imperialistlikem kõigist rahvastest kogu maailmas ja tänuväärne materjal maailmavallutamise missiooni teostaja kätes.

V.

Eelnevast nähtub, et Eesti ja Vene sotsiaalpoliitilised ideoloogiad erinevad teineteisest järsult ja põhiliselt. Millega seda seletada?

Algul oli tähendatud, et rahvaste sotsiaalpoliitiline

mõttemaailm sõltub nende antropoloogilisest omadusist, geograafilisest asendist ja ajaloolisest elukäigust. Aga kas ja kuivõrd mainitud kolmel faktoril on käesoleval puhul võrdne osatähtsus? Õnnelikult säilinud ajalooallikad näivad võimaldavat küsimusele vastuse andmist.

Tacitus (I sajandi lõpul) kirjeldab «aestide suguharusid» erinevat sõjakamaist naabreist suurema kalduvusega põllutööle ja mere kasutamisele. Jordanes (VI sajandil, ent varasemal andmeil) iseloomustab «mere kaldal» elutsevaid «aestisid» «põhjalikult rahuliku inimhõimuna» (*pacatum hominum genus omnino*). Kuigi Tacituse ütlus, nagu mõned uurijad arvavad veenva põhjusega, ei käiks praeguste eestlaste antropoloogiliste eelkäijate kohta, Jordanese väite suhtes aga vaevalt peaks avaldatama sama kahtlust. Kui see on nõnda, siis eestlaste eelkirjeldatud «rahulik» suhtumine teistesse rahvastesse pole viimase aastatuhande tulemus, vaid ulatub hoopis kaugeemale tagasi. «Rahu»-omadus on loomupärasel loogilises seoses kõigi teiste ülalkirjeldatud tunnustega eestlaste sotsiaalpoliitilises ideoloogias. Tuleb seega järeldada, et eestlaste sotsiaalideoloogiline kompleks on eelkõige sõltuv ta kandjate antropoloogilisest substantsist.

Sama Tacitus (I sajandi lõpul) kirjeldab «venetisi» (millega on seoses eestikeelne nimetus «venelased») õiguskorda hülgevate ja teisi rahvaid ründavate rööv mõrtsukaina (*multum ex moribus traxerunt... latrociniiis pererant*). Vaevalt on mõeldav Suur-Vene eelkirjeldatud ründamisjõont täpsemalt iseloomustada ja defineerida. Seega see ründamisjõon pole viimase aastatuhande tulemus, vaid hoopis varema päritoluga. Nestor (XI sajandi lõpul, varasemal andmeil) iseloomustab idaslaavi hõimusi enne Vene riigi loomist (IX sajandi keskpaiku) järgmiselt: poljaanisid (Kiievi ümbrus, kus on ukrainlaste hääl) korralike eluviisidega, ent põhjapoolseid hõimusi (kellest on võrsunud suurvenelased) tooreina, kõlblust hülgevaina, vägivaldseina, «loomade viisil elavaina», «nagu iga metsloom metsas». Sellega seisab seoses kuulus

«varjaagide kutsumise formel» (Sahmatov'i uurimuse järgi algtekstis ainult slaavi põhjahõimude poolt): «Meie maa on suur ja rikas, aga korda (õigust) temas ei ole. Tulge ja valitsege meid õiguse järgi!»

On püütud Nestori iseloomustust näidata ebatõelisenä, varjaagide kutsumise formelit muinasjutuna. Ent Nestori kirjutises hõõgub slaavi patriotism ei lase oletada võltskirjeldust; muinasjuttudeski kajastub reaalsus. Nestori iseloomustus väljendab hästi Suur-Vene ülalkirjeldatud ideoloogia põhijooni suhtumises üksikinimesse, ühiskonnasse, õigusse ja vägivallasse; «varjaagide kutsumise» formel näitab aga klassilisel kujul suur-vene suhtumist valitsejasse, riigisse ja õigusse: ilma kõikvõimsa valitsejata — vürstita — pole riiki, pole õigust; valitseja loob õiguse, kuna rahvas ise on selleks võimetu. Nõnda järeldub, et ka vene ülalkirjeldatud sotsiaalpoliitilise ideoloogia kompleks on ürgselt ja esijoones sõltuv tema kandjate antropoloogilisest substantsist.

Primaarse teguri selgitamine võimaldab valgustada teiste tegurite osatähtsust.

Kuna eestlased on «põhiliselt rahulik inimhõim», s. o. nad ei tungi teiste rahvaste ellu ja eluruumi, siis on paratamatu, et nad praegugi asetsevad oluliselt sama Läänemere idaruumis, kus kaks tuhat aastat tagasi, s. o. «mere kaldal». Aegade jooksul on samasse ruumi sisse tunginud sõjakaid ründavaid naabreid ja need on jälle läinud, eestlased ise on aga ikka kohale jäänud. Sellest järeldus: igal rahvas, ka väikesimal, on õigus oma elule ja eluruumile, kuigi seda õigust rünnatakse. Rünnakuid on olnud väga ägedaid, surmavalt ohtlikke, kuid need on vaibunud nagu looduslikud tormid samas ruumis ja pärisrahvas on jälle jätkanud oma elu. Sellest veendumus: õigus, mis rahvast elule õigustab ja ta elu korraldab, on vägevam inimestest ja neist sõltumata; inimesed peavad seda õigust tunnetama ja selle järgi elama.

Ürgseist ühikuist — pere- ja sugukondadest — on

Eestis tekkinud külad ja külakonnad. Endakaitseks rünnakute vastu aga oldi sunnitud vandelepingutega liitma külasid ja külakondi kihlakondadeks ehk kihelkondadeks, kihelkondi maakondadeks ning maakondi kogu maad ja rahvast hõlmavaks tervikuks, riigiks. Siit arusaamine: riik on vastaval maa-alal ajalooliselt juurdunud rahvast haarav ühik, mis on õigusega läbi imbunud ja korraldatud; ka riigivõim on õiguslik võim. Ürgselt seostas üksikinimest tihedalt pere- ja sugukond. Aegade kestel on aga pere- ja sugukonnakõidikuid lõdvendanud küla ja külakond, küla ja külakonna võimu ületanud ja pilbastanud kihelkond, kihelkonna võimu sidunud ja piiranud maakond ning maakondade võimu ühendanud ja ületanud ning ühtlasi kõiki seniseid allühikuid sidunud ja modifitseerinud riiklik keskvoim. Ent kõigi nende üksikinimest kontsentriilselt haaravate ja üksteist lõdvendavate ühiskondlike võimuringide tekkimisel ja muutumisel üksikinimene ise on jäänud ja püsinud. Sellest arusaamine: üksikinimene on jaotamatu ja lagundamatu kui ühik, kellele paratamatult kuuluvad omad õigused ja vabadused ning koormised ja kohused teda ümbritsevas ühiskondlikus keskkonnas.

Et suurvenelaste substants on rahutu ja ründav teiste rahvaste seas ning tungib teiste rahvaste ellu ja eluruumi, siis selle substantsi kehastajad ise pole saanud püsida ühes ja samas ruumis. Eelmisel aastatuhandel on nad rahutult liikunud kirde suunas ja käesoleval aastatuhandel, lähtudes Moskvast, haaranud kogu Ida-Euroopa ning Kesk- ja Põhja-Aasia, kalduvusega levida ikka kaugemale ja kaugemale, võimalikult üle kogu maakera.

See põhitung püüab end vaimselt projitseerida ja õigustada. Siit missionaalsed teooriad «Venemaa kogumist», «vanaisade pärandi tagasivõitmisest», «meredele pääsemisest», «slaavlaste maailma-missioonist», «tööraha vabastamisest kogu maailmas». Vägivallaga tungitakse teiste rahvaste eluruumi, vägivallaga vallutatakse ning valitsetakse neid, vägivallaga — massiliste sund-

transportimiste kaudu — segatakse nad vajaduse järgi üksteisega — kõik vastavate käskude ja keelueeskirjade alusel. Siit teooria: õigus on vägivald, seadused on valitseja vägivallareeglite kogum.

Ründamine, samuti vallutatud ruumi militaarne vägivallavahenditega valitsemine vajab militaarset üksikjuhti, kellele kõik peavad alistuma. Sellest arusaamine: riik vajab valitsejat, kes esineb üksikisikus; see üksikinimene kehastab riiki ja kasutab vägivalda, muidu oleks korralagedus. Mida suurem on vallutatud maa-ala ja mida heterogeensem elanikkonna koosseis, seda suurem on vajadus sellise valitseja järele. «Meie maa on suur ja rikas, aga korda temas ei ole. Tulge ja valitsege meid!» hüüab suur-vene substants üksikvalitseja järele läbi sajandite praeguseni, omistades ja projitseerides sellele valitsejale kõik võimu ühiskonnas ning üliinimlikud omadused.

Rahvaste alatine ründamine on seda edukam, mida enam on ründaja käsutuses inimesi. Üksikinimene pole oluline, kollektiivseid hulki, masse on vaja. Kollektiivselt tuleb masse kujundada mitte üksnes ründamise juhul, vaid juba aegsasti rahuaegadel, vajaduse järgi sundvahenditega ja vasturääkivate üksikinimeste kõrvaldamisega. Siit teooriad: «kollektiivsuse põhimõte» vene elus, üksikinimese lagundatavus ja jaotatavus ühiskonnas, individuaalsete vabaduste ekslikkus («kodanlikkus»), kollektiivsete tootmis- ja tarbimisvormide õnnistusttoovus inimesele ja inimsoole.

Eelnevast ilmneb mitte üksnes eesti ja vene (suur-vene) sotsiaalpoliitiliste ideoloogiate järsk ja põhiline erinevus, vaid selguvad ka tegurid, mis on neid erinevusi tekitanud. Primaarseks teguriks osutub mõlema kõnesoleva rahva erinev antropoloogiline substants, sekundaarseks ja tertsiaarseks nende geograafiline asend ning ajalookäik. Antropoloogilised omadused on otsustavalt suunanud kummagi ideoloogia kandja geograafilise asendi kujunemist ja suhtumist teistesse rahvastesse. Sõltuvalt

antropoloogilisest substantsist, geograafilisest asendist ning suhtumisest teistesse rahvastesse on ajaloooptsesis kujunenud vastavad erinevad ideoloogiad ja tegutsemisviisid. Need erinevad ideoloogiad pole seega juhuse viljaks ega mööduvaks nähtuseks. Vere ja mulla seosest võrsuvad rahvad, nende mõttemaailma ja käitumine.

VI.

Mõlemad rahvad, kellest on eespool kõneldud praegu elamas ja tahavad edasi elada. Nende rahvaste sotsiaalpoliitiline ideoloogia on oluline osa nendest endast, nende elust. Seetõttu eelnevad vaatlused kahe rahva sotsiaalpoliitilistest ideoloogiatest kuuluvad veidi jätkamisele ka veel tuleviku vaatepunktilt, sise- ja välispoliitiliselt.

Sisepoliitilisel alal mõlema rahva sotsiaalpoliitilised ideoloogiad on erinevad nagu tuli ja vesi. Seetõttu sammud, mis ühe rahva seesmise elu korraldamisel võivad olla õiged, saavad teisele olla vaid katastroofilised. Olles ühe rahva juures arusaadavad ja elu edasiviivad, on vastavad sammud, vastav režiim teisele rahvale võõras ja tema elu laostav. Seepärast isiksus, kodanikuvabadused, rahvapärane riigikord ja seaduste austamine, mis Eestis on endastmõistetavad ja elu edasiviivad, osutusid Suur-Vene eksperimendis a. 1917 («Kerenski aeg») eluvõõraiks ja Venemaa elu lammutavaiks, tekitades raskeid võitlusi ning kodusõja.

Ümberpöörduvalt, isiku sulatamine kollektiivsusse, kollektiivne tegutsemine, riigivõimu käsitlemine vägivaldne ja seaduste vägivaldne andmine ning rakendamine, mis on Suur-Venes endastmõistetavad ja püsivad, osutusid Eesti eksperimentides (bolševistliku okupatsiooni ajal Eestis a. 1917 ja 1918 ning 1940—41) eluvõõraiks ja kogu rahvast surmavalt häirivaiks ning ähvardavaiks, tekitades äärmiselt raskeid võitlusi, sõdasid elu ja surma peale

(a. 1918—20, Teine maailmasõda 1941. aastast, eriti 1944. a. veebruarist alates).

Kummagi rahva elu huvides pole vaja selliseid eksperimente tulevikus korrata, olgu juba siis, et ühte või teist rahvast tahetakse hävitada või tema elujõudu nõrgendada. Kui aga tulevikus tahetakse mõlemate rahvaste elu säilitada ja selle loomupärast kujundamist võimaldada, siis on selleks mõlema rahva huvides ainult üks retsept: mõlemad rahvad tuleb oma sisepoliitiliste radikaalselt erinevate sotsiaalpoliitiliste ideoloogiate tõttu teineteisest täiesti lahus hoida. Õiguslikult tähendab see seda, et mõlemad rahvad peavad riiklikult lahus elama, mitte ühte riiklikku koosseisu kuuluma, isegi mitte ühte ka kõige lõdvemasse riiklikku liitu. Nagu vesi kustutab tule või tuli aurustab vee, kui nad pole teineteisest täielikult eraldatud, nõnda ka käesoleval korral ainult teineteisest riiklikult ja õiguslikult täiesti lahutatud olek kindlustab, et eestlaste ja suurvenelaste kui loomupäraselt kujunenud rahvaste elu tulevikus ei kustu või järkjärgult ära ei aura.

Välispoliitilisel alal on kummagi rahva sotsiaalpoliitilised ideoloogiad veelgi teravamalt erinevad, sest eestlased oma loomu kohaselt tahavad ka edaspidi venelastega rahus elada, venelased aga oma loomu põhiomaduse tõttu neid rünnata ja hävitada. Vene tung Eesti ruumi on aastast 1060 kuni praeguseni põhjustanud ligikaudu 40 sõda, kaasa kiskudes ka lähemaid ja kaugemaid rahvaid. Rahvaste heaolu huvides ei tohiks mineviku kurvad eksperimentid tulevikus korduda. Seepärast välispoliitilistel, rahvusvahelistel kaalutlustel veel rohkemgi kui eelmainitud sisepoliitilistel põhjustel on vajalik eestlasi ja venelasi teineteisest riiklikult täiesti eraldi hoida. Ühes sellega on probleem asetatud laiemasse perspektiivi.

Eesti rahvas oma sotsiaalpoliitilise ideoloogia eelkirjeldatud ürgseima põhijoone tõttu ei saaks ka tulevikus teisiti elada kui «põhiliselt rahulik inimhõim» teiste rahvaste peres, mitte soovides tungida teiste rahvaste

ruumi ega tahtes teiste tungimist oma ruumi. Sellisena ta oleks väärtuslik liige rahu elavate rahvaste seas nii Euroopa kui ka kogu maailma raamides.

Suur-vene rahvas ei saa oma sotsiaalpoliitilise ideoloogia ürgjoone tõttu ka tulevikus teisiti kui tungida ja ikka jälle tungida teiste rahvaste eluruumi, neid rünnata, kahjustada ja vallutada. Ühtlasi ikka ja jälle leitakse põhjusi ja teooriaid rünnakuiks. Seetõttu seisavad eestlased ka tulevikus Vene ründamise hädaohus, samuti teised samas Vene rünnakute võõndis asetsevad rahvad, nagu näit. soomlased, lätlased, leedulased, poolakad, ungarlased, rumeenlased jt. Seega näib, nagu just neil rahvail osutuks esijoonel vajalikuks leida vahendeid Vene rünnakute vastu. Aga kui see võõnd purustatakse või seda võõndit seljatagant püütakse rünnata, jätkub Suur-Vene tung ürgse loomu sunnil ka kaugemale läände — Saksa- maale, Skandinaaviasse, Balkanile ja sealt edasi Itaaliasse, Hispaaniasse, Prantsusmaale ja Inglismaale. Nõnda on Vene rünnakud lääne suunas kogu Euroopa probleemiks ja oleneb viimasest, kuivõrd osatakse ja jõutakse leida vahendeid hädaohu tõrjumiseks. Ent sama ürgse loomu sunnil Suur-Vene jätkab edaspidi paratamatult oma seniseid rünnakuid ka lõunas (Lähis-Ida), kagus (Kesk-Aasia, India), idas (Hiina, Jaapan, Ameerika) ning looduslike võimaluste piirides ka põhjas.

Nõnda on Suur-Vene rünnakud tõeliselt kogu maailma probleemiks. Rünnakute paratamatusest ja ohtlikkusest ei maksa kellelgi teha pettepilte. Need rünnakud on Suur-Vene substantsi ürgseima ja pidevaima tungi avaldused ning toimuvad, kuni kestab see substants. Need rünnakud oma kordaminekuil hävitavad ja laostavad kõigi rahvaste vabaduse ja elu ning on seda suurema ulatusega ruumis ja kiirusega ajas, mida rohkem lastakse ründajal oma jõude suurendada uute maade ja rahvaste alistamisega. Õigeaegses pidurdamises on lahendamise võti. See võti ei ole sedavõrd Suur-Vene lähemate väiksemate naabrite kui globaalsete suurvõimude käes.

TEENIDES ISAMAAD

Riigikontrolör Karl Soonpää päevik 1939—1940

Agronoom ja poliitik **KARL JOHANNES SOONPÄÄ** (a-ni 1939 Soonberg) sündis 2. III 1895. a (ukj) Tartumaal Pangodi vallas Kotka talus rentnike Gustav ja Rosalie (sünd. Kukk) Soonbergi pojana (üks tema vendi oli ajakirjanik ja kunstiteadlane Leo(nhard) Soonpää). Alghariduse sai Karl Soonpää Tamsa algkoolis 1902—1903 ja 1904—1905, Luuke algkoolis 1905—1906 ning Nõo kihelkonnakoolis 1906—1907. 1908. a asus ta õppima Tartu Aleksander I nim. gümnaasiumi, lõpetades selle 1914. a hõbeaurahaga. Aastail 1914—1916 õppis ta — väidetavasti isa soovil — Samajevi stipendiumi toetusel Tartu ülikoolis usu-teadust. Pärast sõjaväkke kutsumist 1916. a kevadel lõpetas ta sama aasta detsembris Taškendi lipnikekooli lühendatud kursuse. 1920. aasta sügisel valis K. Soonpää õpingute jätkamiseks Tartu ülikooli põllumajandusteaduskonna, mille lõpetas 1926. a *cum laude* (diplomitööks isa renditalu reorganiseerimiskava: «Kodijärve «Rehe» talu majapidamise organiseerimise kava»).

Õpingute vahele jäi teenistus Vene ja Eesti Vabariigi sõjavägedes. Pärast sõjakooli määrati lipnik K. Soonpää 1917. aastal 178. tagavarapolku Staraja Russas; teenis siis 266. polgus Kremeni linnas; maist 1917 8. Soome kütipolgus Galiitsias, kus esimeses pealetungilahingus Ternopoli ümbruses sai õlga haavata ning evakueeriti. Pärast paranemist oli Eesti tagavarapataljoni III roodu nooremohvitser (kuni selle laialisaatamiseni 1918. aasta veebruaris), Saksa okupatsiooni ajal aga maal isakodus. Eesti Vabadussõjas oli lipnik, alamleitnant ja leitnant K. Soonpää 2. jalaväepolgu nooremohvitseri, rooduülema ja pataljoni adjutandi kohustes 1918. a maist kuni 1920. aasta alguseni. Teenistust Vene väes hinnati Püha Anna ordeni IV järguga «Vahvuse eest»

Teenides isamaad

(1917); Vabariigi Valitsus andis K. Soonpäale Vabadusristi II/3 (1920) ning Tartu Maavalitsus määras talle asunikukrundi Põv-vatu asunduses Luunjas (1923).

Aastail 1924—1925 töötas K. Soonpää Asunikukude-Riigirentnikkude Liidu Tartumaa põllumajandusliku nõuandjana, 1925—1926 oli ta Tartu Maavalitsuse poolt valitud maakonna agronoomiks. Pärast ülikooli lõpetamist 1926. aastal sai K. Soonpää agronoomi kutse. Sama aasta kevadel valiti ta Tartumaalt Asunikukude, Riigirentnike ja Väikepõllupidajate Koonduse nimekirjas III Riigikogu liikmeks (1926—1929), mistõttu loobus maa-agronoomi kohast. Samast on ta valitud hiljem ka IV ja V Riigikogu liikmeks. 1927. aasta detsembris kutsuti K. Soonpää töö- ja hoolekande ministriks Jaan Tõnissoni valitsusse, detsembrist 1928 kuni juulini 1929 oli ta August Rei valitsuses põllutööminister. Seejärel valiti K. Soonpää riigikontrolööriks, kellena ta töötas pärast tagasivalimist (1932) kuni 1940. aasta suveni.

Poliitika- ja seltskonnaelus oli K. Soonpää Kodijärve haridusseltsi «Tõrvik» esimees ja näitejuht (1920—1923), Asunikukude, Riigirentnikkude ja Talupidajate Põllumajandusliidu nõukogu ja juhatuse liige (a-st 1927), o/ü «Lihaekspordi» juhatuse esimees (1927), Asunikukude erakonna keskjuhatuse liige (1927—tegevuse lõpetamiseni 1932), Ühinenud Põllumeestekogude ja Asunikukude Koonduse keskjuhatuse liige (1932—1934), Põllupidajate Ühispanga nõukogu abiesimees (a-st 1930), kinnitusselts «Talu» revisjonikomisjoni esimees (a-st 1934), Põllumajanduslise Revisjoniliidu abiesimees (1932—1934), Ülemaalise Eesti Noorsoo Ühenduse Tallinna osakonna spordiklubi esimees (1932—1935), Vabadussõja Mälestamise Komitee revisjonikomisjoni esimees (a-st 1930) jne. Aastail 1929—1934 oli K. Soonpää põllumajandusliku kuukirja «Uus Talu» vastutav toimetaja; 1928—1934 on ta «Maalehes» kirjutanud põllumajanduslikel ja poliitilistel teemadel. Eesti Üliõpilaste Seltsi kuulus ta 1914. aastast (vilistlaskogus 1930. a-st).

1923. aastal abiellus K. Soonpää Luke vallas Laane talus sündinud Antonie Adamsoniga (1898); neil on tütreid Helju Laine (1925) ja Helvi Maie (1929) ning poeg Henn (1930). Abikaasa ja lapsed põgenesid Eestist 1944. aastal. Henn Soonpää sai 1955. aastal filosoofiadoktori kraadi ning töötab 1972. aastast North Dakota University füüsikaproffessorina.

1935. aastal oli K. Soonpää ostnud Elva lähedale Etsaste külla Sultsi talu. 1940. aasta juunis eemaldus ta korralise puhkuse abil marionetivalitsuse tegevusest ning vabastati peagi ametist. Olles kodutalus tööl, õnnestus K. Soonpääl enne 1941. aasta küüditamist pere eemale saata; ise varjus ta tagaotsituna koos ümbruskonna meestega metsa. Saksa okupatsiooni alguses oli K. Soonpää kuni

1941. aasta detsembrini Tartu Maavalitsuse põllumajandusosakonna juhataja, pärast seda taas talutööl. Kui moodustati põllumajandusjuhtide ametid, sai ta Elva põllumajandusjuhiks, siis ka Eesti Põllumajandusliidu Elva valla osakonna juhatajaks. Uhtlasi oli K. Soonpää Omakaitse rühmaülem. 1944. aasta 15. juuni varahommikul jäi kolm meest ette N. Liidu eesti ja vene kolme diversandi automaadivalangule: kohe sai surma naabripere mees Hermann Tikkop (1903), hiljem suri saadud haavadesse Karl Soonpää, kolmandal õnnestus haavatuna eemalduda. 19. juunil maeti Karl Soonpää Eesti Omavalitsuse kulul Elva kalmistule.

Karl Soonpää käsikirjaline päevik ajavahemikust 13. IX 1939 — 23. VI 1940 on eravalduses Eestis. Avaldame selle perekonna loal. Tekstis on kohendatud kokku- ja lahkukirjutamist, suure ja väikese algustähe kasutamist ning interpunktsiooni; ka on tavapärastatud nimekasutust.

M. O.

K. Suonjää

Foto Kirjandusmuuseumi kogust.

13. sept. 1939. a. teatas Valentin, et meie Tallinna reidile olevat tulnud üks Poola allveelaev. See laev interneeriti meie võimude poolt sama päev, kuna meie neutraaliteedi seaduse järele allveelaevad võivad meie vetesse tulla ainult avarii puhul.

14. sept. teatas Kelder, et Poola a/l. «Orzel» on üle 1000 tonni suur ja käesoleva aasta kevadel Hollandis vette lastud, seega tuliuus. Tal on peal 20 torpeedot, kütteõli kuni 1 kuuks ja ka toiduaineid küllaldaselt.

15. sept. Kelder ja Terras käisid muuseas ka «Orzeli» vaatamas. Tagasi tulles seletas K., et laev on meie Miinisadamas kai ääres. Mereväekapten Mere ja teised on olnud kohal ja jälginud, kuidas poolakad laeva desarmeerivad. Laeva meeskond paistnud olevat rõhutatud meeleolus. Ka desarmeerimine, nimelt torpeedode mahavõtmine, läinud väga aeglases tempos. Mere seletanud, et interneerimine tulnud laeva meeskonnale ootamatusena, kuna nad arvanud, et haige komandandi Tallinna haiglasse üleandmise järele nad minema lastakse. Küsisin K-lt, kas meie mehed siis ise ei või laeva desarmeerida. K. vastas, et poolakad ise tunnevad oma paadi asju kõige paremini ja sellep. ka nemad ise desarmeerimisel kõige osavamad. Küsisin, kas meie mehi laeval on. K. vastas, et paar tükki on. Küsisin, kas laev viimati plehku ei pane. K. vastas, et Mere seletuse järele olevat ohvitserid laevalt maha võetud ja kasiinosse korterisse paigutatud. Päälegi, kuna laev tuli vabatahtlikult, ei ole eriliselt karta, et nüüd, kus Poola peaaegu löödud, laeva mehed kuhugi meilt kipuksid. Peale desarmeerimise lõppu paigutatavat laeva madrused sõjaväe muusikakomando ruumidesse Juhkentali. Küsisin, kas ei ole karta, et nad nüüd veel mõne torpeedo välja lasevad, kasvõi näituseks samas sadamas tankivate Saksa õlilaevade pihta. K. arvas, et nad seda teha ei saa, kuna teisi laevu ka samas on. Küsisin tema arvamist kapten Mere kohta. Ta ütles, see paistab ühe heasüdamlise vaikse rannasõidukapteni tüüpi mees olevat.

Teenides isamaad

17. sept. hommikul telefoneeris Leivalt, et Vene raadios tema kuulnud Molotovi kõnet, milles see teatanud, et kuna Poola valitsus on maalt lahkunud, siis olevat suguvendade väike- ja valgevenelaste elu ja varanduse kaitseks SSSR väed Poolasse sisse marssinud. Paistis, et see pidi sündima Saksa—Vene kokkuleppe kohaselt. Igatahes oli see muumaaile üllatuseks. Ainult vahest Ameerika teadis seda. Ka «Daily Chronicle» tõi omal ajal kaardi, kus oli näidatud, et Saksa—Vene kokkuleppe kohaselt viimane saab omale Väike- ja Valgevene maaalad omaaegse Curzoni joont mööda.

18. sept. hommikul tuli K. minu kabinetti ja päris, kas tean mina kõige uuemat uudist. Arvasin, et tema räägib Vene vägede Poolasse marssimisest, aga ta teatas, et «Orzel» olevat põgenenud meie poolt seatud 2 valvemeest kaasa võttes. Sadama kail olevat maas meie valvuri püssitääk, mis laseb oletada võitlust. Laeva pihta olevat avanud tule Aegna merekindlus. Esimeste laskude järele olevat «Orzel» sukeldunud. Siunasime meie meremeeste kergeusklikust ja küsisime, kes usub, et «Orzel» põgenes vastu meie tahtmist? K. seletas, et meremehed olevat lubanud ka Poola ohvitseridel laeval ööbida, vastupidiselt seletustele 15. IX. Ka olevat viina võetud pühapäeva õhtul. Temale paistvat, et kapt. Mere ei saa ise aru, mis sugune põgenemise fakti tähtsus. Varustusest olevat maha võetud 14 torpeedot ja ära võetud suurtükkide lukud. Meie oma allveepaadid, kes asusid samas, pole saanud otsekohe tagaajamist alustada, kuna nad nähtavasti polnud valvel. See paistab imelikuna, et niisugusel keerulisel ajal, kus sõda otseses ligiduses, meie paadid pole mitte valmis igal ajal välja sõitma.

19. sept. oli Riigi Majanduskomitee koosolek. Harutusel siseturu hinnad. Soovitasin võihinna ülemmäär fikseerida, kuna seda kaupa kõige kergem normeerida: tuleb ühelt varustajalt — «Võiekspordilt» — ja läheb ruttu rikki, nii et teda ei saa ka kaupmees peita.

Vaidleb vastu Tupits. Poolt Viitak, kes arvab, et tuleks fikseerida vahekasu, mida võib lisada noteeritud hinnale. Peaminister arvab, et ühes välisturu hinnaga tuleks igal nädalal noteerida ka siseturu hind ja see võiks siis määrata kõrgemaks hinnaks, mida või eest jaemüügil võtta võib.

Istume minister Viitakuga kõrvu. Ta ütleb minule, et lood polevat head. Vene raadios räägitavat, et Eesti ei ole võimeline neutraliteeti oma vetes maksma panema. Nemad aga ei võivat sallida, et neid Eesti vetest ähvardataks. Seepärast olevat nemad sunnitud ise oma laevastikku saatma, et otsida Tallinnast ärakaranud allveelaeva ja nii julgeolekut maksma panna. Vene laevastik olevat Kroonlinnast välja sõitnud kursiga läände. Tallinna kohale võivat teda oodata kella 10—11 paiku. Ka olevat üks torpeedo lastud välja meie vahilaev «Suuropi» pihta. Et aga «Suurop» istub madalal, olevat torpeedo selle alt läbi läinud kahju tegemata. Viitak arvab, et kallaletungija võis olla Vene allveelaev. Peaminister lõpetab komitee koosoleku pea. Koduteel küsin kindral Lillelt, kuidas oli allveelaeva põgenemine võimalik. Ta ütleb, et üks rumal inimene nagu Mere võib teha väga suurt kahju riigile. Küsin, mis ta kostis ja kas kind. Laidoner teda jutule võttis. Lill vastab, et pole võtnud, vaid vabastamine (Mere ja ta staabiülema) sündinud ilma pikemate arutlusteta. Tunnen esmakordselt, et asi võib palavaks minna, kuna senini on minu optimism olnud kõigutamatu.

20. sept. tuleb Mei minu kabinetti ja peale ettekannet küsib, mis käimas, sest Vab. Val. olevat nõu pidanud kuni öösi kella 3—4. Ei tea talle midagi öelda, kuna Vene laevastiku merelolekut ta teab isegi. Tema ütleb, et olevat jälle liikvel kusagil Saksamaal kaart, kus Vene ja Saksa huvide piirid märgitud Düünat pidi, seega kuuluvat meie Vene mõjupiirkonda. Ei saa öelda, et oleksin veendunud, et see pole nii. Pärast tuleb A. Terras ettekandega. Ta ütleb, et olevat Balti merde sõitnud meie saartest

Teenides isamaad

mööda 3 Vene lahinglaeva ja 3 ristlejat. Meil olevat kõik patareid mehitatud. Osalt — Kaitseliit. Arvab, et pole otsese kallaletungi ohtu. Olen samal arvamisel.

21. sept. Vab. Val. koosolek. Välisminister Selter selektab, et kaubanduslepingu läbirääkimised Venega jõuavad lõpule. Vene on valmis meile müüma kuni 21 milj. kr. eest. Tähtsamad artiklid: 12 500 tonni suhkrut, 17 000 t. soola, 20 t. t. petroli, 62,5 t. t. superfosfaati, 17 t. t. kaalisoola, 1500 t. puuvilla, 7000 tonni sordirauda jne. Meie müüme 18 milj. kr. eest: 25 t. t. tselluloosi, 75 000 siga, 1800 t. paberit, 200 kaubavagunit, 1 250 000 kr. eest piimasaadusi jne. Peale selle transiit vastastikku — Vene kaubad Tallinna kaudu ja meie omad Laadoga, Sviri ja Põhja-Düüna kaudu Valgesse merre. Arvatakse, et sealt kuni 2000 tonni suurused laevad läbi mahuvad.

Kaubaleping teeb headmeelt. Arvatakse, et peab kõik tegema, et venelastel nurinat ei tekiks, sest meie ei või suurriikide kaubateed sulgeda. Tupits juhiv tähelepanu hädaohu peale, mis tekkib Vene propaganda tagajärjel, aga arvab ka, et leping tuleb sõlmida. Saksa saadik olevat ka näidanud — Selteri sõnade järele — huvi selle vastu, kas lepingu sõlmimine sünnib raskusteta. President ütleb, et küll need, kes seoses allveelaeva putkupanekuga ja Vene reaktsiooniga sellele meile juba kadu kuulutasid, teevad suured silmad, kui kuulevad, mis-suguse suure ja hea lepingu saame Venega. Küsib, kas ei peaks sellest ka lehes kirjutama. Arvatakse, et seda ei saa enne teha, kui asi kindel. Soovitatakse välisministril sõlmida leping nii ruttu kui saab. See leping tõstab ka minul optimismi.

23. sept. On lühike Vab. Val. koosolek, kus tagantjärele otsustatakse Selter läkitada koos Veermaaga Moskvasse lepingut alla kirjutama. Selter on aga juba reede õhtul välja sõitnud koos prouaga. Ka otsustatakse Riigikogu väliskommisjon kokku kutsuda, et anda informatsiooni. Selterile olevat tulnud kutse Vene saatkonna

kaudu Tallinnas. Nagu pärast selgub, mitte ilma tema enese kaastegevuseta selles sihis. Välisministri a. t. jääb min. Kask. Sõitsin kell 4.00 maale Sultsile, kuna Tooni lastega juba reede õhtul ära sõitis.

25. sept. Vab. Val. koosolek kell 4. On teada, et Selter Moskvast tagasi sõitnud, kuna venelased seadvat uusi nõudmisi. See häirib, kuid ei tea, milles seisab asi. Koosolek lõpeb kell 6.

26. sept. Vab. Val. koosolek kell 15.30, kus välisminister annab aru Moskva sõidust. Ka kuulduv, et Rei olevat jõudnud Moskvast Tallinna koos abikaasaga. Enne val. koosolekut tuleb vastu T. Kalbus, peab mind kinni ja küsib, miks Selter tagasi tuli. Ütlen, et ei tea, aga arvan, et Moskva seab nõudmisi vahest kaubalepingu alal. Tema ütleb teadvat, et nõudmised olevat poliitilist laadi ja nuriseb, et valitsus sõbrustas sakslastega ja nüüd, kus viimaste käed seotud, pole meil venelaste vastu kaitset. Ütlen, et kui oleks inglasega ligemal oldud, poleks sellestki midagi kasu, sest need saaks meid veel vähem aidata kui sakslased. Lõpetame jutu. Vab. Val. koosolekul selgub Selteri seletustest, et otse esimesel kokkusaamisel on Molotov temale seletanud, et neid kaubaleping üksi ei rahulda, tarvis olevat luua poliitilist sõprust. Nemad olevat 1919. a. olnud nõrgad ja seepärast lasknud ennast lahesoppi suruda. Nüüd, kus nad tugevnenud, ei võivat nad leppida enam Kroonlinna ümbruse loiguga, vaid tahtvat välja merele. Selleks tahtvat nad meilt laevastiku baase nii saartel kui ka mandril. Samuti aerodrome saartel. Selter vastanud, et temal puuduvat volitused selles asjas rääkida. Molotov pakkunud otsesidet Tallinnaga. Selter vastanud, et tema ei saa seda pakkumist kasutada, sest Tallinnast ei saaks nangunii keegi temale vastata enne, kui valitsus, president ja parlament asju kaalunud. Molotov öelnud, et tema tahaks asja lahendada sõbraliku kokkuleppega. Kui aga Eesti vastu ei tule, võetavat tarvitusele teised abinõud. Ja need «teised abinõud» nii

Teenides isamaad

Selteri kui ka Rei arusaamist mööda olevat sõda. Rei, kes ka Vab. Val. koosolekul, ütleb, et kaubalepingu läbirääkimised läinud nii libedasti, et saatkonnale paistnud asi liig ilus, et olla tõsi. Kui siis veel nad kuulnud, et Selter sõidab Moskva, siis olnud nad ettevalmistunud, et võib tulla pomm. Venelased olevat läinud iseteadvaks. Kui väed Poolasse saadetud, siis pole Saksa saatkond sellest teadnud, tervele diplom. korpusele Moskvast paistnud, et mobilisatsioon Venes on võetud ette selleks, et Poola piiril vastu võtta taganev Poola vägi, vahest ainult ameeriklastel olnud rohkem teada. Selter teatab, et tema rääkinud Saksa saadikuga Tallinnas, see polevat asjast midagi teadnud ega annud nõu vastu ajada. Laidoner ütleb, et Saksa sõjaväeline esindaja, kes 110% meie sõber, olevat ütelnud, et tema arvates ei jäävat meil muud üle, kui Venele järele anda. Eenpalu küsib ülemjuhatajalt, kas suudame endid relvadega kaitsta. Viimane ütleb, et maal suudaksime teatav aeg eduga sõdida, aga õhus oleksime kaitseta. President, ülemjuhataja, peaminister ja välisminister olevat omavahel eelmisel ööl nõuu pidanud ja tulnud otsusele, et tuleb venelastega leping sõlmida.

Arvatakse, et lepingus peaks selgesti sees olema, et meie suvereniteet jääb puutumatuks ja venelased ei sega meie sisekorrasse ega mõjuta meie majanduslist struktuuri ja selle aluseid. Ka arvatakse, et baasiks ei peaks olema mingil tingimusel Tallinn, vaid saartel mõni koht ja hädakorral — Paldiski. Selteri ja eriti Rei sõnavõtust selgub ka, et üks Moskva argumente on, et nad ei või endid merel julgena tunda, kuna Eesti ei ole võimeline oma neutraliteedist merel kinni pidama, mida näitavat «Orzeli» juhus. Antakse välisministrile volitus Moskvaga poliitilise lepingu asjus rääkida ja alla kirjutada. Kui raskusi ei teki, pole vaja informeerida valitsust enne, kui aga raskused tulevad, siis mitte tagasi kodu sõita, vaid traadi teel asju ajada. Mindakse väliskomisjoni informeerima.

27. sept. Kolm Vene lennukit sõidavad Tallinna kohal ja kaunis madalalt. Selter, Uluots, Piip ja Rei on Moskva sõitnud. Kuna nad on teel, pole lepingu asjus midagi uut kuulda. Ahven ja Kelder käivad minu käest küsimas, kuidas lood on. Paistavad rahututena. Ütlen, et pikemalt ei või rääkida, kuid rahuleping jääb jõusse. Ka ei tangeeri Moskva soovid meie suvereniteeti. Näib, et nad ei ole just troostitud minu sõnadest. Kõlistab Meerits, kes ka küsib, kuidas lood. Vastan umbes samuti kui oma ametnikkudele.

Rahva seas on ärevus, kuna keegi midagi kindlalt ei tea. Kohvikutes hirmunud inimesed on võimelised vaid üksteise hirmu suurendama. Kuuldused, üks fantastilisem kui teine, käivad ümber.

28. sept. Jällegi kaks Vene aeroplaani Tallinna kohal. Ka laotavad venelased teateid, et eile õhtul olevat Narva lahes tundmata allveelaeva poolt torpedeeritud ja põhja lastud Vene 4000 ton. aurik «Металлист». On ilmne Viitaku arvates, et tegemist simuleerimisega, kuna see laev seisnud juba keskpäevast seal ja Vene oma väikesed laevad käinud ta juures edasi-tagasi. Pimeduse tulekul olnud laev veel kohal, ehkki siis juba Vene raadio teatanud laeva hukku. Kella 6 ajal tuli A. Derrik minu poole, küsides muuseas, kas ta võiks oma lapsi Tartust Tallinna tuua või on see kardetav. Ütlen kõhklematult, et toogu ära. See näitab, kui tõsist inimesed kardavad. D. nuriseb staabi ja ta ülema peale, et see ka väljaõppe alal palju hooletusesse jätnud — näiteks kahurväekoondiste tulejuhtimise harjutused jne. Kuna käisin saunas, olen juba kraeta, kui kell 21 telefonib Terras, et tuleksin peaministri korterisse informatsiooni otstarbel. Sinna on kogunenud suurem osa valitsuse liikmeid. Istudes kergete jookide lauas, selgub peaministrilt, et eilane öö olnud päris elev. Juba õhtu Selter telegrafeerinud, et saadetak uued volitused, kuna senised läinud kaotsi. Tekkinud mulje, et see on vahest ettekääne aja võitmiseks raskuste tekkimisel. Seepärast hoiatatud presidenti, et võib tarvis

minna öiset nõupidamist. Öösi tulnudki välisministeeriumi šifreeritud telegramm. Minist. olnud Eenpalu, Kask ja kol. Saarsen. Juba esimene lause olnud, et venelased nõuavad omale õigust baaside ja seesmise korra kaitseks saata Eestisse 35 000 meest. Enne telegrammi lõpuni dešifreerimist juba Saarsen alarmeerinud Sõjavägede Staabi. Edasi polevat uudist palju enam telegrammis olnud. Kadriorgu presidendi juurde kogunenud Laidoner, Eenpalu, Tupits, Kask, Jürima ja Reek, kus siis nõuu peetud, mida teha. Vahepeal oli selgunud, et ei Soome ega ka Läti kaasa ei löö. Ka sakslased ei pidavat võimalikuks laevastikku siia saata, nii et oleme üksi. Berliinist siiski Keitel pidanud Ribbentropiga ühendusse astuma. Alarmeeritud ka meie sõjaväed piiril, sest venelased olevat ka Petseri liinile toonud 60 kahurit. Antud käsk tulistada, kui piirist katsutakse üle tulla. Kui seda teeb mõni lennuk, siis sellele mitte tähelpanu pöörata. Olla kavatsusel ka mob. kuulutada, aga pikemate kaalutluste järele otsustatud sellest loobuda, kuna arvatud, et vahest on veel võimalik venelasega rääkida. Hommikul saadud Selteriga ühendus, kes olnud väga löödud tujus. Uus nõupidamine venelastega olnud määratud kella 12. Selleks ajaks kogunenud välisministeeriumi, kuhu tulnud ka president.

Sääl siis oodatud teateid. Kui juba paar tundi oodatud, oli hakkanud meeoleolu tõusma, sest oli ju selge, et kui rääkimised käivad, siis loota ka kokkulepet. Lõpuks tulnudki teade, et baasideks saared ja Paldiski. Baaside kaitseks nende piirkondadesse võidakse tuua kuni 25 000 meest. Ehkki need tingimised rasked, antud luba Selterile alla kirjutada. Kõik saavad aru tingimuste raskusest, aga tuleb leppida kui paratamatusega. Ootame kuni kella 23 teateid Moskvast, aga neid ei tule. Läheme laiali, kuigi väike kartus on, et kui ikkagi vahest jälle midagi vahele tuli.

29. sept. Kõigis lehtedes on lepingu tekst sees. Redaktsioonilt on see sile ja hästi formuleeritud. Natuke lai on aerodroomide küsimus — pole selgust, palju neid

võib teha ja kas mitte ka keset maad. Garnisoni suurus baasides on jäetud kokkuleppe asjaks. Aga on hea, et selgesti on lubatud neid ainult baasides ja mitte üksikutes punktides ka maal korra kaitseks, nagu oli esimene ettepanek.

30. sept. Kell 11 algas Vab. Val. koosolek. Kella 18, kui juba president ja ülemjuhataja olid lahkunud, jõudsid koosolekule Selter ja Uluots. Selgub, et presidendi kõne avaldamine ajalehtedes oli välisministri palvel seisma pandud peaaesjalikult selle tõttu, et raadios «Orzeli» küsimuse käsitlemisest oleks võinud aru saada, nagu oleks president selle käsitlemisel mõnelt poolt leidnud laimu meie riigi vastu. Pärast selgitusi otsustati kõne avaldada õhtul ilmuvates lehtedes. Selgub, et eile on käinud presidendi juures opositsioonist Tõnisson, Gustavson ja Köster, kes tarvitanud suuri sõnu, et riik olevat viidud kuristiku äärele, et algavat lõpu algus jne. Ka olevat jätnud nad ühe kirja, kuhu alla kirjutanud isikuid väljastpoolt Riigikogu seltskonnategelaste hulgast. Olevat nõutud valitsuse ümberkujundamist. See fakt näitab, et osa tegelasi ei saa aru seisukorra raskusest ja valmis on ka siin sisepoliitilisi arveid õiendama. Kahtlen, kas on praegu, kus väljaspool lained kõrgelt käivad ja ka juba meid on puudutanud, on selleks õige aeg. Teisalt on ju ka omal ajal raskel ajajärgul õli tulle valatud, kuid siis oli tegemist sisepoliitiliste raskustega, nüüd aga välise hädaohuga. On ajavajadus seesmiselt kõvasti liituda kõigil riikliselt mõtlejail, et saaks kasutada šanssi Eesti riigi püsimiseks. Kui päevakord läbi, jääme ootama Riias tulijaid. Selter, eriti aga Uluots, tunduvad väsinutena, mis pole ka ime. Moskvasse jõudes on Molotov neid vastu võtnud teatega, et tal on halba uudist teatada. Seletanud «Металлист»-i torpedeerimist, mis pidavat tõendama, et meie ise ei suuda julgeolekut kindlustada. Seepärast pidavat Venemaa tarvilikuks tuua 35 000 meest maale korra kaitseks. Meie esindajad seletanud, et korda meie tagame ise, aga niisugune sõjaväe toomine oleks sõjaväeline okku-

Teenides isamaad

patsioon. Kui Vene seda kavatseb, siis pole tarvis enam rääkida, sest milleks on meil tarvis siis veel kokku leppida ja oma allkirja selleks anda. Molotov on kutsunud siis kohale Stalini, kes hilinenud, ja ütelnud, et eestlased tarvitavad siin niisugusid suuri sõnu, nagu «sõjaväeline okkupatsioon» jne. Seletagu Stalin neile, miks see tarvilik. Stalin siis ka öelnud, et kui teie pakti sõlmita, siis võib teil tekkida segadusi: mõnele näib, et seda on liig palju, teistele jälle, et vähe, ja võivad ekstsessid tulla. Selle ärahoidmiseks olevat nad mõelnud saata sõjaväge. Pikkade seletuste järele olevat siis lepitud Molotovi algatusel sellega, et sõjavägi ainult baasides. Öösi tehtud vaheaeg kuni järgmise päeva kella 12-ni. Meie mehed otsustanud ööd kasutada selleks, et formuleerida omalt poolt ettepanekud. Kui siis kokku tuldud, olnud ka Vene poolt redaktsioon, kuid Stalin meie oma lugedes öelnud, et selles küllalt hästi kõik öeldud ja see võetudki aluseks. Öelnud, et suvereniteedi puudutamist neil pole mõtteski, tahavad ainult julgeolekut baasides. Kui meie mehed hakkanud 25 000 alla kauplema, seletades, et neid pole kuhugi seal mahutada, öelnud Stalin, et sõjamehed neil olevat nagunii marru sattunud kuuldes, et nad 25 000 peale järele annud. Mis mahutamisesse puutuvat, siis ehitavat nad ise standartmaju, mereteel neid kohale vedades — tulevad odav ja hea. § 1 juures on öeldud, et abistamine tuleb, kui kallale tungib suurriik. Molotov olnud sõna «suur» vastu. Stalin leppinud. § 3 juures avaldanud ta kartust, et hakkame nõudma liiga kõrget renti. Kuna § 2 on sõjariistade kohta öeldud «на льготных условиях» /soodustatud tingimustel/, tahtnud ta ka siin võtta «по льготной цѣнѣ» /soodustatud hinnaga/. Lepitud «по сходной цѣнѣ» /sobiva hinnaga/. Stalin kui isik jätnud hää mulje — tark, vastutulelik, tegev, ise võtnud formuleerimisest osa. Ta olevat vastuvaidlematu pemees, kelle soov on teistele käsuks, ka kõige kõrgematele. Molotov olevat tark ja väga laialdase silmaringiga tegelane. Ka väga suure tööjõuga. Kuid Stalini vastu olevat

ta võimetu. See tegevat vahest teisi ebakindlakski, sest nad igakord ei tea, kuidas Stalin asjale vaatab. Ka Mikojan olevat tark inimene ja suuresti Eestile heatahtlik. Õelnud, et kaubalepingus meile vastutulelik, aga järgmisel partneril tõmbab selle eest naha üle kõrvade. Kui rasked rääkimised lõppenud nii kella 12 paiku õhtul, tehtud laua ots tühjaks ja toodud napsi ja suupistet, kus siis sõbralikus ja isegi südamlikus õhkkonnas istunud Selter, Uluots, Piip, Rei, Stalin, Molotov ja Mikojan. Õhkkond olnud niisugune, et Selter Molotovile öelnud, et viimane esimesel kokkupuutumisel paistnud talle kuiva teoinimesena, nüüd aga teistsugusena. Stalin tähendanud, et ka Selter paistnud temale «свирепым» /pööraçena/, kellega raske asju ajada, pärast siiski osutunud lugu teiseks. Stalin iseloomustanud ka meie tegelasi: «Päts on tark ja huvitav oleks teda näha külalisena siin meie juures Moskvas», «Лайдонер умный человек, храбрый офицер, хороший генерал — с воспитанием русского ген. штаба» /Laidoner on tark inimene, vapper ohvitser, tubli kindral — Vene kindralstaabi kasvatusesega/. Ka öelnud ta, et nad teadnud, et eestlased on realistid ja nendega saab asju ajada, mitte nagu poolakad — oli suur ja vägev riik, aga mis tast jäänud. Küsinud, kuidas Selteri arvates on lätlased, kas nendega saab kokkulepet. Selter vastanud, et ta ei tea, millest jutt ja ei saa mingit arvamist avaldada. Stalin arvanud, et praegune sõda kestab kaua. Selteri jutust on selge, et järgmine samm tuleb Läti vastu. Ka ütelnud Stalin, et nemad mõtlevad ausalt lepingut pidada, sest kui bolševik lepingu teeb, siis ta ka peab. Lõpuks tõstnud klaasi hüüdega eesti keeles: «Elagu Päts!» Koosviibimine kestnud kuni kella 1 öösel, mil leping olnud puhtalt ümber kirjutatud ja Molotov ja Selter selle said alla kirjutada. Peale selle hakkanud venelastel nõupidamine sakslastega. Eestlastel pole võimalik olnud sakslastega rääkida. Ainult 2 korda peale läbirääkimiste Molotovi juurest lahkudes oodanud sakslased oma nõupidamisi ja siis Selter saanud lahkumisel ainult teretada oma tutta-

Teenides isamaad

vaid, nagu min. Ribbentrop ja teisi. Järgmisel päeval Selteri auks antud banketil olnud Stalin, Molotov, Mikojan, Vorošilov, Potjomkin, Lossovski, Leningradi sõjaväeringkonna ülem Meretskov jne. Ka siin valitsenud hea õhkkond, kuigi olukorra tõttu ametlikum kui eile õhtul. Molotov tõstnud oma klaasi lepingu häatahtliku ja auusa täitmise pääle. Ka Uluotsale on Stalin avaldanud sügava mulje. Ta on peremees ja hää peremees. Molotov on talle tark ja hää kaastööline. Tema mulje, et venelased mõtlevad lepingut ausalt täita — vähemalt peamehed. Kui sõjaväelastega vahest raskusi tuleb, võib loota tuge ülevalt poolt, kui ka meie lepingut ausalt täidame. Stalini ja Selteri vahel olnud kauplemine lepingu maksmahakkamise kohta. Stalin: otsekohe. Selter: ei saa — parlamendile tarvis teatada. Stalin: Saksaga sai otsekohe, prantslastega — otsekohe, teil aga ei saa. Hakkanud siis koos Molotoviga seletama meie põhiseadust, et saab küll. Selter: kui teie mulle ütleksite, et teie põhiseadus ei luba, ma usaksin ja ei hakkaks vaidlema — teie aga vaidlete. Uskuge ka meid, kuna päälegi oleme kõik neli juristid. Stalin: hää küll, kui juristid, siis usume. Aga — 3 päeva. Selter — vähe. St. — 4 p., Selter — vähe. Stalin — 5 päeva. Selter — vähe, kuna tema tahab ka päevaks Moskva jääda ja ka naist ja lapsi külastada. Stalin: olgu naisele ja lastele veel üks päev — 6 päeva, millega ka lepitud. Uluots küsinud Stalinilt, kuidas teda tituleerida. Vastus: ütlege lihtsalt härra Stalin. Tähendusele, et ta on ju peremees Venemaal, vastanud: «Какой я хозяин, другие все двлают, а я только отвъчай» /Mis peremees mina, teised teevad kõik, aga mina ainult vastutagu/. Enne ärasõitu olnud Selteri ja Molotovi vahel kokkulepe, et õnnetust «Orzelist» ei tehta enam juttu. Molotov soovinud, et meie nende sõjaväelise delegatsiooni vastu võtaks juba tuleva nädala algul. Lepingu juures käib salajane protokoll, kus baasid nimetatud ja määratud, et sõjavägi nende kaitseks paigutatakse baaside rajooni. Senni, kui Paldiski välja ehitatud, võivad Vene sõjalaevad käia provianteerimas ja

ka seismas Tallinna sadamas. See õigus aga mitte üle 2 aasta. Abi antakse **partneri soovil**. Uluots avaldab mõtet, mis sihib sinna, et meie nüüd vahest võime oma sõjaväekulusid vähendada. Meie Sepaga vahelhüüdena arvame vastupidi. Ka soovitab professor kihutustööd alustada lepingu kasuks meeleolu loomiseks! Muidugi, arvan, saab selles raskusi olema, et rahvast seda armastama panna, mis peale sunnitud. Ausa ja puhtsüdamliku täitmise poolt on kõik. Ka rõhutab Uluots, et meie nüüd oma sotsiaalolusid parandama peame hakkama. Seda mõtet juba varem omavahel avaldas ka Veermaa. Kui imestati, et tema seda arvab, siis vastas ta, et hädaga kurat sööb ka kärbseid.

1. okt. On pühapäev. Kell 21 1/2 kutsus riigisekretär Vab. Val. koosolekule. Selgub, et Vene delegatsioon jõuab juba homme hommikul Tallinna. Tulevad maaväe ja õhuväe mehed: komandarm II jr. Meretskov, Leningradi sõjaväeringkonna ülem, komkor. Pavlov, veel 2 komkori, mitu komdivi, kombrigi jne. Tulevad erarongis, kus koosseisus ka restoraanvagu. Arutatakse, missuguse ministeeriumi peale meie poolt panda läbikäimine — kas sõjavõi välis-?

Laidoner on pahas tujus ja tõstab süüdistust, et miks jäädakse nii hiljaks. Lõpuks ärritub ka Eenpalu ja seletab, et tema sõitnud kella 15 ajal Arukülla. Sinna jõudes saanud ta alles kell 18 teada, et venelased sõidavad. Käinud saunas ja Tallinna tagasi jõudes ajanud aja viitmata koosoleku kokku. Õpik seletab, et saades kella 12 aegu venelaste tulekust teate, annud ta selle edasi Laidonerile. Viimane tunnistab, et tema oma inimestega nõuu pidanud, kuigi ta on õieti selles asjas kõrvaline isik. Otsustatakse volitada sõjaministrit pidama läbirääkimisi. Ülemjuhataja lubab anda sõjamehi. Nad olevat arvanud komisjoni esimeheks määrata kol. Maasingu, liikmeteks kol. Saarseni, Tombergi, Verniku ja kapt.-major Santpanki. Peaminister, samuti teised arvavad, kuna Vene poolt tulevad kindralid, siis peaks ka meilt kindrale

Teenides isamaad

olema. Laidoner ütleb, et Reek olevat haiglane, lõpuks aga määratakse veel kindralid Reek ja Brede. Samuti direktor Aavik ja saadik Varma. Selgub, et Laidoner ja ka staap ei tea veel lepingu juurde kuuluva salajase protokollis sisu. On pahane. Eilsel val. koosolekul oli küll kindral Lill, aga ta nähtavasti ei informeerinud teisi. Volituste andmisega on valits. koosolek läbi ja jõuavad päralt kindr. Reek, Aavik, Saarsen. Eenpalu hakkab eksamineerima, kas Balti jaamas on ka puhtaid laudlinu ja kohvi kohvi pakkumiseks. Saarsen vastab teravas toonis, et see vist ei peaks olemagi suure koosoleku arutada, niisugustes piasjades peab usaldama meie olusid ja ta võib kindlasti ütelda, et kui tarvis, saab kohvi antud nagu kord ja kohus. Kolonelil on ka õigus, sihukesi asju ei peaks tõepoolest valitsuses arutatama. Pole mõni maapulm, kus see tähtis küsimus oleks. Selgub, et homme õhtuks jõuab kohale ka mereväe delegatsioon narkomfloti aset. II järgu flaagman Issakoviga eesotsas. Ka kuuldu, et Molotov olevat Läti saadiku oma juurde kutsunud ja teatanud, et «по неотложному делу» /edasilükkamatu asja pärast/ peaks «безотлагательно» /edasilükkamatult/ sõitma Moskvasse mõni Läti valitsuse liige. Läti valitsus olevat nõu pidanud ja tendentsid olevat kokku leppida Moskvaga. Kella 11 paiku lahkun Toompealt. Tulevad vestibüülis vastu Tomberg ja Santpank ning väliskeskel Brede, kes kõik nõupidamisele ruttavad.

2. okt. Õhtu kella 21 kutsutakse jällegi Toompeale Vab. Val. koosolekule. Nii parlamendi ühine väliskomisjon kui ka Riigikaitse nõukogu on ühel häälel pooldanud Eesti—Vene abistamisepakti sõlmimist. Tuginedes sellele, president ratifitseerib pakti. Selgub, et läbirääkimistes on raskusi. Venelased tahtvat baaside kaitseks paigutada 1 tankide brigaadi — 200—300 tanki — Paidesse ja 1 ratsaväebrigaadi Valka. Komisjoni nõupidamisele, mis 22.45 on ohvits. kasiinos, otsustatakse saata ka Selter ja Uluots, kes ära seletaks, et neid soove pakt ei õigusta.

Karl Soonpää

3. okt. Vab. Val. tuli Kadriorgu kokku kell 12. Venelased ei anna sugugi järele oma nõudmistest. Vab. Val. otsustab, et lepingust peab pidama kinni vankumatult. Kui järele anda, kaoks igasugune pide. Otsustatakse, et kui venelased tahavad baase kindlustada lõuna poolt, siis paneme ise ratsabrigaadi Valka ja soomusjõud Türi raiooni.

(Järgneb)

VEENE KEELE MÕJUD EESTI KEELELE

Mati Hint

Vene keele mõjud tänapäeva eesti keelele võib liigitada põhiliselt kolmeks: 1) sõnavara ideologiseerimine, 2) sõnakasutuse ja tähenduste sarnastumine, ja 3) grammatiline sarnastumine. Järgnevas käsitletakse põhiliselt esimest ja kolmandat valdkonda.

1. SÕNAVARA IDEOLOGISEERIMINE

Ei ole mõtet eraldi käsitleda keelekasutuse ideologiseerimist, mis on ühine kogu nn sotsialismileerile. Linguvistiliselt ja ka tunnetuslikult erilisemat huvi pakub igapäevase, mitteideoloogilise sõnavara ideologiseerimine ning ideoloogilise sõnavara semantiline nihestamine — nii et ideoloogiasfääriga seotud sõnad enam ei tähenda seda, mida nad varem tähendasid ja mida nad tähendavad muus maailmas. Käsitleme seda nähtust mõistepiirkondade kaupa.

Rahvussuhted on Nõukogude Liidus olnud hell probleem kogu Nõukogude Liidu olemasolu kestel. Probleemide teravust on varjatud otse semantilise absurdini ideologiseeritud ja nihestatud sõnakasutuse abil. Näiteks

Vene keele mõjud eesti keelele

natsionalism, šovinism ja internatsionalism olid Nõukogude rahvussuhete propaganda võtmesõnad. Normaalsest rahvuslikkust märkivad sõnad *natsionalism*, *natsionaalne*, *natsionalist* said Nõukogude ühiskonnas Lenini eeskuju järgides uue tähenduse — need sõnad seostati väiksema, mittedomineeriva rahva ohtliku ja ebademokraatliku marurahvuslusega, kuigi Nõukogude Liidus oli rahvuslikkuski võimatu. Leninit järgides hakkas *šovinism* tähendama suure rahva, s. t vene rahva marurahvuslust, mis oli ka hukkamõistetav, aga mitte nii ohtlik kui «natsionalism». Rahvuslikkuse kaotamist, de- ja anatsionaliseerimist ning keelelist ja kultuurilist assimileerimist nimetati *internatsionalismiks*. Internatsionalism oli väga soovitatav, selle vastand oli kodanlik *kosmopolitism*, mis tähendas de- või anatsionaliseerimist kodanlikus ühiskonnas. Sotsialistlik *kosmopolitism* ehk «internatsionalism» oli hea, sest see tähendas venestamist, kodanlik *kosmopolitism* aga halb.

Rahvussuhteid moonutatult kajastavate märksõnade kasutamine kestab. Kõigepealt on Nõukogude Liidus rahvus ise suurel määral tabu, rahvuste nimetamine nimepidi aga lausa sündsusetu. Seepärast kasutatakse ümberütlemist, eufemisme: *põliselanikkond*, *põhirahvus*, *etniline grupp*, *põliskeelne elanikkonna grupp* (*korennoja-zyčnaja grupp*a *naselenija*) jts. Selline sõnakasutus aitab hästi peita näiteks tõsiasja, et Eestis elab eesti rahvas ja peale eesti rahva veel ka suuremas osas hiljuti Eestisse asunud enamasti venekeelsete migrantide grupp. Sest kui ütelda, et Eesti elanikkond jaguneb laias laastus kaheks — *põliskeelne elanikkonna grupp* ja *venekeelne elanikkonna grupp* — siis on eesti rahvas koos oma tülikate rahvusele võõrandamatult kuuluvate enesemääramisõigustega kohe ära peidetud, asemele aga on tulnud osa elanikkonnast, keda käsitletakse hilisimmigrantidega paralleelsetes terminites. Sellise terminiloominguga on juba kerge ühendada tõeliselt nõukogulikke väljendeid nagu *rahvuslik egoism*, *kohalikud huvid*, *kohalik keel*,

kolklus, mis vastandatakse laiematele ja üldisematele huvidele ning üldisele suhtlemiskeelele (vene keelele).

Rahvuspoliitika terminoloogiasse kuulus kindlalt *vennasrahva* mõiste. Vennasrahvasteks olid kõik Nõukogude Liidus elavad rahvad: eestlastele eelkõige venelased, armeenlastele muidugi ka aserbaidžaanid, tatarlastele venelased jne. Nõukogude Liidu piiri taga asuvad rahvad ei saanud olla vennasrahvad. Mihhail Guboglo oma «Pravda» kirjutises «Lend kahel tiival» (1988) protesteerib energiliselt Eestis väljendatud väite vastu, et eestlasele on vene keele õppimine sama raske kui teiste võõrkeelte õppimine. Nõukogude keeleteaduses aga jagati maailma keeled kahte suurde rühma: Nõukogude Liidu rahvaste keeled ja teised keeled. Poliitiliste ankeetide terminoloogia tungis ka teadusse, eriti keeleteaduse klassifikatsiooni.

Eriolist tähelepanu peaks äratama ka Nõukogude Liidus elavate rahvaste keelte nimetamine *rahvuskeelteks*, vastandatuna vene keelele, mis on justkui rahvuslikkusest kõrgemal, universaalne. Nii tähendab siis Nõukogude Liidus fraas *vene keel rahvuskoolis* vene keele õpetamist mittevene koolides, samal ajal kui näiteks fraas *eesti keel rahvuskoolis* tähendab eesti keele õpetamist eesti koolides. Vene keel on tõstetud kõrgemale isegi suurvene rahvuslikkusest, ta on võrdsustatud üldinimlikkusega. Liiduvabariikide rahvaste keeled on selles vastanduses *kohalikud keeled*.

Ühe ühtse nõukogude rahva ideoloogiale on allutatud ka paljude süütute sõnade ja sõnaühendite kasutamine: *meie, meie maa, kogu maa, kogu meie maa, meil, meie sportlased, meie teadlased, meie Tšapajev, meie sõjakunst, üleriigiline* . . . Ametliku, nõukoguliku keelekasutuse surve oli suunatud sellele, et panna näiteks Eestis eestlased kasutama sõnu *meie, meil, üleriigiline, kogu maa* jts Nõukogude Liidu tähenduses (mitte Eesti tähenduses nagu varem), pealinn aga peaks eestlastele nõukoguliku keele-

kasutuse malli järgi olema Moskva, mitte Tallinn. Praktilises keelekasutuses sünnib sellest kogu aeg segadust. Ühes ja samas ajalehenumbris võib pealinn tähendada kord Tallinna, kord Moskvat.

Moskva kui kogu elu keskpunkti ideoloogiat aitab süvendada *Keskuse* mõiste. Ülimalt tsentraliseeritud ja bürokratiseeritud riigis on kerge pidevalt kõrrutada *keskasutuste* tähtsust. Igal hommikul annavad liiduvabariikide raadiod ülevaate *keskajalehtedest*, mis on mõis-tagi Moskva ajalehed. Järgneb *kohalike*, parimal juhul *vabariiklike* ajalehtede ülevaade.

Nii tahetakse inimestele sisendada ühe keskuse, ühe pealinna ja nende kaudu ühe riigi ja ühe rahva tunnet, algul keelekasutuses, aga selle kaudu ka teadvuses. Oma korda aitab sellele kaasa teatmeteostes, kirjanduses, spordis, teaduses jm kasutatav määratlus *nõukogude* kirjanik, *nõukogude* teadlane, kunstnik, sportlane jne. Igale eestlasele, lätlasele, leedulasele, grusiinlasele... on see solvav. Kuid ometi on see levinud, Lääne-Euroopas ja Ameerikas rohkemgi kui näiteks Baltimaades.

Perestroika tõi kaasa segaduse mitme olulise poliitilise termini tähenduses: poliitilist parempoolsust hakati tihti seostama kommunistlik-stalinistliku konservatiivsusega, pahempoolsust aga demokraatliku mõtteviisiga, mille esindajad sageli pooldavad ka turumajandust, eraomandust, eraettevõtlust ja sotsiaalkindlustuse osatähtsuse vähendamist. Kõike seda seostatakse Läänes pigem parempoolse suunitlusega. Jälle kord on Nõukogude Liidus antud samadele sõnadele vastupidine tähendus kui muus maailmas. On otse irooniline, et parempoolsus tavalises tähenduses oli Nõukogude Liidus surmaga karistatav mõtteviis.

Nõukogude terrorisüsteemi kõige hirmuäratavamate osade maskeerimiseks kasutatakse süütu kõlaga eufemisme. Näiteks on igas suuremas asutuses olemas nn *I osakond*, mis tegelikult on KGB (varem NKVD) usal-

dusmehe kontor. II osakond tegeleb töötajate ja sõjaväe suhetega. Niisugused eufemismid annavad nendele kardetavatele asutustele ühelt poolt salapära, teisalt aga pehmenavad kohutava kõlaga organisatsioonide olemust. Kui asutuses on süütud tsiviilosakonnad numbritega III ja IV osakond, siis ju nende kõrval ei tundugi I osakond nii hirmuäratav.

Niisugune sõnakasutus surutakse peale ka nendele Nõukogude Liitu inkorporeeritud rahvastele, kes ei taha omaks võtta nõukogude ideoloogiat. Mida ei saavutata emotsionaalsel tasandil, seda on üritatud saavutada keelekasutuses. Edu saavutatakse seal, kus tavaline keelekasutaja on kaitsetu. Näiteks ka Eesti ajakirjanikud, kes kõigest jõust püüavad praegu Eestit kujutada seaduslikult Nõukogude Liitu mittekuuluvana, räägivad Nõukogude vägede *kojutoomisest*, mitte *väljaviimisest*, kui jutt on Ungarist või Tšehhi ja Slovaki Liitvabariigist. See on *meie*-taotluste avaldumine keeleliste harjumuste tasandil.

2. GRAMMATILINE SARNASTUMINE

Grammatiline interferents avaldub tavaliselt kahel viisil: 1) keele grammatika võimaluste ja mallide kasutamissageduse nihked võraste eeskujude mõjul, ja 2) võõra malli levimine laiuti, uute kasutamisuhtude haaramine keeles olemasoleva grammatilise malli piirkonda. Niisiis laieneb nii reegli kasutamissagedus kui ka kasutamiskiirkond. Täiesti uute grammatiliste väljendusvahendite kujunemine teise keele mõjul on palju haruldasem ja võtab ka palju rohkem aega.

Ka eesti ja vene keele suhetes avalduvad vene keele mõjud eelkõige eesti keeles esinevate grammatiliste väljendusvahendite kasutamise nihetes, mis kohati on nii ulatuslikud, et toovad kaasa kogu lausestruktuuri muutumise. Kõige häirivam on vene keele grammatika interferents eesti pöördsõna grammatikas.

2.1. Enesekohaste verbide levimine vene keele mõjul

Refleksiivverbid on läänemeresoome keelele omased juba kaugest minevikust. Siiski oli refleksiivide kasutamine eesti kirjakeeles kuni keeleuuendamisliikumiseni käesoleva sajandi alguses (Johannes Aavik jt) väga tagasihoidlik. Keeleuuendus rikastas eesti kirjakeelt sadade refleksiivverbidega ning *u*-refleksiivide tuletusmall muutus kirjakeeles viljakaks. Võrreldes näiteks vene keelega ja lähedase soome sugulaskeelega, kasutati refleksiive eesti keeles siiski vähe. Võiks ütelda, et refleksiivne mõtlemine ei ole eesti keele grammatikale omane. Kasutatakse saksamõjulisi (sks *sich*) konstruktsioone, mitte aga refleksiivse järelliittega verbe. Eeskätt vene keele mõjul on refleksiivverbide kasutamine eesti keeles määratu palju laienenud. Refleksiivide tuletamine on muutumas peaaegu paradigmaatiliseks ning refleksiivsuse väljendamine ise ikoniseerub — refleksiivsust seostatakse üha sagedamini üksnes *u*-sufiksiga, kusjuures varasemad refleksiivsust väljendavad *-i-* ja *-ne-* sufiks (säilima, leevenema) asendatakse *u*-ga (säiluma, leevenduma). Üha tavalisemaks muutuvad sihiliste e transitiiivsete ja refleksiivsete verbide paarid (*sulgema—sulguma, leevendama—leevenduma, etendama—etenduma* jne), kusjuures *u*-line refleksiiv on väga tihti kas uus- või ümbertuletis.

Niisugune grammatiline ja semantiline ümberorienteerumine ei saa toimuda ilma traditsioonilistele grammatilistele väljendusvahenditele kahju sünnitamata. Need kaotused on peamiselt järgmised.

2.1.1. Umbisikulise tegumoe vormide ja umbisikulise semantika kasutamise harvenemine

Eesti keele umbisikulise tegumoe vormid eeldavad semantiliselt tegija olemasolu. Tegija on identifitseeri-

mata, aga ta ei puudu. Üldjuhul on tegijaks loomulikult inimene, kelle aktiivsust ja vastutust umbisikuline verbivorm ei peida.

- (1) *Maapõuevarad ammentatakse kiiresti.*
- (2) *Meie veekogud on saastatud.*
- (3) *Iseseisev Eesti riik taastatakse.*
- (4) *Ajakirja toimetaja vahetati välja.*
- (5) *Probleem lahendatakse.*
- (6) *Sikud eraldatakse lammastest.*
- (7) *Laagris värvati nuhke kriminaalide hulgast.*
- (8) *Nõukogude Liit moodustati kommunistliku*

ideoloogia baasil.

(9) *Ebameeldivusi seletatakse imperialistide salasepitsustega.*

(10) *Edasised eesmärgid vormitakse tegevuse käigus.*

Kõigil sellistel juhtudel on eesti keeles üha sagedamini hakatud transitiivse verbi umbisikulise vormi asemel kasutama refleksiivse verbi isikulist vormi. Sünnib grammatiline paradoks: verbivorm muutub passiivsest aktiivseks, semantika aga aktiivsest passiivseks. Mõnikord toob selline grammatiline nihe lisaks lause semantilisele ümbertõlgendamisele kaasa ka omalaadse keelilise ideoloogia.

(1a) *Maapõuevarad ammentuvad kiiresti.*

(2a) *Meie veekogud on saastunud.*

(9a) *Ebameeldivused seletuvad imperialistide salasepitsustega.*

Refleksiivsetes lausetes pole kellegi tegevus otseselt ebameeldivate nendingutega: maapõuevarad ammentuvad ja veekogud saastuvad justkui iseenesest, aga ebameeldivuste puhul jääb refleksiivsest lausest mulje, et imperialistid ongi kõiges süüdi.

(3a) *Iseseisev Eesti riik taastub.*

(5a) *Probleem lahendub (laheneb).*

(8a) *Nõukogude Liit moodustus kommunistliku ideoloogia baasil.*

Vene keele mõjud eesti keelele

(10a) *Edasised eesmärgid vormuvad tegevuse käigus.*

Refleksiivsed laused ei eelda jõupingutusi, mis inimlikus tegevuses on vältimatud nii eesmärkide vormimisel kui ka probleemide lahendamisel, rääkimata riigi taastamise või loomise hiigeltööst.

(4a) *Ajakirja toimetaja vahetus.*

(6a) *Sikud eralduvad lammastest.*

(7a) *Nuhid värbusid kriminaalide hulgast.*

Nendes näitelausestes varjab refleksiivsus aktiivset tegevust: toimetaja sunnitud lahkumine muutub vabatahtlikuks, sikud ja lambad tunnevad ise nendele määratud koha ära, kriminaalid aga hakkasid ise nuhiks. Teiste inimeste aktiivse tegevuse ja mõjustamise objektid on nendes refleksiivsetes lausetes tõlgendatavad muutuse algatajatena

2.1.2. Refleksiivide levimine toob kaasa lausestruktuuri muutusi

Tüüpiline nihe on järgmine:

(11) *Rabavesi (nim.) sisaldab baktereid.*

(11a) *Rabavees (sees.) sisaldub baktereid.*

(12) *Pigem peegeldas see nagu umbusku.*

(12a) *Pigem peegeldus selles näos umbusk.*

(13) *Kaart näitab sademete piirkonda.*

(13a) *Kaardilt (alalt.) nähtub sademete piirkond.*

(14) *Mehe elulugu näitab, et ta oli...*

(14a) *Mehe eluloost nähtub, et ta oli...*

(15) *Vastuvõetud otsused sisaldavad olulisi ettepanekuid.*

(15a) *Vastuvõetud otsustes sisalduvad olulised ettepanekud.*

(16) *Teadlase kõrge maine seletab tema edu valimistel.*

(16a) *Teadlase kõrge mainega seletub tema edu valimistel.*

(17) *Rahvasaadikut huvitas see, kuidas...*

(17a) *Rahvasaadik huvitus sellest, kuidas...*

Mitterefleksiivse öeldisverbi puhul algavad nentivad laused enamasti nimetava käände vormis alusega ning öeldise järel on sihitis või määrus. Seega on nentivate lausete struktuur enamasti järgmine: NOMINATIIV (alus) + VERB (öeldis) + sihitis/määrus/kõrvallause.

Refleksiivses lauses muutub kogu struktuur: lause algab enamasti kohakäändes määrusega, alus või aluslause aga on lause lõpus. See on eesti lausestruktuurile ja eestlase lingvistilisele mõtlemisele palju harjumatum kui nimetavas käändes alusega algav lause. Keerulisemates lausetes (nt 15a) võib struktuurimuutus kaasa tuua raskusi lause kiirel semantilisel tõlgendamisel. Ainult üksikjuhtudel võib refleksiivne transformatsioon anda harjumuspärase lausestruktuuri, kuid see sõltub juba konkreetsest verbist (nt 17a: *Rahvasaadik huvitus sellest, kuidas...*).

Refleksiivseks muudetud lausete semantilisel tõlgendamisel võib valitsema hakata verbi mingi kõrvaltähendus, mistõttu lausest võidakse valesti aru saada:

(18) *Ajaleht avaldab need seisukohad.*

(18a) *Ajalehes avalduvad need seisukohad.*

Lauses (18) tähendab *avaldama* publitseerimist, refleksiiviga lauses (18a) tähendab *avalduma* aga ilmnemist, ilmsikstulekut.

2.1.3. Traditsiooniliste väljendite kõrvavaletõrjumine

Refleksiivide ülekasutamine tõrjub kõrvale eesti keelele omaseid mitmesõnalisi väljendeid:

(19) *Edaspidi on võimalik prognoosida, kes jääb haigeks.*

(19a) *Edaspidi võimaldub prognoosida, kes jääb haigeks.*

(20) *Sellest võib järeldada mõndagi.*

(20a) *Sellest järeldub mõndagi.*

Refleksiivse lause semantika ei ole alati vastavuses mitterefleksiivse konstruktsiooni tähendusega.

2.2. Aspekt

Eesti keeles ei väljenda verbi grammatilised vormid otseselt tegevuse resultatiivsust või irresultatiivsust (*resp.* lõpetatust või lõpetamatust). Tegevuse resultatiivsust või irresultatiivsust väljendatakse enamasti sihitise vormiga: lõpetatud tegevuse puhul on sihitis täissihitise käändevormis, lõpetamata tegevuse puhul osasihitise käändevormis.

Mees ladus raamatuid (osasihitis, lõpetamata tegevus) *riiulisse.*

Mees ladus raamatud (tässihitis, lõpetatud tegevus) *riiulisse.*

Eesti rahvakeeles, vähemal määral kirjakeeles, on eeskätt saksa keele mõjul kujunenud kalduvus rõhutada tegevuse lõpetatust eriliste aspektimäärsõnade abil.

Poiss luges raamatut (osasihitis, lõpetamata tegevus).

Poiss luges raamatu (tässihitis) *LÄBI.*

Jätkame koristamist (osasihitis).

Lõpetame koristamise (tässihitis) *ÄRA.*

Selline rõhutamine on kujunenud eesti keele üheks erijooneks, mille algupära on keelekontaktis. Praegusel ajal on saksa keele mõju eesti keelele minimaalne, kuid saksa keele mõjul tekkinud väljendusvahendid võivad elavneda uuesti vene keele mõjul. Aspekti väljendamise taotlused on ilmikas näide sellest vallast.

Eesti kirjakeeles vähenes aspektimäärsõnade kasutamine oluliselt aastail 1910—1930 keeleuuendus- ja keelekorraldusliikumiste mõjul. Kuid saavutatu ei osutunud eriti püsivaks, sest aspektimäärsõnade kasutamise mallid jäid elavaks nii kirja- kui ka rahvakeeles. Nüüd, vene keele tugeva surve all, on aspekti väljendamine määrsõnade abil taas oluliselt elavnenud. Aspektuaalseid

määrsõnu kasutatakse tihti ka seal, kus selleks puudub igasugune semantiline vajadus. Aspektimäärsõnu kasutades püütakse teiste vahenditega matkida vene verbivormide sisestruktuuri.

Kõige sagedasemad aspektimäärsõnad on *ära* (*ära aeguma, ära lahendama, ära küüditama, ära lammutama, ära mainima, ära märkima, ära nullima, ära monopoli-seerima, ära põhjendama, ära represseerima, ära tutvus-tama* jne), *läbi* (*läbi analüüsima*), *ette* (*ette ennustama, ette prognoosima*), *välja* (*välja ütleva, välja selgitama*). Võrdlus vene tõlkevastetega näitab vene verbi sisestruk-tuuri matkimise taotlusi: *ära lahendama* = *raz-rešit'*, *ära mainima* = *ot-metit'*, *ära taluma* = *vy-nosit'*, *ette dikteerima* = *pro-diktovat'*, *välja ütleva* = *vy-ska-zat'sja* jne.

Aspektimäärsõnade kasutamisel on kindlasti nega-tiivne mõju kirjakeele stiilile ja ka sihitise reeglite järje-kindlusele, sest aspektimäärsõna tingib täissihitist ka seal, kus sisuliselt õige oleks osasihitis:

(21) *Pealtvaatajad said näha kena kundi* (osaobjekt).

(21a) *Pealtvaatajad said ära näha kena künni* (täisobjekt).

(22) *Puhkuste aega* (osaobjekt) *kasutati firma remon-diks.*

(22a) *Puhkuste aeg* (täisobjekt) *kasutati ära firma remondiks.*

Kõige tavalisem on siiski aspektimäärsõna n-ö puhta-kujuline üleliigsus:

(23) *Vastuvõtueeskirjad mahuvad neljale lehekül-jele* (*ära*).

(24) *Rahvarinne olevat ajakirjanduse* (*ära*) *mono-poliseerinud.*

(25) *Oleks tulnud bensiinijaam mujale* (*ü m b e r*) *kolida.*

(26) *Nende andmete põhjal kujunes lastel* (*välja*) *oma seisukoht.*

Vene keele mõjud eesti keelele

Ei saa olla juttugi sellest, et aspektimäärsõna võiks eesti keelest n-ö välja puhastada. Aspekti väljendamise liigne vohamine on siiski kahjuks eesti keele grammatika kindlaskujunenud reeglitele.

2.3. Vene mõjud verbi liitvormide kasutamisel (eitus ja liitajad)

2.3.1. Eitus

Vene keeles on eitav lausestruktuur teatavasti palju sagedasem kui eesti keeles. Eesti keeles on normaalne sissejuhatus sõnavõtu mingisse alajaotusse järgmine:

(27) *Tuleb märkida, et ...*

Vene keele mõjul on selle asemel aga tihti

(27a) *Ei saa jätta märkimata, et ...*

Eestlase keelelisele analüüsile oleks palju kergem aru saada jaatavatest konstruktsioonidest, eitav konstruktsioon on pikem ja segasem:

(28) *Küllap kõneleb see nii ideede sarnasusest kui ka nende vastuvõetavusest.*

(28a) *Küllap ei kõnele see mitte üksnes ideede sarnasusest, vaid ka nende vastuvõetavusest.*

(29) *Vahel on muudatused vaieldavad.*

(29a) *Mitte alati pole muudatused vaieldamatud.*

Vene keeles võib verbi ja eitussõna järjekord olla vastupidine eesti keelele. Eesti keeles on eitussõna tavaliselt verbi ees:

(30) *Udishimulik ei ole mitte see laps, kes palju küsib, vaid ...*

(30a) *Udishimulik on mitte see laps, kes palju küsib, vaid ...*

(31) *Vähiks ei nimetata ühte, vaid erinevaid tõbesid.*

(31a) *Vähiks nimetatakse mitte ühte, vaid erinevaid tõbesid.*

(32) *Kõige ohtlikum on alkohol, sellest ei jää kaugele ravimid.*

(32a) *Kõige ohtlikum on alkohol, mitte kaugele sellest jäävad ravimid.*

Eesti keele jaatavates ja eitavates lausetes on osa sidesõnu ja asesõnu täiendava distributsiooni vahekorras: jaatavates lausetes *ja*, eitavates *ega*, jaatavates *nii... kui ka*, eitavates *ei... ega*, jaatavates lausetes *mõlemad ja üht-teist*, eitavates *kumbki ja (mitte) midagi*. Tänapäeval hakkab esinema lauseid, kus see jaotus on läinud segamini:

(33) *Ei unustata vanureid ega väikese sissetulekuga inimesi.*

(33a) *Ei unustata vanureid ja väikese sissetulekuga inimesi.*

(34) *Nad ei ole valmis looduskaitse heaks midagi tegema.*

(34a) *Nad ei ole valmis looduskaitse heaks üht-teist ära tegema.*

Üldse tuleb ütelda, et eesti keele rikast asesõnavaramut kasutatakse tavalises ajakirjanduskeeles liiga vähe, sedagi ehk vene keele mõjul.

2.3.2. Liitajad

On ammu täheldatud, et eesti keele mineviku liitvormide — täis- ja ennemineviku — kasutamine teeb vähikäiku eriti nendes tekstides, mis on tõlgitud vene keelest. Eesti keeles võimaldavad täis- ja ennemineviku vormid väljendada tegevuse või seisundi kestvust, milleks vene keele lihtminevik ei ole nii ühemõtteliselt sobiv:

(35) *Ta on töötanud meil juba hulk aega, aga keegi ei tunne teda õieti.*

(35a) *Ta töötab meil juba hulk aega, aga keegi ei tunne teda õieti.*

(36) *Ta oli elanud vaikset elu, kuni juhtus see õnnetus.*

Vene keele mõjud eesti keelele

(36a) *Ta e l a s vaokset elu, kuni juhtus see õnnetus.*

Saksa keele mõjul kasutati eesti keeles kuni käesoleva sajandi alguskümnenditeni küllalt sageli *saama*-abiverbiga tuleviku vorme. Keeleuuendus ja keelekorraldus surusid need vormid eesti kirjakeelest täielikult välja. Praegu kohtab neid taas küllalt sageli, usutavasti vene keele mõjul. Paradigmaatiliseks jääb eesti keeles siiski üksnes olevikuvormiline tulevik:

(37) *Milliseks kujuneb volikogu tööstiil?*

(37a) *Milliseks saab kujunema volikogu tööstiil?*

(38) *On ilmne, et tulevikus täpsustatakse üldainete õppeplaanid.*

(38a) *On ilmne, et tulevikus saavad täpsustuma üldainete õppeplaanid.*

Viimastes näitelausetes on *saama*-tulevik eriti ülearune, sest lausetes on sõnad, mille leksikaalne tähendus viitab otseselt tulevikule (kujunema, tulevikus).

2.4. Mitmuse ülekasutamine

Soome-ugri keeltes on ainsuse kasutamine tunduvalt üldisem kui mitmuse kasutamine. Grammatilises seoses olevate sõnade ühildumine mitmuse vormis oleva põhisõnaga puudub või ei ole obligatoorne paljudes konstruktsioonides. Mitmuslikke sõnu (*plurale tantum*) on suhteliselt vähe, abstraktnoomenid esinevad valdavalt ainsuslikena.

Indoeuroopa keelte pikaajaline mõju on eesti keeles mitmuse kasutamist lisanud, kuid rahvakeeles jääb näiteks omadussõnaline täiend ikka veel sageli mitmusliku põhisõnaga ühildumata (*pika 'sg' juustega 'pl' neiu* = kirjakeele *pikkade 'pl' juustega 'pl' neiu*).

Tänapäevases eesti kirjakeeles on mitmuse kasutamine tunduvalt lisanenud, kusjuures võib täheldada nii vene kui ka üldisemalt indoeuroopa mitmuslike mallide

mõju. Mitmuse sagenev kasutamine hõlmab kolm põhilist valdkonda: 1) paljusid sõnu ja sõnarühmi on hakatud eelistatavalt kasutama mitmuses, kuigi selleks puudub põhjendus nii semantikas kui ka traditsioonis, 2) mitmusliku tähendusega vormilt ainsuslik alus tingib üha sagedamini mitmuse vormis oleva öeldise, ja 3) omadussõnalise öeldistääitemääruse mitmuslik ühildumine on taas pealetungil (ainsuslikud tüübid hakkasid teatud määral kindlustuma 1930. aastatel).

2.4.1. Mitmuses kasutatavate sõnade ja sõnarühmade lisanemine

Vene keeles on mitmuslikuks igapäevasõnaks *raha* (*den'gi*), nüüd on ka eesti keeles väga tavaliseks muutunud mitmuslik *rahad*.

Sageneb abstraktnoomenite ja teonimisõnade (*nomen actionis*) mitmuslik kasutamine, mis on eesti keele traditsioonile võõras: *kiirused, keerukused, temperatuurid, informatsioonid, stressid...*; *ruttamised, seletamised, muretsemised, narritamised, irvitamised, sumisemised, vägivallatsemised, ümberkäimised...*

Mitmusliku ühildumise malli üha järjekindlam kasutamine on surunud mitmuslikuks mitu asesõna funktsiooniga noomenit, mille mitmuslik kasutamine on levima hakanud alles praeguse põlvkonna ajal. Eesti keelele omane mall eeldab ühildumise puudumist:

(39) *Eredat isiksust enamikust* (sg) *tekstidest* (pl) *ei aimunud*.

(39a) *Eredat isiksust enamikest* (pl) *tekstidest* (pl) *ei aimunud*.

(40) *Tuleb vältida saadikute* (pl) *enamuse* (sg) *eitavat hinnangut*.

(40a) *Tuleb vältida enamike* (pl) *saadikute* (pl) *eitavat hinnangut*.

(41) *Lõppeval nädalal oli osal* (sg) *saadikutest* (pl, seest.) *kohtumisi...*

(41a) *Lõppeval nädalal oli osadel (pl) saadikutel (pl) kohtumisi...*

Sellistes sõnaühendites on üle võetud venekeelne sõnajärg ning läbi viidud täielik ühildumine arvus ja käändes (venekeelsetes sõnaühendites, mis võiksid olla sellise muutuse põhjuseks, arvuline ühildumine enamasti puudub).

2.4.2. Asesõnade mitmusliku kasutamise lisanemine

Eesti omapärane ja rikkalik asesõnavaramu on vene keele mõjul mitut laadi surve all. Esiteks on haruldased ja keerulisemate esinemistingimustega asesõnad kasutuses harvaks jäämas, teiseks muutub asesõnade grammatika. Kõige häirivam on tähenduselt mitmuslike, vormiliselt aga ainsuslike asesõnade muutumine ka vormiliselt mitmuslikuks.

Eelkõige puudutab see asesõnu *mitu* ja *mõni* (ka *mõningane*), mis tänapäeval esinevad valdavalt üksnes mitmuses, kusjuures mitmuslik kasutamine on eesti keele seisukohalt semantiliselt üsna absurdne: elasime *mitmeid aastaid* (= mitu aastat) koos, olen tegelnud väga *mitmetel aladel* (= mitmel alal), ta on olnud ka *mitmete kooride* (= mitme koori) dirigent, rõhutaksin *mõningaid momente* (= mõnda momenti, paari momenti) jne.

Teine asesõnakasutuse suhteline uuendus (millel küll on mõningane hiline traditsioon eesti kirjakeele mõnes stiilis) puudutab siduvate asesõnade ühildumist arvus. Normaalses eesti keeles ei ühildu *kes* ja *mis* siduvate asesõnadena arvus, vaid üksnes käändes. Praegu võtab maad täielik ühildumine: *temperatuurid, milledest* (millest) *oli juttu; suurmehed, kelledest* (kellest) *üks...; probleemid, millede* (mille) *kallal töötatakse; isikud, kelledel* (kellel) *on õigus otsustada...*

2.4.3. Ühildumise semantiline reeglitaamine

Eesti keele traditsioonid eeldavad kollektiivsust märkivate käändsõnade puhul öeldisverbi ühildumist vormiliste, mitte semantiliste kriteeriumide põhjal: vormiliselt ainsuslik alus andis eelistuse ka vormiliselt ainsuslikule öeldisele. Vene keele mõjul on ühildumise semantiline põhimõte üha enam levima hakanud ka eesti keeles.

(42) *Kolmandik* (sg) *sovetoloogidest töötab* (sg) *USA-s*.

(42a) *Kolmandik* (sg) *sovetoloogidest töötavad* (pl) *USA-s*.

(43) *Enamik* (sg) *hääletab* (sg) *vastu, suurem osa* (sg) *muudab* (sg) *meelt*.

(43a) *Enamik* (sg) *hääletavad* (pl) *vastu, suurem osa* (sg) *muudavad* (pl) *meelt*.

(44) *Rida* (sg) *seltsimehi osutus* (sg) *ülearseks* (sg).

(44a) *Rida* (sg) *seltsimehi osutusid* (pl) *ülearsesteks* (pl).

(45) *Kolm meest* (sg) *kandideeris* (sg) *sellele kohale*.

(45a) *Kolm meest* (sg) *kandideerisid* (pl) *sellele kohale*.

2.4.4. Omadussõnalise öeldistäitemääruse arvuline ühildumine

Eesti keeles on tavaline saavas või olevas käandes nimisõnalise öeldistäitemääruse arvuline ühildumine alusega: *Võõrad saabusid külalistena* (pl). *Nad olid meile headeks abilisteks* (pl).

Omadussõna samas funktsioonis jääb tavaliselt arvus ühildumata, kuid vene keele mõjul on ainuvalitsevaks muutumas ka omadussõnalise öeldistäitemääruse arvuline ühildumine:

(46) *Saadikute volitused* (pl) *tunnistati kehtivaks* (sg).

Vene keele mõjud eesti keelele

(46a) Saadikute volitused (pl) tunnistati kehtivateks (pl).

(47) X kasutas sõnu (pl), mida Y pidas labaseks (sg).

(47a) X kasutas sõnu (pl), mida Y pidas labasteks (pl).

(48) Puuvili ja liha saabuvad (pl) kauplusse juba riknenuna (sg).

(48a) Puuvili ja liha saabuvad (pl) kauplusse juba riknenuina (pl).

Tuleb ütelda, et selline muutus on eesti keele seniseid muutumistendentse ja eesti keele rahvamurdeid silmas pidades peaaegu talutav. Kuid üksikjuhtudel toob omadussõnalise öeldistäitemääruse mitmuslik kasutamine siiski kaasa segaduse semantilises tõlgendamises: nimelt siis, kui omadussõna võib kasutada nii omadussõna kui ka nimisõna tähenduses.

(49) Tüdrukud (pl) muutusid metsikuks (sg).

(49a) Tüdrukud (pl) muutusid metsikuiks (pl).

Esimeses lauses viitab öeldistäitemäärus metsistumisele selle sõna tavalises, otseses omadussõnalises tähenduses; teises lauses on mitmuslikku vormi võimalik mõista ülekantud nimisõnalises tähenduses — näiteks nii, et tüdrukud muutusid grupituristidest organiseerimatuks, omal käel rändavateks turistideks.

2.5. Eessõnad asendavad tagasõnu

Eesti keel on suurel määral säilitanud oma soomeugrilise tagasõnade eelistuse. Hoolimata sellest, et eesti keelele pole võõras ka eessõnade kasutamine ning et mõnda kaassõna saab kasutada nii ees- kui ka tagasõnana ühesuguses funktsioonis (*teed mööda* = *mööda teed*, *sinuga koos* = *koos sinuga*), on tagasõnu eesti keeles umbes kaks korda rohkem kui eessõnu. Tagasõna kasutamine eessõnana ei ole stiililiselt neutraalne ning isegi luulekeeles on sellised ebaeessõnalised väljendid tugevasti

markeeritud (nt *Kaudu mu vaevakaskede tavalise Mu vaevakaskede kaudu* asemel).

Praegu levib eessõnaline väljenduslaad eesti keeles mitut teed pidi: 1) mitu eessõna on oma kasutamispriirkonda laiendanud tagasõnade arvel, 2) kahe struktuuri-võimaluse korral eelistatakse üha sagedamini selliseid kaassõnalisi ja määrsõnalisi konstruktsioone, kus määratlev sõna on põhisõna ees (vrd *enne õhtut ja õhtu eel, pärast võitlust ja võitluse järel, alates eilsest ja eilsest peale, kõrvalt «Aeroflotiga» ja «Aerofloti» kõrval, vastu pühi ja pühade eel, müüdid ümber Galilei ja müüdid Galilei ümber* jpt).

Keele struktuuri püsikindluse seisukohalt on ohtlikum esimene muutus, sest uutesse funktsioonidesse asunud eessõnalisi konstruktsioone saab mõnikord tõlgendada kaheti — nii traditsioonilises tähenduses kui ka uuenduslikult.

Eessõnade sagenenud kasutamine on selgelt venemõjuline. Venemõjulised on ka eessõnaliste konstruktsioonide uued tähendused.

(50) *Nad säilitavad selle paragrahvi abil partei võimu.*

(50a) *Nad säilitavad läbi selle paragrahvi partei võimu.*

(51) *1940. a. läks Eesti NSV Liidu koosseisu vägivalla abil.*

(51a) *1940. a. läks Eesti NSV Liidu koosseisu läbi vägivalla.*

(52) *Vabadus tuleb demokratiseerimise kaudu* (abil, teel).

(52a) *Vabadus tuleb läbi demokratiseerimise.*

(53) *On vaja tulude ümberjaotamist riigieelarve kaudu.*

(53a) *On vaja tulude ümberjaotamist läbi riigieelarve.*

Vene keele mõjud eesti keelele

(54) *Andekus realiseerub konkreetse tegevuse kaudu* (abil).

(54a) *Andekus realiseerub läbi konkreetse tegevuse.*

(55) *Raha ostab kõike ja tema kaudu* (tema abil) on võimalik võrrelda erinevate kaupade väärtust.

(55a) *Raha ostab kõike ja üle tema on võimalik võrrelda erinevate kaupade väärtust.*

(56) *Uus pank hakkab arveldusi sooritama ainult rubla vahendusel* (rubla kaudu).

(56a) *Uus pank hakkab arveldusi sooritama ainult üle rubla.*

Mõne *a*-näitelause mitmesugune mõistmine on täiesti reaalne oht: 51a — *läbi vägivalda* (lähides vägivalda; ise vägivalda kasutades; *vägivalda abil* sunnituna); 56a — *üle rubla* (rubla vahendusel, s. t rubla on ekvivalendiks; ainult ühest rublast suuremaid operatsioone).

KOKKUVÕTTEKS

Eelnevas käsitleti lähemalt neid grammatilise mõju tüüpe, mis jäävad pinnapealses analüüsis sagedamini märkamata. Hoopis kergem on märgata teise keele mõju sellistes valdkondades nagu sõnajärje muutused, tõlgitud liitsõnad, tõlkeline fraseoloogia, venepärane reksioon, lauseehituse nominaliseerimine. See ei tähenda, et need nähtused ei teeks muret, aga nad on rohkem pinnal ja neile tähelepanu juhtida on kergem.

Teiselt poolt ei ole eelnevas käsitletud ka selliseid eesti keele struktuuri muutusi, mida on raskem ühemõtteliselt seletada vene keele mõjudena. Selle rubriigi näiteks võiks olla paljude määrsõnade sisestruktuuri muutumine diagrammilisemaks — üha sagedamini kasutatakse määrsõnades *lt*-liidet, millel tihti pole mingit muud õigusust kui sõnaliigi selgem markeerimine (*kohe* — *kohe*selt, *praegu* — *praegult*, *õigel ajal* — *õigeaegselt*, *samal*

ajal — *samaaegselt* jpt, millest osa on kindlasti venemõjulised, teised aga selle mõju üldistamise avaldused).

Tänapäevaste keelemuutuste üheks omaduseks on nende üllatavalt kiire levimine. Usutavasti on selles oma osa ühiskonna poliitilisel kõrgaktiivsusel. Teise keele mõjuline uuendus algab vene keelega tihedalt kokku puutuvate erialainimeste keelekasutusest ja informatsioonimaterjalidest. Ajakirjanduse, raadio ja televisiooni vahendusel jõuab uus väljendusviis kõigini, ja varsti kujutlevad nn lihtkeelekasutajad, et nii peabki end väljendama. Praegu on Eestis eestikeelsete ajalehtede, raadio- ja televisioonisaadete jälgitavus väga kõrge, võib-olla kõrgeim kogu ajaloo vältel. See paneb senisest suurema vastutuse massiteabevahenditele ka keelekasutuse osas.

Ka keelekasutuse ideologiseerimise vallas on kergem märgata ideoloogilisi vägisõnu ja nendest vabaneda. Hoopis raskem on märgata näiliselt mitteideoloogiliste sõnade ideologiseerimist. Veel raskem on taastada selliste sõnade neutraalne kasutamine.

Kontaktis olevate keelte mõju üksteisele on loomulik ja paratamatu. Eesti on kogu ajaloo kestel olnud väga internatsionaalne maa. Seda on mitmesugused kolonisaatorid püüdnud ära kasutada eestlaste keele ja kultuuri assimileerimiseks. Kõigest tülgaustest assimileerimise vastu hoolimata ei ole keeleline purism ja kultuuriline sallimatus saanud Eestis kuigi palju poolehoidu ei avalikkuses ega erialateadlaste poolt. Siiski, kui küsimuses on võõrad liigmõjud, siis on Eesti üldsus alustanud oma keele puhastamist. Nii oli see ärkamisajal möödunud sajandi kolmandal veerandil, nii oli see käesoleva sajandi alguses keeleuuendus- ja keelekorraldusliikumiste ajal. On märke, et Eesti ühiskond hakkab ka praegu mõistma eesti keele tõhusama kaitsmise vajalikkust nii seadusandlike vahendite abil kui ka keelelise mõtlemise puhastamise ja taaseestipärastamise teel. Eeldused selleks on suhteliselt head: rahvuslik eneseteadvus on kõrge, eesti keele seisundit ametliku keelena ei rünnata enam endise

Vene keele mõjud eesti keelele

alatusega; eesti keele traditsioonid on põhilises osas kindlad; eesti keele lugupeetavus hakkab tõusma ka rahvusvaheliselt; kõigest laastamistööst hoolimata on eestikeelse moodsa kultuuri traditsioon pikema ajalise kestusega ja ulatuslikuma mahuga kui kunagi varem. Eesti keele maine tõuseb seda kindlamini, mida andunumalt eestlased ise hoolitsevad oma keele eest.

Pikaajaliste traditsioonidega kultuurikeelena on eesti keel ka nõukogude võimu all suutnud suhteliselt hästi säilitada oma struktuuri. Kaugelt halvemini on käinud teiste soome-ugri keelte käsi Nõukogude Liidus. Need ülitugevad vene keele mõjud, mis alles praegu hakkavad eesti keeles ulatuslikumalt avalduma, on väiksemate soome-ugri keelte jaoks ammu läbitud lagunemisetapp. Loodetavasti kujuneb eesti keel selle näiteks, kuidas ka tugeva surve all on võimalik säilitada oma keele struktuur ja soodsamates oludes hakata taastama seda, mis on surve all kaotatud.

VÄÄRPERSPEKTIIVID

E. D. Hirsch, Jr.

Tõlkinud Toomas Rosin

Tänapäeva kirjandusteoorias levinud dogmaatilise skeptitsismi põhiliseks intellektuaalseks (ja emotsionaalseks) õigustuseks on eeldus, et igasugune «teadmine» on suhteline. See tunnetuslik ateism, nagu mina teda nimetan, toetub peamiselt arusaamale, et igaüks näeb kirjandust omaenda «vaatenurga» alt ja emotsionaalne reaktsioon oleneb tema isiklikust väärtuste ja assotsiatsioonide süsteemist. Niimoodi individualiseeritud kognitiivne ateism on tegelikult subjektivism. Tema lähisugulasvormid kirjandusteoorias ja -praktikas on kultuuriline relativism, ajalooline relativism ja metodoloogiline relativism. Neil kõigil on ühesugune struktuur; nad kõik seavad tõe ja reaalsuse sõltuvusse vaimsest vaatepunktist. Harva tuleb ta pooldajaile kahjuliku vastuolulisuse või koguni veidra paradoksina pähe mõte, et kriitilise relatiivsuse doktriin oleks siis ainus õpetus, mida nende muidu universaalne skeptitsism ei riivaks. Tõrksameelne kognitiivne ateism kaldub tavaliselt olema pigem emotsionaalne hoiak kui järjekindel süsteem. Ent kuigi

Väärperspektiivid

paljas järjekindlusetus ei ole takistuseks dogmaatilisele skeptitsismile kirjandusteoorias, võib siiski loota, et suudame ta agnostitsismiks pöörata, kui õnnestub näidata, et tunnetusliku relatiivsuse õpetus on rajatud empiirilisel valedede eeldustele.

I. PERSPEKTIIVIMETAFOOR

Sõnad, mis viitavad objekti välimuse sõltuvusele vaatleja asukohast ruumis, on tänapäeva Euroopa keelte sõnavara näitelavale astunud alles hiljuti. Vana-Kreeka ja -Rooma sõnaraamatuis ei leidu perspektiivisõnu üldse. Idamaa oli silmanähtavalt varaküpssem. Tõendusmaterjal vanahiina maalikunstnike tegevusest osutab, et nad taipasid objektide välimuse järjekindlat moonutamist nende vaatlemisel ühe silmaga ühest ruumipunktist. Kuid Läänes hakati «perspektiiviseadusi», s. t kindlast ruumipunktist vaatamisel tekkivaid süstemaatilisi moonutusi, mõistma alles 15. sajandil, kui kunstnikud töötasid välja põhimõtted ühesilmaperspektiivide kujutamiseks kahe-mõõtmelisel pinnal.

Miks kulus Lääne maalikunstnikel oma illusionistliku kunsti elementaarsete põhitõdede avastamiseks nii palju aega? Vastust tuleb tõenäoliselt otsida arengupsühholoogiast, eriti Piaget' katseist väikeste lastega.¹ Et maailma visuaalselt tõlgendama õppida, peavad kõik lapsed läbi käima pika, väsitava, eksimusrohke tee, enne kui nad õpivad perspektiiviefekte arvestama. Õppimisel aitab normaalset last väga palju muidugi kaasasündinud perspektiivikorvaja — binokulaarne nägemine. Lapsel on algusest peale kaks perspektiivi, ta näeb maailma kogu aeg kahest vaatepunktist. Et nende punktide vahe on jääv, siis õpib ta vähehaaval arvestama moonutusi ühe silmaga saadavas

¹ Jean Piaget. The Construction of Reality in the Child (New York, 1971).

maailmapildis. Just sellepärast on «perspektiiviseadused» nii rasked ja loomuvastased ning avastati nii hilja. Nende tundmaõppimiseks tuli tagurpidi läbi teha lapsepõlve põhjapanevad, vaevarikkad õppetunnid, mida kirjeldab Piaget. See dekonstruktsiooniprotsess edenes nii visalt, et esimesteks perspektiiviefektide uuringuteks läks vaja erilisi vahendeid — nagu *camera obscura*'t ja riistu, mida kujutab Dürer oma «Perspektiivideemonstratsioonil».

Veel rohkem aega on Lääne kultuuril kulunud selleks, et avastada perspektiiviefektide vaimsed analoogid, mis on väljendatud metafoorides *viewpoint* (1856), *standpoint* (1836), *mental perspective* (1841), *attitude* (1837) jt; sulgudes on kirjas selle piltliku sõnakasutuse esmaesine-misaasta «New English Dictionary» järgi. Kui renessansi-aja maalikunstnikud vajasid *camera obscura*'t, siis vik-toriaanidel läks perspektiivi vaimsete analoogide leidmi-seks ilmselt tarvis Kanti.² Selle omaksvõtmine, et inimese vaimne asukoht moonutab tema reaalsustaju analoogili-selt ühe silmaga vaatamisele, nõudis koperniklikku revo-lutsiooni filosoofias, mille teostas Kant.

Kuid sellesse analoogiasse kätketud relativismis peitub ülim ironia, sest kriitilise filosoofia eesmärk oli ju kaitsta teadmise pädevust ja universaalsust, aga mitte teha teda sõltuvaks vaimsest vaatepunktist. Ja see ei ole ainult ironia, see on ka Kanti tähtsa avastuse totaalne vulgariseerimine. Käesolevas essees on antud lühike üle-vaade mõnest sedalaadi vulgariseeringust hermeneutika-

² Väidet, et selle kontseptsiooni taga on Kanti filosoofia, toe-tab ka see kõnekas seik, et S. T. Coleridge, üks esimesi Kanti lugenud inglasi, oli «New English Dictionary» järgi ka esimene autor, kes on väljendit *point of view* kasutanud vaimse metafoo-rina. Teisalt näitas David Hume end algkantiaanina nende asja-olude kõrval, mida Kant ise tunnistas, ka selle väljendi järgneva kasutusega, mida «New English Dictionary» ei maini: «Selleks et kunstiteos võiks avaldada talle vastavat mõju mõistusele, tuleb teda vaadelda kindlast vaatepunktist; teda ei saa täielikult nau-tida need isikud, kelle tegelik või kujutletav asukoht ei ole vas-tav sellele, mida nõuab esitatava iseloom» («Of the Standard of Taste», 1757).

Väärperspektiivid

teoorias ja esitatud vastuväiteid nende kriitikata ning kergekäelisele kasutamisele.

II. AJALOOPERSPEKTIIV: KOLM RELATIVISTLIKKU EKSIJÄRELDUST

Väitele, et inimese maailmanägemine on igal ajal ja igas kohas põhiliselt üks ja seesama, vaidles vastu esmalt Herder 18. sajandi lõpul. Herderi vastupidise ajaloovaate on Meinecke nimetanud «historismiks» ja hinnanud seda «üheks suurimaks revolutsiooniks, mille Lääne mõtlemine on läbi teinud.»³ Kahtlemata on Meineckel õigus. Üheks selle revolutsiooni tulemuseks on perspektiivimetafoori kasutuselevõtt ajalookirjelduses. Ajaloolased ei kirjutanud monograafiaid romantilisest *Zeitgeist*'ist ja keskaegsest mõtlemisest enne, kui nad hakkasid tunnistama, et inimeste vaatepunktid on eri ajastutel oluliselt erinevad. Nüüdseks on mitmesuguse rafineeritusastmega perspektivistlikud käsitlused saanud kirjandusloos põhiliseks.

Meinecke järgi on historismi põhitunnuseks «inimlike fenomenide puhul üldistava mõtlemisviisi asendamine individualiseerivaga.» Kuid tänapäeva historismi (kultuurilise perspektivismi) ebakriitiliste vormide suhtes on Meinecke iseloomustus õige vaid osaliselt. Kirjandusloos rõhutatakse tihti mõne ajajärgu eripära, panemata seejuures vajalikul määral tähele omavahel sobimatuid isiksusi selle perioodi sees. See on imelik, sest need, kes näevad ühel ajal elanud indiviidide samasust, ei märka kuigi tihti sarnasust eri aegadel elanud inimeste vahel. Meinecke ise on üks neid väljapaistvaid ajaloolasi, kes väldib sellist vastuolulisust. Igasugune ajalugu, kaasa arvatud kirjanduslugu, oleks tema meelest võimatu, kui eeldada, et inimeste maailmanägemine muutub ajaloos radikaal-

³ F. Meinecke. Die Entstehung des Historismus (München, 1947).

selt; ja sisutu, kui oletada, et inimloomus on jäänud kõikjal samaks. Ebakriitilist dogmatismi ükskõik kummas suunas tuleb pidada eksijärelduseks. Muidugi pole see loogikaviga, vaid ainult patustus kogemuse ja terve mõistuse vastu.

Esimest eksijäreldust historismist oma kolmeses loetus nimetan ma väärjärelduseks mõistatuslikust minevikust, sest ta vaatleb minevikus elanud inimesi nii, nagu inglased on romaanides ikka kujutanud salapäraseid idamaalasi. Sellised kirjandusajaloolased leiavad minevikus meie omast niivõrd erinevaid mõttelaade, et vastavaid tekste võiksid mõista ainult vähesed pühendatud, kellelt nõutakse «ajaloolise sümpaati» akti, mõistmaks ajajärku, mis näib olevat asustatud olenditega, kes võiksid olla tulnukad Marsilt. Toon näiteks professor Bruno Snelli mõttekäigu. Esitanud soliidse analüüsi «Odysseia» ja «Iliase» sõnavarast, järeldab professor Snell, et Homeroose-aegsetel kreeklastel puudus teadlik tervikliku inimisiksuse idee; Homeroose eepostest ei leia ta sõnagi selle üldmõiste kohta. Sõnavara põhjal leiab ta, et kreeklastel puudus mõiste inimkeha kui terviku kohta. Homeroose eepostes mainitakse ainult keha osi, mitte kunagi tervikut.⁴ Seega pidid kreeklased inimkeha käsitamata pelgalt osade kogumina. Ma ei eita, et professor Snellil võib olla õigus; arvan ainult, et see on äärmiselt ebatõenäoline. Ma kahtlen, kas ta oleks loonud niisuguseid teooriaid, kui teda poleks õpetatud traditsioonis, mis pidas au sees perspektivistlikku salapärase mineviku eksijäreldust.

Snelli raamatul on olnud mõju; tema huvitavaid ebatõenäolisusi ei tuleks taunida, kui need ja teiste kirjandusteadlaste samasugused vaated ei oleks tänapäeva

⁴ Bruno Snell. *The Discovery of the Mind* (Cambridge, Mass., 1953): «Homeroose-aegsetel inimestel puudus veel teadmine nii intellektist kui ka hingest» (p ix); «Homeroose-aegsel inimesel oli keha täpselt samuti nagu hilisematelgi kreeklastel, kuid tal puudus teadmine sellest kui kehast, ta võttis seda kui kehaosade kogusummat. Teisiti võiks öelda, et Homeroose-aegsetel kreeklastel ei olnud veel keha selle sõna tänapäevases mõttes» (p 8).

Väärperspektiivid

teoreetikute hulgas tekitanud väga kahjulikku vastukaja. Gadamer, Barthes ja teised on õigusega kultuurinarkoosi vastu, mida tekitavad niisugused «minevikurekonstruktsioonid».⁵ Kuid vastumürgiks soovivad nad meil elustada mineviku mõistatuslikud tekstid, moonutades nad meie endi maailmanägemisega sobivaks. Teisisõnu, eksijäreldus salapärasest minevikust on neile eelduseks, millele nad rajavad oma skeptilise vastuettepaneku: parem moonutada minevikku huvitaval ja asjakohasel viisil kui moonutada ja tuimastada teda ajaloo rekonstrueerimist taotledes. Järelikult on Snell oma ajalooeakonstruktsioonidega ja Gadamer oma ajalooelustamisega ühtviisi äärmuslikud historistid ning perspektivistid. Sisimas on nad vennad. Mõlemad eeldavad, et perspektiivierinevuse tõttu on mineviku tähendused meile paratamatult võõrad. Ühel juhul palutakse meid omaks võtta vaatepunkt, millest inimloomus ja tegelikkus paistavad teistsugusena kui meie enda oma. Teisel juhul soovitatakse meil eirata säärast võõrast tegelikkust kui meie huvidesse mittepuutuvat, ja konstrueerida selle asemele tarvitamiskõlblik, lähtudes meie enda vaatepunktist. Kui me oleme tõesti kohustatud valima Snelli ja Gadameri vahel, siis eetika seisukohalt peaksime eelistama Gadameri, sest kasulik moonutamine oleks parem kui kasutu. Kuid meilt ei nõuta ekslikel eeldustel põhinevat valimist.

Teiseks eksijärelduseks historismist minu loetus on *homogeense mineviku* väärjäreldus. Ilmselt kaasneb temaga tihti eksijäreldus mõistatuslikust minevikust, nagu Snelli puhul, kes näib väitvat, et *kõigil* Homerose-aegsetel kreeklastel puudus ühtse inimesiksuse mõiste. Selle väärjärelduse järgi oli kõigil Elizabethi, romantismi või Periklese ajajärgu tekstide autoritel nende ühisest kultuurist tingituna ühtne maailmanägemine. Kirjandusaja-

⁵ H. G. Gadamer. *Wahrheit und Methode* (Tübingen, 1960), eriti lk 290—324; ja Roland Barthes. *Sur Racine* (Paris, 1960).

loolased, kes lähtuvad sellest eeldusest, rahulduvad järgmist laadi süllogismide kasutamisega:

Keskaegne inimene uskus alkeemiasse.

Chaucer oli keskaegne inimene.

Chaucer uskus alkeemiasse.

Selle ühtse kultuurilise perspektivismi musternäide on kahtlemata D. W. Robertson. Kindlasti kõlbab ta näiteks väga hästi, sest nagu Snellgi eksponeerib ta oma väärtjäreldest väga puhtal kujul. Muidugi ei peitu homogeense mineviku viga nende loogikas, see on täiesti laitmatu, vaid suuremas eelduses «keskaegse maailmavaate», «kreeka maailmavaate» või «viktoriaanliku mõttelaadi» kohta.

Kriitiliselt kasutatuna on «viktoriaanlik mõttelaad» ja teised selletaolised mõisted muidugi täiesti vastuvõetavad. Ühine kultuur tähendab tõesti ühist vaimset vaatepunkti juhtudel, kus kultuur ja vaatepunkt on ühised. Isegi näiliselt veidrad üldistused keskaegse maailmavaate kohta on kasulikud töövahendid niikaua, kuni nad jäävad vahendeiks — heuristilisteks võteteks, mis sillutavad teed teise kultuurikeskkonda. Kuid eeldada, et kõik kultuurikeskkonnad on homogeensed isegi sel väga abstraktsel tasemel, millel tegutseb kirjandusajalugu, tähendaks esitada inimkoosluste kohta oletusi, mis on vastuolus kogemusega.

Ja lõpuks, kolmas väärtjäreldest historismist, mida ma põhiliselt käsitleda tahtsingi. Praegu varitseb ta kriitikas igal sammul. See on eksijäreldest homogeensest tänapäevavaatepunktist. Tunnistades veel ka seda järeldest, saab Gadamer esineda alternatiivina Snellile: kui Gadamer ründab taotletud ajaloostruktuurisiooni «surnusust», siis eeldab ta olevikku, mis on samuti omal kombel surnud. Sest kelle jaoks on ajaloostruktuurisioon surnud? Loomulikult homogeense «meie» jaoks. Jan Kott kutsub «meid» kohtuma Shakespeare'iga, «meie kaasaegsega». Roland Barthes kutsub «meid» kohtuma «meie kaasaegse Racine'iga ja panema ta «meiega» kõnelema. Kuid see meie tänapäevase maailmanägemise ühtsus on niisama

Väärperspektiivid

kunstlik konstruktsioon nagu kõik põlatud «mineviku-rekonstruktsioonid». Ta on täiesti sobimatu Herderi geniaalse käsitusega inimeste suurest mitmekesisusest nii olevikus kui minevikus — selle originaalse historismimõistmisega, millele toetuvad kõik hilisemad eksi-järeldused.

Nii on Herderi arusaam inimeste ja kultuuride individuaalsusest neis uuemais teooriais vulgariseeritud; on hüljatud ka tema kaasaegse /sic!/ Vico käsitus, mis teda täiendab. Erich Auerbach on Vico idee sõnastanud järgmiselt: «Kogu inimkonna ajalugu on inimeste tehtud, seetõttu suudab inimvaim teda haarata ning järelikult võivad inimesed teda uurides ja mõttes taas läbi elades ka mõista.»⁶ Kui öeldakse koos Herderiga, et inimesed ja kultuurid on tihti väga erinevad, siis ei tähenda see veel, et üks inimene ei võiks teist mõista enda omast väga erinevast vaatepunktist. Vico kontseptsiooni järgi, mida Dilthey hiljem edasi arendas, on inimesel võime olla teistsugune, kui ta on.⁷ Erinevus kultuuride vahel võib mõnikord olla ületamatu, kuid niisamuti võib olla ka ühes ja samas kultuuris elavate inimestega. Sedalaadi kultuuri-line perspektivism, mille vastu ma siin välja astun, unustab, et ajalooperioode lahutab üksteisest väga väike samm, võrreldes selle tohutu metafüüsilise sügavikuga, mis tuleb ületada, mõistmaks teise inimese maailmanägemist ükskõik mis ajal ja kohas.

III. MIS ON «LÄHENEMISVIIS»?

Dilthey psühholoogiline käsitlus meie potentsiaalsest minevikumõistmisvõimest on veenev ja tasakaalustatud.

⁶ Erich Auerbach. Vico and Aesthetic Historicism. — Scenes from the Drama of European Literature (New York, 1959).

⁷ W. Dilthey. Zergliedende und Beschreibende Psychologie. Gesammelte Schriften (8 Bd, Berlin, 1921—31), Bd 5.

Kuid Diltheyl endal ei õnnestunud oma kirjutistes alati seda tasakaalu hoida. Peamiselt just temale võlgname sõna *Weltanschauung*, mis tähendab inimese või kultuuri vaimset vaatepunkti. Kirjanduskriitika vallas nimetatakse kriitiku *Weltanschauung*'it mõnikord «lähenemisviisiks» [approach] — seda terminit on perspektivistlikus tähenduses esmakordselt kasutatud 20. sajandil. Kriitiku «lähenemisviisist» oleneb, kuidas ta kirjandust tõlgendab; teadlase «lähenemisviisist» oleneb, missugustele avastustele ta jõuab. See termin tähendab metodoloogilist perspektivismi.

Dilthey on jutustanud loo hirmuunenäost, mida ta nägi mõni aeg pärast termini *Weltanschauung* kasutuselevõtmist. Sõbra majas külas olles oli talle ööbimiseks ette nähtud voodi, mille kõrval rippus Raffaeli «Ateena kooli» reproduktsioon. Unes nägi ta pilti elustuvat. Kõik antiikaja kuulsad mõtlejad hakkasid liikuma ja kogunesid *Weltanschauung*'i järgi rühmadesse. Pikkamisi ilmusid unenäo kompositsiooni ka uuemad mõtlejad: Kant, Schiller, Carlyle, Ranke, Guizot; igaüks liitus mõnega neist rühmadest, mis olid koondunud Platoni, Herakleitose või Archimedese ümber. Nende gruppide vahel liikus edasi-tagasi teisi mõtlejaid, kes püüdsid neile vahetalitajaks olla, kuid edutult: tegelikult eemaldusid rühmad üksteisest aina enam ning võisid lõpuks suhelda ainult isekeskis. Erinev lähenemisviis tegelikkusele oli mõtlejate rühmad üksteisest eraldanud. Siinkohal Dilthey ärkas. Unenägu tõlgendas ta järgnevalt: ükski inimene ei saa näha tegelikkust kogu aeg ega tervenisti. Kõik lähenemisviisid on poolikud ja teiste lähenemisviisidega sobitamatud. «Kõiki aspekte nende tervikkuses pole meile lubatud näha.»⁸ Kuid ärkvelolekus leidis Dilthey lohutuse: olgugi kõik lähenemisviisid ebatäielikud ja piiratud, igaüks neist toob nähtavale siiski oma eriosa tõest.

⁸ W. Dilthey. *The Dream*. — W. Kluback. *Wilhelm Dilthey's Philosophy of History*, pp 103—109.

Väärperspektiivid

Kirjanduskriitika ja -teaduse ajalugu pakub oma versiooni Dilthey luupainajast — tuleb vaid Raffaeli rüütatud figuuridele teised näod ette kleepida. Vasakul servas ümbritseb üks rühm Freudi, keeldudes aga vestlemast rühmaga, kes on tema lähedal koondunud Jungi ümber. Muidugi on samuti vasakul veel habemik sakslane Marx koos oma arvukate poolehoidjatega; kaugel paremal ääres ümbritseb Schleiermacherit, taas sakslast, parv filolooge, mõned neist rinnamärgiga «MLA» /*Modern Language Association*/. Keskel on Platon ja Aristoteles kimpus oma pooldajate kooshoidmisega. Winters ja Leavis liiguvad nende vahel edasi-tagasi Coleridge'i, Arnolde ja Johnsoni kannul. Kompositsiooni astub palju teisigi tegelasi. Üks rühm on segaduses. Nad lähevad lahku, igaüks eri suurkaju suunas, tülles siis taas hämmeldunult kokku; nende rutakas kõne on prantsuskeelne. Siinkohal rahutu magaja ärkab.

Mida see hirmuunenägu tähendab? Kas Dilthey sünge tõlgendus on õige? Kas kõik kriitilised lähenemisviisid annavad omaenda osalise tõe, mis on igavesti kinni teda toetavas maailmanägemises? Või, mis veel halvem, esitab iga lähenemisviis täieliku teisendi kirjandusest, nähtuna (ja moonutatuna) oma vaatepunkti järgi? Igaühe jaoks, kes ihaldab teadmist, on unenägu mõlemal juhul painajalik. Kriitilised lähenemisviisid ei saa üksteist täiendada ja toetada, kui nad toetavad erinevaid tähendusi. Me ei saa vaadelda kuldnokka kolmeteistkümmel viisil ja arvata, et meil on temast seeläbi tõesem pilt, kui meie käsitusviis eeldab, et iga vaateviis annab meile uue kuldnoka. Lõpptulemuseks on siis kolmteist kuldnokka, analoogiliselt ka ühe teksti kolmteist tõlgendust. Sõna «lähenemisviis» perspektivistlikust mõttest tuleneb loogilisel teel skeptiline järeldus, et teadlased ja kriitikud, kelle lähenemisviisid on erinevad, ei taju ega käsitle üldse üht ja sama tegelikkust.

Selle ummikuga seoses meenutatakse mõnikord tähendamissõna pimedatest ja elevandist — anglosaksi

versiooni Dilthey luupainajast. Elevandi saba katsuv pime arvab, et elevant on uss; jalga katsuv pime leiab, et elevant on puu. Kuid tähendamissõna ise on palju ratsionaalsem ja lohutavam kui järeldus, mida temast kirjanduskriitika kohta tehakse. Võiks arvata, et arukas ja energiline pime inimene hakkab käima ümber looma ja ta eri osi katsudes mõistab, et tegemist on elevantiga. Kuid sõna «lähenemisviis» viitab loo teistsugusele variandile, kus niisugune lahendus on võimatu: palju pimedaid seisab eri kohtades elevanti ühe jala ümber ega jõuagi ühele arusaamisele kombatavast.

Just nõnda tuleb lugu esitada sellepärast, et ükski kriitik ei saa teksti tähendusele ühestki suunast üldse lähenedagi enne, kui tema jaoks pole juba olemas tähendus, millele läheneda. Teksti tähendus ei sarnane elevanti ega puuga; ta ei ole midagi etteantut, millele saaks läheneda eri seisukohtadest. Teda ei ole kriitiku jaoks üheski mõttes *olemas*, enne kui viimane on seda tõlgendanud. Et marksistlik kriitik tõlgendab teksti teisiti kui formalistlik kriitik, see on ebaoluline küsimus. Vaatepunktide erinevus ei sunni teda selleks mingil viisil. Marksistlik ja formalistlik kriitik võivad olla võrdselt suutelised mõistma, mida tekst tähendab. Nende vaated lahknivad enamasti selles, kuidas antud tähendust [meaning] tähistada.⁹

Missugune ka oleks kriitiku lähenemisviis, igal juhul peab sellele eelnema mõistmine. Lähenemisviis peab järgnema kirjapandud sümbolite tähenduse tõlgendamisele; tähenduse konstrueerimine ei ole midagi niisugust, mis muutuks erinevate kriitiliste lähenemisviiside puhul. Ta pole füüsiline objekt, mis näitab end erineval kujul,

⁹ Autor vastandab siin termineid *meaning* ja *significance*. «Käesolevas raamatus /- - / viitab termin *meaning* teksti kogu keelelisele tähendusele, *significance* teksti tähenduse suhtele laiema kontekstiga, nt teise mõtlemisviisi, ajajärgu, laiema ainstiku, võõra väärtussüsteemiga jne. Teisisõnu on *significance* teksti tähenduse suhe millise kontekstiga tahes, peale iseenda oma.» (Lk 2—3.) Toim.

Väärperspektiivid

kui teda vaadeldakse eri kohtadest. Tähendus on objekt, mis eksisteerib *ainult* tänu üheleainsale, privilegeeritud eelkriitilisele lähenemisviisile. Olgu kriitikute lähenemisviisides kui palju erinevusi tahes, siiski peavad nad teksti mõistma ühe ja sama eelkriitilise lähenemisviisi kaudu, kui nad teda üldse mõista tahavad. Miks peab see nii olema, on käesoleva essee viimase osa tuumaks.

IV. PERSPEKTIVISMI PARADOKSID

Väitsin, et perspektivism — teooria, mille järgi tõlgendus oleneb tõlgendaja vaatepunktist — on kriitilise skeptitsismi algkuju. Endastmõistetavalt välistab ta võimaluse, et tõlgendus võiks olla sõltumatu tõlgendaja enda väärtustest ja eelarvamustest; kokkuvõttes välistab ta võimaluse, et tõlgenduse eesmärgiks võiks olla korrektsus [correctness]. Et kõik tõlgendused on mõjustatud vaatepunktist, siis võivad vasturääkivad tõlgendused olla ühtviisi korrektsed või — see on üks ja sama — ühtviisi ebakorrektsed. Kuid mis võiks sel puhul jääda vastuvõetavaks kriitika mõõdupuuks? Autentsus [authenticity]. Pädev tõlgendus on see, mis omaenda maailmanägemise, omaenda ajastu ja kultuuri kaudu kajastab tähenduse autentset realiseerumist. Praktilise eesmärgi seisukohalt võib perspektivismi positiivselt määratleda katsena asendada mõttetu kriteerium (korrektsus) eeldatavasti mõttekaga (autentsus).

Siit selgub, miks ei olnudki lõplikult lahendatav vaidlus, kus vanameelsed teadlased ründasid Roland Barthes'i perspektivistlikke Racine'i-tõlgendusi: selles kasutatud oskussõnad ei kattunud. «Autentse» tõlgenduse autentsust ei vähenda see, et ta pole «korrektne». Seesama kriteeriumide lepitamatu vastuolu ei võimaldanud lahendust leida ka samasuguses poleemikas «korrektsete» (nagu Karl Barth) ja «autentsete» (nagu Rudolph Bult-

mann) piiblitõlgendajate vahel. Ilmselt ei saa vaidlusi konkreetsete tõlgenduste üle lõplikult lahendada seni, kui pole lahendatud see fundamentaalne kriteeriumide konflikt. Perspektivistide jaoks on pädevus [validity] täielikult teksti ja nende endi paratamatu kultuurilise «mina» vahelise kokkupuute funktsioon.

Kuid mis siis on lõppude lõpuks see «perspektiiv»? Metafoor on ruumiline ja visuaalne, asi ise pole ei üht ega teist. Kui peaksime metafoorist hetkeks deskriptiivsemate terminite kasuks loobuma, oleksime sunnitud jõudma äratundmisele, et visuaalne metafoor viitab Kanti koperniklikule revolutsioonile filosoofias. Perspektivism on teisend Kanti arusaamast, et inimese kogemus on määratud ta kogemuse kategooriatega. Dilthey ja mõne teise panus tänapäeva mõtlemisse on selles, et nad avardasid Kanti käsituse üle abstraktse, universaalse teaduse ja matemaatika piiride kultuurikogemuse rikkamasse ja keerukamasse valdkonda. Teadlikuna oma tänuvõlast Kantile kavandas Dilthey oma teoreetilise töö interpretatsiooni alal osaks laiemast projektist, mille ta nimetas «Ajaloolise mõistuse kriitikaks».

Tavaliselt «perspektiiviks» nimetatav nähtus kuulub teoriasse, millel tema klassikalisel ja adekvaatsel kujul polnud midagi ühist vastava visuaalse metafooriga. Seega peab ka minu esituslaad muutuma nüüd vähem metafoorseks ja filosoofiliselt tõsisemaks. Kant postuleeris inimese subjektiivsuses universaalse struktuuri, mis määrab kogemuse ja seeläbi garanteerib teadusliku tunnetuse võimalikkuse. Dilthey ja teised postuleerisid selle universaalse subjektiivsuse kõrvale kultuurilise subjektiivsuse, mida lisaks struktureerivad analoogiliselt iga-sugust kultuurikogemust määravad kategooriad. Kuna Dilthey ja tema mõttekaaslased sisimas teadsid, et nüüsguse vaateviisi korral muutub keeleline tähendus täiesti sõltuvaks kultuurilisest subjektiivsusest, siis on võib-olla kasulik täpsemalt uurida, kuidas neil õnnestus Dilthey hirmunenäo skeptilisi järeldusi vältida.

Väärperspektiivid

Küsimus on kindlasti tõsine. Kui igasuguse tõlgenduse määravad tõlgendaja enese kultuurikategooriad, kuidas võib ta siis mõista tähendusi, mis on määratud teistsuguste kultuurikategooriatega? Dilthey vastus on otsekohene ja täies kooskõlas teda toetava kantiaanliku traditsiooniga. Me võime mõista kultuuriliselt võõraid tähendusi, sest me võime omaks võtta kultuuriliselt võõraid kategooriaid. Tuleb tunnistada, et me võime mõista Racine'i ainult nende võõraste kategooriate kaudu, mis määravad tema tähendused — ainult tema vaatepunktist. Siiski võime omaks võtta tema kategooriad; kultuuriline subjektiivsus ei ole tunnetusteoreetiliselt lõplik nagu Kanti universaalne kategooriate süsteem. Kultuuriline subjektiivsus ei ole kaasa sündinud, vaid omandatud: ta tuleneb igas inimeses peituvast potentsiaalist omandada määramatul arvul kultuuriliselt tingitud kategooriasüsteeme. Temas avaldub iga indiviidi võime kujutleda end millegi muuna, kui ta on, teostada endas teistsuguseid inimlikke või kultuurilisi võimalusi.

Kuid perspektiivmetafoor sunnib järeldama teisiti. Et iga inimene näeb maailma erinevast vaatepunktist, siis peaks igaüks meist teisi omal viisil valesti mõistma. Just seda õpetab meile analoogia nägemistajuga. Nii eksitav, kui ta ongi, käib see analoogia meiega alati kaasas ja teda tuleb tunnustada ühena meie kultuurikategooriaist. Lubatagu mul seepärast esitada esimene perspektivismi kahest paradoksis nii, nagu võtaksin ma visuaalset analoogiat tõsiselt. Olen jõudnud järgmisele skeptilisele mõttekäigule:

1. Iga objekt paistab eri perspektiivist erisugusena.
2. Tõlgendaja näeb teksti alati vaatepunktist, mis erineb autori omast.
3. Seetõttu peab tähendus, mida tajub tõlgendaja, vähemalt pisut erineva autori poolt tajutud tähendusest.

Siiski ei ole see mõttekäik isegi ruumilise-visuaalse taju kirjeldusena empiiriliselt täpne. Kui ma näiteks vaatan mõnd hoonet ühelt tänavalt ja minu sõber vaatab

teda teiselt tänavalt, siis on nähtava erinevused tõesti seletatavad meie vaatepunktide erinevusega. Ent kui me seisaksime ühel ja samal tänaval teineteisest vaid mõne jala kaugusel, säiliks erinevus ikkagi. Paradoksaalne on aga, et nendest erinevustest hoolimata me mõlemad tajume (s. t tõlgendame visuaalselt) üht ja sama hoonet. Teisisõnu, me näeme objekti, mis pole täielikult nähtav ühestki perspektiivist, kuid ometi me tajume, teame ja tunneme ta ära koos, sest kujutlust laiendades suudame alati visuaalselt täiendada ja parandada seda osalist vaadet, mille annab üksainus vaatepunkt, nii nagu binokulaarne nägemine täiendab ja parandab monokulaarseid perspektiiviefekte. Kui ma näengi ainult hoone üht külge, tean ma ometi, et tal on ka teised küljed ja et minu taju objektiks on kogu hoone, mitte ainult minu vaadeldav külg. Minu eemal asuval sõbral ja mul endal on seetõttu täielik õigus öelda, et me näeme üht ja sama asja, samuti on meil võrdselt õigus väita, et meie taju eksplitsiitsed komponendid on siiski erinevad. Paradoks, mis siin tekib, on teadvuse intentsionaalsuse paradoks, mida on uurinud Brentano, Meinong ja Husserl, ja ta kummutab täielikult vulgaarse perspektivismi naiivsemad eeldused. Perspektiiviefektid ei tarvitse tunnetatavat objekti tingimata moonutada ja relativeerida. Igaüht, kes võtab perspektivistlikku metafoori tõsiselt, sunnivad nägemistaju empiirilised faktid oma algjäreldest tagasi võtma ja tunnistama, et vaatepunktide erinevus ei too tingimata kaasa mõistetud tähenduste erinevust.

Seepärast on skeptilisel perspektivistil targem taanduda adekvaatsemate eelduste — Kanti ideede juurde. See on tema kindlaim kaitseliin ja sellelt seisukohalt saab ta täiesti korrektselt väita, et minu hoone võib sõbra hoonest sootuks erineda ka siis, kui me vahetame kohad ja vaatame teda ühest ja samast füüsilisest vaatepunktist. Minu hoone ei ole mitte pelk füüsiliselt antud objekt, vaid objekt, mis on määratud minu eripärase kategooriasüsteemiga. Samal viisil on kõik keelelise tähenduse

tõlgendused määratud kategooriatega, mille kaudu teda on tõlgendatud. Kuid hoone eksisteerib igaühe jaoks, kes teda vaatab, mingit laadi objektina. Keeleline tähendus ei ole niisugune objekt. Vaikivast tekstist tuletatuna eksisteerib tähendus ainult teadvuses. Tähendus ei saagi eksisteerida lahus kategooriatest, mille abil teda tõlgendatakse. See ongi perspektivismi teine ja tähtsam paradoks. Arendades edasi Kanti tähtsat ideed, millel ta algselt põhineb, kinnitab tõlgendusperspektivism kultuurikategooriate määravat iseloomu. Oma sügavaimas mõttes viib perspektivism seega väitele, et keeleline tähendus eksisteerib *ainult* tänu teda loovale vaatepunktile. Siit aga tuleneb järeldus, et keeleline tähendus saab eksisteerida ainult ühest perspektiivist. Selle teise paradoksi tõttu peab perspektivism oma naiivsed skeptilised järeldused taas hülgama. Ei saa enam oletada, et tähendus paistab eri vaatepunktidest erinevalt, vaid tuleb mõõnda, et *tähendust* on täiesti võimatu eri vaatepunktidest vaadelda.

On parimal juhul põiklemine väita, et tõlgendaja võõras vaatepunkt moonutab tähendust, sest võimatu on moonutada midagi, mis ei saa võõra perspektiivi kaudu eksisteeridagi. Radikaalsed perspektivistid ei ole pooltki nii radikaalsed kui vaja. Kui näiteks H. G. Gadamer räägib perspektiivide ühtesulamisest, *Horizontverschmelzung*'ist, siis jääb tal märkamata paradoks, et see vahepealne perspektiiv ei või enam kanda tähendust, mida tema abil tänapäeva maailma tuua taheti. Muidugi võidakse teksti sõnu korrata uuest vaatepunktist ja sõnastada uus tähendus. Muidugi võib lugeja, nagu mõned kriitikud väidavad, saada isekujutavaks [self-imaging] autoriks. Kuid ei saa *tõlgendada* teksti vaatepunktist, mis erineb autori omast. Tähendust mõistetakse perspektiivist, mis annab tähendusele eksistentsi. Igasugune muu tegevus ei ole enam tõlgendamine, vaid autorlus.

Iga tõlgendusakt sisaldab seega vähemalt kaht vaatepunkti, autori ja tõlgendaja oma. Mõlemat kasutatakse korraga nagu tavalisel binokulaarsel nägemiselgi. Kahe

vaatepunkti samaaegne kasutamine pole kaugeltki mingi erakordne või illusoorne saavutus, vaid see on ühtlasi igasuguse inimliku suhtlemise alus, ning universaalne keelenähtus, mille lingvistid on nimetanud «isiksuse kahestumiseks».¹⁰ Kui me kõneleme või kõneldut tõlgendame, siis pole me kunagi üheainsa vaimsete kategooriate maatriksi kütkeis; me pole kunagi ainult kuulajad või ainult kõnelejad, vaid mõlemat korraga. Selle essee lugejad — eriti aga need, kes minu väidetega ei nõustu — tegelevad just siin ja praegu nii tõlgendamise kui kriitikaga, kasutavad korraga kaht vaatepunkti. Sest minu tähendus eksisteerib ja on tõlgendatav ainult minu vaatepunktist, kuna selle tähenduse samaaegne kriitika eeldab teist vaatepunkti. Selle kaksikperspektiivi empiiriline olemasolu, mis on keelises suhtlemises universaalne, seab kahtluse alla hermeneutilise relativismi põhieelduse ja ühes sellega enamiku tunnetusliku ateismi moodsaid vorme.

¹⁰ Ch. Bally. *Linguistique générale et linguistique française* (Bern, 1944), p 37. Vt ka P. F. Strawson. *Intention and Convention in Speech Acts*. — *Philosophical Review* 73 (1964): 439—460.

Kaitsja (Ofort) 1987

KAIN

Müsteerium

George Gordon Byron

Tõlkinud Jüri Talvet

TEINE VAATUS. TEINE PILT HADES

LUTSIFER: Sa oma ilma näed,
ent möödud ilma varju mõista sa
ei suuda.

KAIN: Ja need hiiglaolendid,
need tondid, kelle aru alla jääb —
näib nõnda — noile, keda äsja siin
sai näha, need, kel ilme on kui maa
ürglaante metslasil ja mõire suus
kui vägevaimal noist, kuid kel on veel,
veel palju suurem, hirmsam keha ja
kasv keerubite kaitstud Eedeni
aiastki üle käib; kel välkleb pilk
kui turvav-süttiv mõök, suust välja tungib
võhk nagu koorest paljaks kistud puu —
kes olid nemad?

Katkendeid Byroni «Kainist» on varem eesti keelde vahendanud August Annist, vt «Looming», nr 5, 1924.

Kain

LUTSIFER: Sama, mis su ilmas
on mammut. Lugematul hulgal maa all
neid lebab.

KAIN: Ja ei ühtki maa peal?

LUTSIFER: Ei: nende vastu sõtta minnes eks
su nõder liik neilt võtnud needuse.
Nad vara surmati.

KAIN: Kuid miks siis sõtta?

LUTSIFER: Sa unustanud oled hukkamõistu,
mis kihutas su liigi Paradiisist:
küll sõda kõigega, küll surm, küll katk
kas kõigele või enamikule,
ja valuvahk ja kibedus — eks olnud
puult keelatud see vili.

KAIN: Aga loomad?
Kas seda nemadki siis sõid — et peavad
nad koolma?

LUTSIFER: Üelnud on te Looja: tehtud
nad teie jaoks — kuid teie tema jaoks.
Miks leebem kohus ootama peaks neid
kui teid? Kõik seisnuks püsti, kui vaid Aadam
ei oleks langend.

KAIN: Oh neid õnnetuid!
Mu isaga, nii nagu tema lastel,
neil jagamata õun, kuid üks on saatus,
ja nagu need, nad kalli teadmisseta!
See oli valepuu: ei miskit tea me.
Eks töotand teadmist see, kui oligi
surm hinnaks — siiski teadmist. Aga mida
teab inimene?

LUTSIFER: Ülim teadmine
vast selgub surma teel; ja et on muust
surm kindlaim, siis just kindlaim teadus on see.
Puu oli õige, kuigi hukutav.

KAIN: See häguilm mu ees! Näen, kuid ei tea.

LUTSIFER: Veel kaugel on su tund, ja aine vaimu
eal lõpuni ei haara — kuid üks väärt
on seegi: teada, et need ilmad on.

KAIN: Meil surmast juba aimu oli varem.

LUTSIFER: Ei sellest aga, mida varjab surm.

KAIN: Ei tea ma nüüdki.

LUTSIFER: Kuid sa tead: on ilm
ja palju ilmu sinu ilma taga.

Veel hommikul ei seda teadnud sa.

KAIN: Kuid kõik näib vidune ja hämar.

KAIN:

Vaim!

Miks oma ilmas minu omast räägid?

Ma nägin imesid; sa näitasid

Aadama võimsaid eellasi tol maal,

mis polnud vare veel; sa ilmutasid

musttuhat täheilma, mille pime

ja kauge sõltlane kesk lõputumat

elu on maa; sa näha lasid mul

ka varjuriiki hirmsanimelist,

mu isa toodut — Surma. Paljutki

sa näitasid, ent kõike ei: nüüd näita,

kus on Jehoova või ehk sinu Taevas —

kus on see?

LUTSIFER: Siin, ja kogu ilmaruumis.

KAIN: Kuid kindel elupaik on kõigel ju:

eks kuulu savi mulda; asukad

on omad igal ilmal; oma ainet

kõik ajalik ja hingav nõuab; neilgi,

kes meie õhku ammugi ei hinga,

on oma õhk, nii ütlesid. Eks siis

Jehooval ja ka sinul õhk on oma.

Kas koos ei ela te?

LUTSIFER: Koos valitseme,

kuid lahus on me eluasemed.

KAIN: Te kahe asemel võiks olla üks, üksainus! Ühtne siht seoks elemendid, mis praegu, näib, on tülli aetud tormis. Kuis küll te lahku löite — vaimud, targad, mõõtnatud? Kas siis pole vennad te nii olemuselt, loomuselt kui ault?

LUTSIFER: Kas Aabel pole mitte sinu vend?

KAIN: Jah on, ja selleks jääb. Ent kui nii poleks — ons vaim see, mis on liha? Vaenelda kas Lõpmatus ja Surematus võivad, kõik ilmaruumi viletsusse saates? Mis mõte on sel?

LUTSIFER: See, et valitseda.

KAIN: Kas sa ei öelnud siis, et igavesed te olete, nii üks kui teine?

LUTSIFER: Jaa!

KAIN: Ja mida nägin ma, too sina seal, kas ääretu on seegi?

LUTSIFER: Ikka.

KAIN: Miks siis te mõlemad ei *valitseda* saa? Kas pole ruumi? Milleks *tülitseda*?

LUTSIFER: Me valitseme *mõlemad*.

KAIN: Kuid üks teist kurja teeb.

LUTSIFER: Kes?

KAIN: Sina! Sest kui saad sa meile teha head, miks siis ei tee sa?

LUTSIFER: Miks too ei tee, kes lõi teid? *Tema* lapsed te olete, ei minu looming.

KAIN: Eks siis meid *tema* lasteks jäta, kui meid ütled nad olevat, või näita oma koda või *tema* koda.

LUTSIFER: Kumbagi ma võiksin ju näidata, kuid tuleb aeg kord, mil üht nendest näha saad sa igavesti.

KAIN: Miks mitte nüüd?

LUTSIFER: Ehk hädavaevu koondab
su inimaru selle ilmaraasu,
mis näitasin sul, kirkaks mõtteks; sina
ent ihkad enamat — sa näha tahaks
kaht saladuste põhja, kahte Algust!
Ja vaadelda neid nende salatroomil!
Põrm, oma iha pärsi! Ootab sind
ju hukk niipea, kui näed neid.

KAIN: Las ma hukkun,
kui näen sel kombel neid!

LUTSIFER: Eks räägi sinus
see, kelle ema õuna vastu võttis!
Sa pelgalt hukkud, ega näe neid ikka.
Teist olu eeldab vaatepilt see.

KAIN: Surma?

LUTSIFER: Eelmäng on surm.

KAIN: Siis kardan seda vähem,
kui tean: seeläbi miski lõplik ilmub.

SALADUSETA SFINKS

Etsing

Oscar Wilde

Tõlkinud Jaanus Ounpuu

Istusin ühel öhtupoolikul parajasti Café la Paix' ees Pariisi elu hiilgust ja viletsust vaadeldes ning vermuti-klaasi taga minust mööduva uhkuse ja vaesuse veidra panoraami üle imestades, kui kuulsin kedagi minu nime nimetavat. Pöördusin ja nägin lord Murchisoni. Me polnud kohtunud tollest ajast peale, kui käisime peaaegu kümme aastat tagasi koos kolledžis, nii et mul oli väga hea meel temaga jälle kokku saada ning me kätlesime soojalt. Olime Oxfordis olnud suured sõbrad. Ma olin temast väga lugu pidanud, ta oli nii nägus, nii heatujuline ja nii austusväärne. Tavatsesime tema kohta öelda, et ta oleks kõige toredam semu, kui ta kogu aeg tõtt ei räägiks, kuid minu arvates rohkem küll imetlesime teda ta siiruse pärast. Leidsin, et ta on tublisti muutunud. Ta oli murelik ja hajevil ning näis millegi üle kahtlevat. Mõistsin, et see ei saanud olla moodne skeptitsism, sest Murchison oli kõige veendunum toori, kes uskus penta-teuhisse sama kaljukindlalt nagu Ülemkojasse; niisiis järeldasin, et mängus on naine, ning küsisin, kas ta on juba abiellunud.

«Ma ei saa naistest päris hästi aru,» vastas ta.

«Mu kallis Gerald,» ütlesin ma. «Naised pole mitte selleks, et neist aru saada, vaid selleks, et neid armastada.»

«Ma ei saa armastada ilma usalduseta.»

«Mulle tundub, Gerald, et sinu elus on midagi salapärast,» hüüdsin ma. «Räägi!»

«Teeme ühe sõidu,» kostis ta. «Siin on liiga palju rahvast. Ei, ainult mitte kollase vankriga, ükskõik mis muud värvi — see tumeroheline seal kõlhab.» Ja mõne hetke pärast traavisime mööda bulvarit alla Madelaine'i suunas.

«Kuhu me sõidame?» pärisin.

«Ah, kuhu iganes soovid!» vastas Gerald. «Bois' restorani; sööme seal õhtust ja sa räägid mulle endast kõik.»

«Kõigepealt tahan mina sind kuulata,» ütlesin ma. «Räägi mulle oma saladus.»

Ta võttis taskust tillukese hõbedast klambriga marokäänkarbi ning ulatas mulle. Avasin selle. Karbis oli naise foto. Naine oli pikk ja kleenuke ning oma suurte ähmaste silmade ja vallapäastatud juustega kummaliselt maaliline. Ta nägi välja nagu *clairvoyante* ning oli mähitud hinnalistesse karusnahkadesse.

«Mida sina sellest näost arvad?» küsis Gerald. «Kas äratab usaldust?»

Uurisin hoolega. Nägu paistis kuuluvat isikule, kellel on mingi saladus, kuid ma ei osanud öelda, kas see on hea või halb saladus. Näo ilu oli mitmest saladusest vormitud ilu — ilu, mis tegelikult pole mitte plastiline, vaid psühholoogiline — ning vaevumärgatav mänglev naeratus huultel oli liiga õrn selleks, et olla tõeliselt veetlev.

«Noh,» hüüdis Gerald kärsitult. «Mis sa ütled?»

«Gioconda sooblinahkades,» tähendasin vastuseks. «Lase aga kuulda kõik tema kohta.»

«Mitte praegu,» lausus sõber. «Pärast sööki.» Ja hakkas rääkima muudest asjadest.

Kui kelner meile kohvi ja sigarette tõi, meenutasin Geraldile tema lubadust. Too tõusis püsti, kõndis mööda saali kaks-kolm korda edasi-tagasi ning, vajudes tugitooli, jutustas järgmise loo.

«Ühel õhtul kella viie paiku,» rääkis ta, «jalutasin Bond Streetil. Seal oli kohutav hobuvankrite ummik ja liiklus peaaegu katkenud. Otse kõnnitee ääres seisis väike tõld, mis mingil põhjusel köitis minu tähelepanu. Kui ma möödusin, vaatas sealt välja nägu, mida ma sulle täna näitasin. See võlus mind otsemaid. Mõtlesin sellele kogu öö ja järgmise päeva. Uitasin mööda toda armetut Row'd siia-sinna, piiludes igasse vankrisse ja oodates kollast tõlda, kuid ei suutnud oma *belle inconnnue*'d leida. Lõpuks hakkasin mõtlema, et see oli vaid uni. Umbes nädal hiljem olin *madame de Rastail'* pool õhtustamas. Õhtusöök oli plaanitud kella kaheksaks, kuid kell pool üheksa istusime alles võõrastetoas. Viimaks lükkas teenija ukse lahti ning teatas leedi Alroy saabumisest. See oli naine, keda olin otsinud. Ta sisenes väga aeglaselt, nähes välja nagu kuukiir hallis pitsis, ja minu suureks rõõmuks paluti mind teda lauda saata. Kui olime istet võtnud, tähendasin üsnagi süütult: «Arvan, et nägin teid mõni aeg tagasi Bond Streetil, leedi Alroy.» Ta muutus väga kahvatuks ja ütles mulle vaikselt: «Palun ärge kõnelge nii valjusti, teid võidakse kuulda.» Tundsin end pärast säärast algust ülimalt räbalasti ning ma sukeldusin hulljulgelt prantsuse näitekunsti teemasse. Leedi rääkis väga vähe ja ikka sellesama vaikse meloodilise häälega, nagu kartes, et keegi teda pealt kuulab. Armusin kirglikult ja pööraselt ning seletamatu salapärasuse aura tema ümber äratas minus kõige palavamat uudishimu. Kui ta õige pea pärast õhtusööki minema asus, küsisin temalt, kas ma ei võiks teda näha. Ta kõhkles hetke, vaatas, kas kedagi pole meie läheduses, ning lausus siis: «Jah, homme kell kolmveerand viis.» Palusin *madame de Rastail'* mulle temast rääkida, ent kõik, mis ma teada sain, oli see, et leedi Alroy on lesk ning et tal on Park Lane'is ilus maja, ja

kui keegi tüütu teadlane alustas traktaati leskedest, näitlikustades abielus enamkohastunu ellujäämist, läksin ära koju.

Järgmisel päeval jõudsin Park Lane'ile täpselt õigel ajal, kuid ülemteener ütles leedi Alroy just väljunud olevat. Läksin üpris õnnetuna ja suures hämmingus alla klubisse ning pärast pikka arupidamist kirjutasin talle kirja, milles palusin võimalust mõnel teisel õhtul õnne katsuda. Vastus viibis mitu päeva, kuni lõpuks sain väikese sedeli teatega, et ta on kodus pühapäeval kell neli, millele järgnes tavatu postskriptum: «Palun ärge mulle siia enam kirjutage, kohtumisel selgitan.» Pühapäeval võttis ta mind vastu ja oli väga veetlev, aga minu lahkudes palus mind, et kui mul peaks kunagi juhust olema talle veel kirjutada, siis adresseeritagu kiri Whittakeri raamatukokku Green Streetil missis Knoxile edasiandmiseks. «On põhjusi, miks ma ei või omas majas kirju saada,» ütles ta.

Kogu hooaja kestel nägin teda sageli ja salapärasuse aura ei kadunud tema ümbert kunagi. Mõnikord mõtlesin teda kellegi mehe mõju all olevat, kuid ta näis nii ligipääsmatu, et ma ei suutnud seda uskuda. Mul oli tööpoolest raske mingile järeldusele jõuda, sest ta oli nagu kummaline kristall, mida võib näha muuseumis ja mis on kord selge, kord hägune. Lõpuks otsustasin tema kätt paluda. Olin surmani tüdinud lakkamatust salatsemisest, millega ta mõjutas kõiki minu külaskäike ja neid vähe-seid kirju, mis ma talle saatsin. Kirjutasin talle raamatukokku, et küsida, kas ta saab mind järgmisel esmaspäeval kell kuus vastu võtta. Ta vastas jaatavalt ja ma olin seitsmendas taevas. Olin temasse pööraselt armunud, hoolimata salapärasusest, nagu ma siis mõtlesin — või just selle tõttu, nagu leian praegu. Ei, ma armastasin siiski naist ennast. Saladus koormas mind, ajas mind hulluks. Miks küll juhtis saatus mind selle jälile?»

«Sa siis avastasid selle?» hüüdsin ma.

«Kardan küll,» vastas Gerald. «Võid ise otsustada.»

«Kui esmaspäev saabus, läksin onuga lõunat sööma ning kella nelja paiku leidsin end Marylebone Roadilt. Mu onu, tead, elab Regent's Parkis. Tahtsin pääseda Piccadillyle ning sammusin otse läbi tillukeste armetute tänavate. Järsku nägin enda ees leedi Alroyd. Tema nägu kattis salapärane loor ja ta kõndis väga kiiresti. Jõudnud tänava viimase majani, astus ta trepist üles, võttis sneprivõtme ning sisenes. «Siin ongi saladus,» laususin endamisi ning kiirustasin edasi maja uudistama. Paistis, et seal üüriti tube. Ukselävelt leidsin taskuräti, mille leedi Alroy oli maha pillanud. Tõstsin selle üles ning pistsin tasku. Siis hakkasin mõtlema, mida teha. Leidsin, et mul pole õigust tema järele luurata, ning sõitsin alla klubisse. Kell kuus läksin teda külastama. Ta lamas sohvaval, seljas hõbedasest riidest kodukleit mingi kummalise kalliskivist kinnitusprossiga, mida ta alati kandis. Ta nägi välja õige kena. «Mul on nii hea meel teid näha,» ütles ta. «Ma pole terve päeva väljas käinud.» Vaatasin talle imestunult otsa ning, tõmmanud taskust rätiku, ulatasin selle temale. «Leedi Alroy, te kaotasite selle täna pärastlõunal Cumnor Streetil.» Ma rääkisin väga rahulikult. Ta vaatas mind hirmunult, kuid taskurätti võtta ei üritanud. «Mida te seal tegite?» küsisin. «Mis õigusega te pärite?» vastas ta. «Mehe õigusega, kes teid armastab,» ütlesin ma. «Tulin teie kätt paluma.» Ta peitis näo kättesse ja puhkes kibedasti nutma. «Te peate ütlema,» jätkasin ma. Ta tõusis püsti ning lausub mulle otse silma vaadates: «Lord Murchison, mul pole teile midagi öelda.» «Te käisite kellegagi kohtamas!» hüüdsin ma. «See ongi teie saladus.» Ta nägu muutus surnukahvatuks. «Ma ei käinud kellegagi kohtamas,» ütles ta. «Rääkige tõtt!» nõudsin ma. «Ma ju rääkisin,» kostis ta. Olin hullunud, meeletu; ma ei tea, mida ma ütlesin, aga ma ütlesin talle hirmsaid asju. Lõpuks tormasin majast välja. Ta kirjutab mulle järgmisel päeval kirja, mina saatsin selle avamata

tagasi ning asusin koos Alan Colville'iga teele Norrasse. Kuu aja pärast tulin tagasi ja esimene asi, mis ma «Morning Postis» nägin, oli leedi Alroy surmakuulutus. Ta oli teatris külmetanud ning viis päeva hiljem kopsuturse tagajärjel surnud. Lukustasin end tuppä ega võtnud kedagi vastu. Olin teda nii väga, nii meeletult armastanud. Püha jumal, kuidas ma küll olin seda naist armastanud!»

«Kas käisid selles tänavas, selles majas?» küsisin.

«Jah,» vastas Gerald.

«Ühel päeval läksin Cumnor Streetile. Ma ei saanud sinna midagi parata, olin kahtlustest piinatud. Koputasin uksele ja mulle avas viisaka välimusega naine. Küsisin, kas tal on mõni tuba välja üürida. «Söör,» ütles ta. «Võõrastetoad peaksid olema üürile anda, aga ma pole leedit kolm kuud näinud, ja et üür on selle aja eest võlgu, siis võite nad võtta.» «Kas see leedi?» küsisin ma talle fotot näidates. «Seesama! Päriskindlasti!» hüüdis ta. «Millal ta tuleb, söör?» «See leedi on surnud,» vastasin. «Oh söör, loodan, et te eksite!» ütles naine. «Ta oli minu parim üürnik. Maksis kolm gini nädalas paljalt selle eest, et aeg-ajalt minu võõrastetubades istuda.» «Kas ta kohtus siin kellegagi?» pärisin. Ent naine kinnitas mulle, et nii see polnud, et ta oli alati tulnud üksinda ega olnud kohtunud kellegagi. «Mida ta siin siis ometi tegi?» imestasin ma. «Lihtsalt istus võõrastetoas, söör,» vastas naine. «Luges raamatuid ja mõnikord jõi teed.» Ma ei teadnud, mida öelda, niisiis andsin talle sovrini ning lahkusin. Ütle nüüd, mida see sinu arvates kõik tähendas? Ega sa ometi usu, et naine tõtt rääkis?»

«Usun.»

«Miks leedi Alroy siis seal käis?»

«Kallis Gerald,» vastasin ma. «Leedi Alroy oli lihtsalt salatsemismaania. Ta üüris need toad lihtsalt lõbust seal looritatud näoga käia ning ennast kangelannana

Saladuseta sfinks

kujutleda. Tal oli kirk salapärasuse järele, kuid ta ise oli lihtsalt saladuseta sfinks.»

«Kas sa tõesti nii arvad?»

«Olen selles kindel,» vastasin.

Ta võttis marokäännahast karbi, avas selle ning silmitses fotot. «Huvitav,» sõnas ta viimaks.

KOHTUMINE PÕRGUS

Herbert Eulenberg

Tõlkinud Jaanus Öunpuu

1900. aasta esimese detsembri hommikutunnil ilmus esimeste äraneetud hingede hulgas põrgu ette Oscar Wilde. Ta tõendas oma isikut «Salome» autorina, mispeale ta ilma pikemata sisse lasti ja talle kamber kätte juhatati. Otsemaid päris ta kuradilt, kellele ta eriliseks teenindamiseks ja piinamiseks üle oli antud, millal põrgus külaskäike tehakse, ning sai oma rõõmuks teada, et need on lubatud ja toimuvad nagu ülal maa pealgi kella kaheistkümnne ja ühe vahel või õhtuti kell viis. Kirjanik naeratas tänulikult ja liigutatult, andis kuradikesele viimase frangi, mis tal kaasas oli, ning teatas, et kõigepealt soovib ta külastada oma imetletud lord Byronit, ja küsis, kas tema juurde on ka pikk tee minna. Misperale sai vastuse: «Oh ei, söör, siinsamas, ümber nurga vasakut kätt. Tema Lordlik Kõrgus on muusikaliste kalduvuste tõttu saksa kvartali lähedale asunud!»

«Well!» tähendas Wilde ning hakkas pärast seda, kui ta tund aega juba kord kohustuslikke piinu oli talunud, tualetti tegema. Ta löikas lühemaks pisut ülemäära pikaks kasvanud sõrmeküüned ja poleeris neid, nii hästi nagu seda võimaldas saapaviks, mida talle pumati eest oli pandud. Kümbluse Styxis arvas ta pisut külma olevat ja nii kasutas ta tundi aega selleks, et siduda oma lipsu,

ainsamat riietuseset, mis talle oli lubatud. Sest seal all tohtis igaüks kanda oma riietusest üksnes seda eset, mis talle kõige armsam oli. Kui põrgukell lõi kaks-teist, asus ta teele, võttis — et oleks võimalik tulekust ette teatada — oma kambri ukse küljest musta visiitkaardi, millel seisis punaselt tema verrega kirjutatud nimi, ning väljus lõpmata pikale kitsale pimedale tänavale.

Kui ta niiviisi uksest ukseni ringi komberdas, kohtas ta oma rõõmuks Charonit, kes sel tunnil igavesest haukumisest ja ketisolemisest poolhullunud Kerberost jalutama pidi viima. Too saatis ta pomisedes vasakut kätt ümber nurga, mille juures Kerberos koera kombel peatuse tegi, Tema Lordliku Kõrguse korteri ette, mis oli tunduvalt ruumikam kui naabruses paiknevad kambrid. Ka oli sel väike must tänavapoolne aken, kust Wilde ettevaatlikult sisse vaatas, et kõigepealt olukorras selgust saada.

Oma imestuseks avastas ta, et Byronil oli juba külaline, ja kui ta lähemalt vaatas, nägi ta, et see polnud keegi muu kui Shelley, kes seal alasti, õlgkübar peas, viibis külas lordil, kes omalt poolt arvatavasti kompjala varjamiseks kandis üksnes kõrgeid pruune säärsaapaid. Mõlemad istusid, kondine jalg üle põlve, vastamisi eebenipuust laua taga. Shelley tõmbas piibust paksu punast suitsu ja Byron ise jõi hiiglasuurest pudelist tulle. Nad olid jutuhoos ja Wilde, kes ei tahtnud seda kummalist pilti rikkuda, kuulas väljas kummargil akna all, kuidas lord Byron sõbrale pisut kähisevaks muutunud häälega kuulutas:

«Sa võid öelda, mida tahad, Percy, aga inglased on kõige matslikumad tüübid, keda jumal laseb üleval ringi joosta. Nad on meid mõlemaid, kurat teab, nii ära piinanud, et ilma selle pöörase kuumuseta tunduks siinviibimine mulle lausa sanatooriumina. Ja ütle mulle, mida teevad nad kõige oma rahaga, mida nad kogu maailmalt ära võtavad! Seep, masinad ja uhked riided. See on kogu nende kultuur.

Asi on juba niikaugel, et mina pean Horatiuse ja Tibulluse, nende Rooma kreeklaste ja poolkirjanike ees häbi tundma. Juba Ovidius ütles mulle hiljuti klubis täiesti salvavalt: «Teie olete nüüd juba rikkamad, kui meie eales oleme olnud.» Mina mõtlesin Manchesterile ega osanud miskit kosta. Mu sõber, me käime oma miljonitega alla ja lõpuks jääb meist järele ainult Shakespeare nagu Hannibal Kartaagost.

Ära katkesta mind! Kunst ei maksa neil enam kuut pennigi. Kunstnikest tehakse Londonis maalrid ja kirjanikest ajakirjanikud. Ma kaotasin aristokraatide ees kogu oma lordliku kõrguse, kui mul esimene luuletus valmis sai. «Aga selle jaoks on olemas kooliõpetajad,» ütles mu ema üpris nõrдинult ja mina paiskusin nagu iseenesest viigide hulka. Iga toori vaatas mind sestpeale kui köie-tantsijat.

Kui ma oma esimese draama — see oli «Manfred» — välja andsin, hoiatas mind Devonshire'i hertsog: «Oh, vaene mees, mõelge oma surematu hinge peale, enne kui te suflööriks hakkate!» See oli samal päeval, kui Goethe mulle Saksamaalt kirjutas: «Pean oma auks Teiega kirjavahetusse astuda. Teie draamakatsesused leiavad Shakespeare'i kodumaal kindlasti väärilise tunnustuse.»

Jah, härra salanõunik, ükski trupp pole selle üle muret tundnud! Sa vaata nende teatrit, Percy, kurat võtku — kuigi vandumine on siin all keelatud — enne kui sa mind katkestad! Tead sa, mis inglise lavadel uue-mat on? Kolmekordselt moonutatud päikesevalgus, kirevad frakid ja ehtsad lumehelbed, mida tehakse üleval kulissitagedel külmutusmasinaga. Kui Hamlet seal viimati hämaras kuuvalguses lumisena Helsingöri terrassile ilmus, hüüti lõpuks Hamleti asemel lumi välja. Ja kui prints surnud oli, lamas ta seal, keha varjus, nagu siniseks ja käed punaseks valgustatud, pilk laes. Teine asi oli vaikus. Tagaseinast oli kuulda, kuidas Shakespeare ennast kolm korda raginal hauas ringi pööras.

Kõik nende uued tükid on kirjutatud kostüümide või rekvisiitide pärast, mida seal kantakse või kiiresti nagu kahtlasi vekslaid ringi käia lastakse. Kreeka teeviidad on maha raiutud, ja kes tänapäeval Londonis teatrile kirjutab, peab kõigepealt kaks aastat mustkunstniku juures õppimas käima. Poetidest saavad Inglismaal viimseni sulid, kes elatuvad jahmatustest. Ka kahjuks pisut bai-roniseerunud iiri nohikud on nad teinud selliseks nagu see, kes seal väljas akna all seisab, ja kes, selle asemel et ära joosta, laseb end luku taha panna.»

Samas tõukas lord Byron ukse oma kompjalaga lahti ja tiris ehmunud Wilde'i lipsupidi musta kambrisse.

«Ärge pange pahaks, mu armas!» jätkas Tema Lordlik Kõrgus. «Ma tundsin teid juba ammu ära selle punase varju järgi, mida te seal teisel pool minu sõbra Garricki eluasemele heitsite. Mul on hea meel, et te lõpuks meie juurde alla tulite. Siin, Percy, on sulle noor ateenlane Dublinist, kelle «Salome» ma sulle esimeseks aprilliks kinkisin. Päris hea raamat, kuigi minu jaoks natuke liiga tugevasti parfüümitud ja lõhnab Pariisi järele nagu soopart.

Võtke istet! Kas suitsetate või joote? Teile kindlasti meeldib meie juures, kuigi teist on tunda mõningast kalduvust pietismi — halb mõju sunnitöövanglast! Ma viin teid täna õhtul südametute klubisse. Sealt leiate mõne meeldiva inimese: Béranger', Heine, Aristophanese, Poe, Goldoni jt. Me jutustame lugusid oma elust. Minu sõber Schumann teeb sinnajuurde muusikat. Kahjuks on naermine seal nagu igal pool siin all põrgus keelatud.

Kui te Shakespeare'i näha tahate — see on tavaliselt kõigi vastsaabunud inglaste esimene kurioosum —, siis teeme ühe väikese ringi üle asfodillipõllu ja möödume halbade emade katlast, kus minu ema piineldes keeb, selal kui isa laagerdub äkkvihastajate jääl. Shakespeare teeb igal õhtul koos Homerose ja Li Bo'ga jalutuskäigu õitsvate surmaputkede vahel, sest Sophoklese seltskond

on talle muutunud talumatuks igavese ja tüütu erialase jutu tõttu, kuhu ta ikka vastu tahtmist tõmmatakse.

Kahjuks ei saa ma teiega kaasa tulla dineele, kus iga maiasmokk on mõistetud talle vastumeelset rooga sööma, sest ma lubasin Ludwig II-le, Bayeri kuningale — *you know him* — ette lugeda oma «Don Juani» seitsmeteistkümnenda laulu, mille ma siin põrgus kirjutasin ja milles ma nüüdisaja inglased, *made in Germany*, läbi kadalipu lasen joosta. Tema Põrgulik Kõrgus, Saatan ise, on samuti teatanud oma ilmunisest minu auks «Kaini» maskis. Kui Te olete ükskord, nagu mina praegu, 75 aastat põrgus elanud ja oma konventsioonid unustanud, siis võtan teid nendesse intiimsetesse ringidesse kaasa.»

Nende sõnadega ulatas lord seisusevahest hoolimata talle käe kui oma kadunud vennale, müksis Shelley sõbralikult uksest välja ning asus — see oli tema igapäevane karm karistus — oma teostest välja otsima ja nukralt silmitsema äpardunud värse, mida ta nüüd enam muuta ei saanud.

Kogust «Schattenbilder» (1910):
«Lord Byron».

HERBERT EULENBERG (25. I 1876 — 4. IX 1949), väga mitmekülgne saksa kirjanik, õppis filosoofiat ja õigusteadust (viimasel alal doktorikraad), oli dramaturgiks Düsseldorfis ja lühikest aega Viini Burgtheateri direktoriks; suurema osa oma elust veetis ta Düsseldorfis vabakirjanikuna. 1920. aastail oli ta kõige mängitavamaid saksa dramaatikuid. Hitleri režiimi ajal keelati tal teoste avaldamine, esinemised ja välismaasõidud. 1946. a valiti H. Eulenberg Düsseldorfil aukodanikuks; Thomas Mann on nimetanud teda isegi «maailma aukodanikuks». Ta on viljakas olnud romaanide ja jutustuste autorina: «Kärbes Katinka» (*Katinka, die Fliege*, 1911), «Schubert ja naised» (*Schubert und die Frauen*, 1929), «Kokkuvarisemine» (*Die Zusammensturz*, 1948); näitekirjanikuna: üle 80 näidendi, tuntumad «Münchhausen» (1900), «Rüütel Sinihabe» (*Ritter Blaubart*, 1905; selle järgi muide

Kohtumine põrgus

E. v. Rezniceki ooper), «Thomas Münzer» (1932), ja eriti esseisti ning följetonistina. Tema autobiograafia «Reinimaa luuletaja elu» (*Ein rheinisches Dichterleben*) ilmus 1927. a, täiendatult 1948. a uue pealkirjaga «Selline mu elu oli» (*So war mein Leben*).

Kõige populaarsemad ja rohkesti tõlgitud on olnud Herbert Eulenbergi esseistlikud karakterpildid paljude maade kirjanikest, kord arutlevat laadi, kord tugevasti belletriseeritud, vahel ka värsivormis. Algselt olid need mõeldud ettekandmiseks Düsseldorfis teatri kirjandushommikul. Raamatuna on nad ilmunud kolmes põimikus: «Siluetid» (*Schattenbilder*, 1910), «Uued pildid» (*Neue Bilder*, 1912) ja «Viimased pildid» (*Letzte Bilder*, 1915).

A. K.

LOOMINGUTEORIA POOLE

Carl R. Rogers

Tõlkinud Karin Hango

Ma väidan, et on olemas tohtu sotsiaalne vajadus loovisikute loova tegevuse järele. Ja see õigustab katse- lise loominguteooria esitamist — loomeakti olemusest, toimumistingimustest ja konstruktiivsest edendamisest. Niisugune teooria võiks olla stiimuliks ja juhiks uurin- gutele selles valdkonnas.

SOTSIAALNE VAJADUS

Paljud tõsistest kriitilistest märkustest meie kultuuri ja selle arengusuundade kohta on kõige paremini sõnas- tatavad loovuse nappuse kaudu. Nimetagem väga lühi- dalt neist mõnda:

1. Hariduses kipume kujundama pigem konformiste, stereotüüpseid inimesi, indiviide, kelle haridus on «lõpe- tatud», kui vabalt loovaid ja originaalseid mõtlejaid.

2. Meie vaba aja toimingutes on masendavas ülekaa- lus passiivsed lõbustused ja reglementeeritud ühistege- vus, samal ajal kui loovtegevusi esineb märksa harvem.

Towards a Theory of Creativity. — ETC: A Review of Gene- ral Semantics, vol 11, 1954, pp 249—260. Tõlgitud väljaandest: Creativity. Ed. P. E. Vernon. Harmondsworth, Penguin Books, 1970, pp 137—151.

3. Teadustes on olemas suur hulk tehnilisi teostajaid, vähe aga neid, kes on võimelised loovalt formuleerima viljakaid hüpoteese ja teooriaid.

4. Tööstuses on looming reserveeritud vähestele — määndžeridele, projekteerijatele, uurimisgrupi juhtidele, samal ajal pole paljude elus mingeid originaalseid või loomingulisi püüdlusi.

5. Seesama kehtib era- ja perekonnaelu kohta. Me kaldume tugevasti konformsusse ja stereotüüpsusse riietuses, mida me kanname, toidus, mida sööme, raamatutes, mida loeme, ja ideedes, mida toetame. Originaalsust või teistest erinemist peetakse «ohtlikuks».

Ja miks see meile muret teeb? Kui me inimestena tunneme rõõmu pigem mugandumisest kui loovusest, miks meile siis ei lubata sellist valikut? Minu arvates oleks niisugune valik täiesti mõistlik, kui poleks üht suurt varju meie kõigi kohal. Ajal, mil nii konstruktiivsed kui ka destruktiivsed teadmised edenevad kõige uskumatumate hüpoteega ja sööstavad fantastilisse aatomiajastusse, näib tõeliselt loov kohanemine olevat inimese jaoks ainus võimalus sammu pidada oma maailma kaleidoskoopilise muutumisega. Sellal kui teaduslike avastuste ja leiutiste hulk suureneb, nagu öeldakse, geomeetrilises progressioonis, ei suuda üldiselt passiivsed ja kultuuri kütkes olevad inimesed üha suureneva küsimuste ja probleemide hulgaga hakkama saada. Kui iniviidid, grupid ja rahvad ei suuda ette kujutada, välja mõelda ega loovalt läbi töötada uusi viise nende keerukate muutustega ühinemiseks, siis jõuame ummikusse. Kui inimene ei suuda leida uusi ja originaalseid keskkonnaga kohanemise viise niisama kiiresti, nagu teadus suudab keskkonda muuta, siis meie kultuur hakkab hukkuma. Mitte ainult individuaalne kohanematus ja grupipinged, vaid ka rahvaste üksteisehävitamine on hind, mida me maksame loovuse puudumise eest.

Järelikult, näib mulle, loomeprotsessi uuringud, tingimuste uuringud, milles see toimub ja meetodite uuringud, mille abil seda saab toetada, on ülimalt olulised.

Järgnevad alajaotused on pakutud lootuses soovitada mõistelist struktuuri, mille alusel sellised uuringud võiksid edasi areneda.

LOOMEPROTSESS

Loomingu määratlemiseks on mitmesuguseid viise. Et järgneva tähendus oleks selgem, lubatagu mul esitada elemendid, millest minu arvates loomeprotsess koosneb, ning seejärel püüda loomingut defineerida.

Esikohal peab minu kui teadlase jaoks olema midagi jälgitavat, mingi saadus või teos. Kuigi minu kujutlused võivad olla äärmiselt uudsed, ei ole nad loovuse defineerimisel kasutatavad, kui nad ei ilmne mingis nähtavas produktis — kui nad ei ole sümboliseeritud sõnades või üles kirjutatud luuletuses või tõlgitud kunstiteosesse või kujundatud leiutisse.

Need saadused peavad olema uudsed konstruktsioonid. See uudsus tuleneb indiviidi ja tema poolt kogetu unikaalsusest. Loomesaadusel on alati individuaalsuse pitser, aga ta pole ei ainult individuaalsus ega kogetu, vaid osa suhtest nende kahel vahel.

Looming pole minu arvates piiratud mingi erilise sisuga. Ma oletan, et pole olemuslikku erinevust loomeprotsesside vahel, mis toimuvad pildi maalimisel, sümfoonia komponeerimisel, uute tapariistade leiutamisel, teadusliku teooria loomisel, uudsete inimsuhete kujundamisel või isiksuse arendamisel nagu psühhoteraapia korral. (Tegelikult on minu erihuvi põhjuseks loovuse ja selle toetamise vastu pigem kogemused viimati nimetatud alal kui kunsti valdkonnas. Isiklikul kogemusel põhinevad teadmised selle kohta, mil viisil, kui originaalselt ja mõjusalt indiviid end terapeudiga suheldes ümber vormis, lisavad usku kõigi indiviidide loovasse potentsiaali.)

Loominguteooria poole

Seega on minu definitsioon loomeprotsessi kohta niisugune: see on tegevus, mille käigus ilmneb uudne produkt, mis kasvab välja suhetest ühelt poolt indiviidi unikaalsuse ja teiselt poolt tema kogetud sündmuste, inimeste või elutingimuste vahel.

Lubatagu mul lisada mõni kriitiline märkus selle definitsiooni kohta. See ei tee vahet «hea» ja «halva» loovuse vahel. Üks inimene võib avastada meetodeid valu kergendamiseks, sellal kui teine mõtleb välja uusi ja peenemaid piinamisviise poliitvangide jaoks. Mõlemad tegevused näivad mulle loovatena, olgugi nende sotsiaalne väärtus väga erinev. Kuigi ma sotsiaalset väärtustamist hiljem kommenteerin, olen ma püüdnud teda oma definitsioonis vältida tema muutliku sisu tõttu. Galileo ja Kopernik tegid loovad avastused, mida nende ajal hinnati teotavateks ja patusteks, meie ajal aga põhjapanevateks ja konstruktiivseteks. Ma ei taha oma definitsiooni ähmastada terminitega, mis toetuvad subjektiivsusele.

Teine võimalus sama probleemi käsitleda on märkida, et saamaks ajaloos loovaks tunnistatud, peab produkt mingile grupile mingil ajahetkel vastuvõetav olema. Ometi pole see fakt meie määratlusele abiks nii juba mainitud muutuva väärtustamise tõttu kui ka seepärast, et kahtlemata pole paljusid loometulemusi kunagi sotsiaalselt märgatud, nad on kadunud väärtustamatuna. Nii on meie definitsioonist välja jäetud ka grupi poolt vastuvõetavuse mõiste.

Lisaks tuleb rõhutada, et meie definitsioon ei tee vahet loovuse astme vahel, sest ka see väärtushinnang on olemuselt äärmiselt muutlik. Lapse tegevus uue mängu leiutamisel koos mängukaaslastega, Einstein formuleerimas relatiivsusteooriat, koduperenaine välja mõtlemas uut kastet liha juurde, noor autor kirjutamas esimest romaani — meie definitsiooni järgi on nad kõik loovad ja me ei püüa neid ritta seada suurema või väiksema loovuse järgi.

LOOMINGU MOTIVATSIOON

Loomingu põhiallikaks näib olevat sama tendents, mida me psühhoteraapias peame tervendavaks jõuks — inimese kalduvus end aktualiseerida, oma võimeid realiseerida. Ma mõistan selle all suunavat jõudu, mis ilmneb kogu orgaanilises ja inimelus — tungi areneda, laieneda, küpseda, tendentsi väljendada ja aktiveerida kõiki organismi võimeid, kuni see organismi või isiksust arendab. See tendents võib mattuda sügavale psühholoogiliste kaitsekihtide alla; ta võib peituda hoolikalt viimistletud fassaadi taha, mis eitab tema eksisteerimist; siiski usun oma kogemuse põhjal, et see on olemas igas indiviidis ja ootab vaid sobivaid tingimusi, et vabaneda ja leida väljendust. Just see tendents on loomingu esmane motivatsioon, sest organism kujundab keskkonnas uusi suhteid, püüdes kõige täielikumalt olla ta ise.

Püüdkem nüüd tegelda sellise keerulise probleemiga nagu loomeakti sotsiaalne väärtus. Eeldatavasti on sotsiaalselt destruktiiivse toetamisest huvitatud vähesed meie hulgast. Me ei soovi end teadlikult pingutada, et arendada indiviide, kelle loomevõimed leiavad rakendust uutes ja paremates teiste inimeste röövimise, ekspluateerimise, piinamise ja tapmise viisides; või et arendada selliseid poliitilisi organisatsioone või kunstivorme, mis viivad inimkonna füüsilise või psühholoogilise enesehävitamise teele. Ent kuidas me saaksime vajalikul määral vahet teha, et ergutada konstruktiivset loovust ja mitte destruktiiivset?

Neid ei saa eristada tulemust uurides. Loovuse olemuseks on tema uudsus ja seega pole meil tema hindamiseks mingeid standardeid. Ajaloost võib näha, et mida originaalsem loomesaadus ja mida kaugeleulatavam tema tähendus, seda tõenäolisemalt hindavad kaasaegsed teda kahjulikuks. Tõeliselt tähenduslikku loomeprodukti, olgu see siis idee, kunstiteos või teaduslik avastus, peetakse väga tõenäoliselt alul ekslikuks, halvaks või rumalaks.

Hiljem võidakse seda pidada ilmseks, millekski kõigi jaoks silmanähtavaks. Ja veelgi hiljem saab ta lõpliku hinnangu loova saavutusena. Näib olevat selge, et ükski surelik ei saa oma kaasajal loodut õiglaselt hinnata ja et see väide kehtib seda tõenäolisemalt, mida uudsem on loodu.

Mingit kasu pole ka looja eesmärkide uurimisest. Paljude, arvatavasti enamiku sotsiaalselt väärtuslike loomesaaduste ja avastuste motivatsiooniks on olnud eesmärgid, mis on kooskõlas rohkem isiklike huvide kui sotsiaalse väärtusega, ent ajalugu tunneb ka mitmete niisuguste loomesaaduste üsnagi kurbi tagajärgi, mille avalikult püstitatud eesmärgiks oli sotsiaalse heaolu saavutamine (utoopiad, keeluseadused jne). Ei, me peame tunnistama, et indiviid loob sellepärast, et see talle meeldib, sellepärast, et see käitumine tundub eneseaktualisatsioonina ja loomeprotsessi «häid» ja «halbu» eesmäärke eristada püüdes ei jõua me kuhugi välja.

Kas peame siis loobuma kõigist katsetest eristada potentsiaalselt konstruktiivset ja potentsiaalselt destruktiivset loovust? Ma ei usu, et nii pessimistlik järeldus oleks õigustatud. Just siin annavad meile lootust hiljutised kliinilised avastused psühhoteraapia vallas. On leitud, et kui indiviid on «avatud» tervele oma kogemusele (fraas, mida me edaspidi täpsemalt määratleme), siis on tema käitumine loov ja tema loovust võib pidada olemuslikult konstruktiivseks.

Seda eristamist võib väga lühidalt iseloomustada järgnevalt. Kuivõrd indiviid keeldub teadvustamast (või surub alla, kui eelistate seda terminit) oma kogemuse ulatuslikke valdkondi, võivad tema loomesaadused olla patoloogilised või sotsiaalselt kahjulikud või mõlemat. Niikaua kui indiviid on avatud oma kogemuse kõigi külgedele suhtes ja kõik organismis toimuvad mitmekesised aistingud ja tajud on tema teadvusele kättesaadavad, kalduvad tema ja keskkonna interaktsiooni uued produktid olema konstruktiivsed nii ta enese kui

teiste jaoks. Näiteks võib paranoiliste kalduvustega iniviid loovalt välja arendada ülimalt uudse teooria oma suhetest keskkonnaga, nähes kõikvõimalikes piasiasjades oma teooria tõendusi. Tema teooria sotsiaalne väärtus on väike vahest seetõttu, et on olemas tohutu kogemusvaldkond, mis on tema teadvuse eest peidetud. Teisalt arendas Sokrates, keda tema kaasaegsed küll samuti hulluks pidasid, uudseid ideid, mis on osutunud sotsiaalselt konstruktiiuseteks. Väga tõenäoliselt on see nii sellepärast, et ta oli tähelepanuväärselt avatud kogemusele ja kaitsemehhanismide toime oli nõrk.

Need mõttekäigud saavad võib-olla selgemaks selle artikli järgnevatel osades. Eelkõige põhineb see siiski avastusel psühhoterapia alalt, «et kui me saame lisada kogu loomariigile omasele sensoorsele ja vistseraalsele kogemusele vaba ja moonutamata teadvustamise, milleks inimloom näib täielikult võimeline olevat, on meil organism, mis on teadlik nii kultuurinõudmistest kui ka omaenda füsioloogilistest nõudmistest toidu või seksi järele; mis on niisama teadlik oma soovist sõbralike suhete järele kui soovist karjääri teha; mis on niisama teadlik oma õrnusest ja tundlikkusest teiste suhtes kui oma vaenulikkusest teiste suhtes. Kui inimese unikaalne teadvustamisvõime funktsioneerib nii vabalt ja täielikult, leiame, et tegemist pole loomaga, keda me peame kartma, kiskjaga, keda peab kontrollima, vaid organismiga, kes on saavutusvõimeline oma kesknärvisüsteemi märkimisväärse integratsioonivõime, tasakaalustatud, realistliku, ennast ja teisi väärtustava käitumise tõttu, mis on nende teadlikkuse elementide tulemus. Teisiti öeldes, kui inimene pole täielikult inimene, kui ta keeldub teadvustamast mitmeid oma kogemuse eri aspekte, siis on tõepoolest meil kõigil liigagi sageli põhjust teda ja tema käitumist karta, nagu näitab kaasaegse maailma olukord. Aga kui ta on kõige täielikumalt inimene, kui ta on terviklik organism, kui teadlikkus kogemusest — see spetsiifiliselt inimlik omadus — töötab kõige täielikumalt, siis

tuleb teda usaldada, siis on tema käitumine konstruktiivne. See pole alati konventsionaalne. See pole alati konformne. See on individualiseeritud. Kuid see on ka sotsialiseeritud.» (Rogers 1953.)

KONSTRUKTIIVSE LOOVUSE SEESMISED TINGIMUSED

Millised on need tingimused indiviidis, mis on võimaliku konstruktiivse loomeaktiga kõige tihedamalt seotud? Ma näen järgnevaid võimalusi:

A. Avatus kogemusele: avardatus.

See on vastand psühholoogilisele kaitseisundile, milles isiksuse korrastatuse säilitamiseks välditakse teatud kogemuste teadvustamist, välja arvatud moonutatud kujul. Inimeses, kes kogemusele avatud, annab närvisüsteem vabalt edasi iga stiimuli, ilma et mõni kaitseprotsess teda moonutaks. Stiimulit on võimalik teadvustada sellest olenemata, kas ta tuleb keskkonnast, mõjudes vormi, värvi või helina sensorsetele närvidele, või tuleb sise-musest või mälujälgedena kesknärvisüsteemist. See tähendab, et etteantud kategooriates tajumise asemel (puud on rohelised; kolledžiharidus on hea; moodne kunst on tobe) teadvustab indiviid käesoleva hetke nii nagu see on, olles niiviisi tundlik paljude kogemuste suhtes, mida harilikud kategooriad ei hõlma (see puu on kahvatusinine; see kolledžiharidus on kahjulik; see kaasaegne skulptuur mõjub mulle võimsalt).

Viimati nimetatute pakub kogemusele-avatus kirjeldamiseks teise tee. See tähendab jäikuse puudumist ja piiride läbitavust arvamustes, tajumistes ja hüpoteesides. See tähendab mitmetähenduslikkuse sallimist seal, kus mitmetähenduslikkus eksisteerib. See tähendab võimet vastu võtta palju vastukäivat informatsiooni, surumata olukorrale peale lõpplahendust. See tähendab seda, mida üldine semantika nimetab «laiendatud orientatsiooniks».

Teadvuse täielik avatus kõigele, mis antud hetkel eksisteerib, on minu arvates konstruktiivse loovuse oluline eeldus. Sama tõhusal, aga kitsamalt määratletud kujul on see kahtlemata omane kogu loovusele. Sügavalt kohanematu kunstnik, kes ei suuda oma ebaõnnestumiste lähteid tunnistada või teadvustada, ei saa ikkagi oma kogemuses kunagi olla teravalt ja tundlikult teadlik vormist ja värvist. Tüürann (niihästi väike kui suur), kes ei suuda näha oma nõrkusi, ei saa kunagi olla täiesti tundlik ja teadlik nende inimeste psühholoogilise soomusrüü kõlksumisest, kellega tal on tegemist. Kui esineb avatus kogemuse ühe astme suhtes, on loovus võimalik; aga kui avatus esineb ainult ühe kogemusastme suhtes, võib selle loome tulemus potentsiaalselt lõhkuda sotsiaalseid väärtusi. Mida rohkem on indiviidi kasutuses tundlikku teadlikkust oma kogemuse kõigi astmete kohta, seda kindlamad võime olla, et tema loovus on isiklikult ja sotsiaalselt konstruktiivne.

B. Seesmine hindamisalus.

See, et hinnangu läte või alus on seesmine, on võib-olla loovuse kõige põhilisem tingimus. Tulemuse väärtust loovisiku jaoks ei määra mitte teiste kiitus või kriitika, vaid tema ise. Kas ma olen loonud midagi, mis mind rahuldab? Kas see väljendab osakest minust — minu tundeid või minu mõtet, minu valu või minu vaimustust? Need on ainsad küsimused, mis tõeliselt tähendavad midagi loovisikule või ükskõik millisele isikule, kes on loomevõimeline.

See ei tähenda, et ta teiste hinnangud unustab või neid teada ei taha. Asi on lihtsalt selles, et hinnangu alus on temas eneses, tema enda organismi reaktsioonis ja hinnangus oma saavutustele. Kui see inimene tunneb end tõeliselt tegutsevana, oma selliseid võimeid realiseerivana, mis pole varem eksisteerinud ja on nüüd ilmsiks tulemas, siis pakub see naudingut ja on loov ning mingi väline hinnang ei saa seda fundamentaalset fakti ümber lükata.

C. Võime mängida elementide ja mõistetega.

Ilmselt küll vähem oluline kui A ja B, näib ta samuti olevat loovuse üks tingimus. A-s kirjeldatud avatusega ja jäikuse puudumisega on seotud võime spontaanselt mängida ideede, värvide, vormide, suhetega — kõrvutada elemente võimatul viisil, huupi hüpoteese kujundada, etteantu küsitavaks muuta, väljendada veidrat, ühest kujust teise üle viia, ümber kujundada ebatöenäolisteks ekvivalentideks. Just sellest spontaansest mängust ja uurimisest tekib vaistlik eelaimus, elu loov nägemine uuel ja tähelepanu väärival kujul. See on, nagu ilmneks tuhandete võimaluste asjatu esiletoomise käigus üks või kaks nähtust selliste omadustega, mis annavad neile püsivama väärtuse.

LOOMEAKT JA SELLEGA KAASNEVAD
ASJAOLUD

Nende kolme tingimuse olemasolu korral võib ette tulla konstruktiivset loovust. Aga pole mõtet püüdagi loomeakti täpselt kirjeldada, ta on olemuselt kirjeldamatu. See on see tundmatu, mida peame tunnistama tundmatuna, kuni temaga kohtume. Ebatöenäoline, mis saab töenäoliseks. Me võime ainult väga üldiselt öelda, et loomeakt on organismi loomulik käitumine, millel on tendents tekkida siis, kui organism on avatud igasuguste sisemistele ja välistele kogemustele ja kui ta proovib vabal, paindlikul moel suhete kõiki võimalusi. Sellest poolvalmis võimaluste paljususest valib organism nagu suur arvuti selle, mis kõige efektiivsemalt vastab tema seesmisele vajadusele või selle, mis tekitab kõige efektiivsema suhte keskkonnaga või selle teise, mis avastab elu tajumise lihtsama ja rahuldavama viisi.

Loomeaktil on üks omadus, mida siiski saab kirjeldada. Peaaegu kõigis loometulemustes märkame valivust

või rõhuasetust, korra ilmingut, katset esile tuua olemust. Kunstnik maalib pindu või kudesid lihtsalt, arvestamata üksikasjalisi variatsioone, mis esinevad reaalsuses. Teadlane formuleerib suhete põhiseaduse, heites kõrvale kõik erilised sündmused või olukorrad, mis võivad varjata selle alasti ilu. Kirjanik valib need sõnad ja fraasid, mis annavad tema väljendusele ühtsuse. Me võime öelda, et see on spetsiifilise isiku «mina» mõju. Reaalsus esineb segase faktide paljususena, aga «mina» struktureerib minu suhet reaalsusega; mul on «minu» reaalsusetajumise viis. See (alateadlikult?) korrastatud isiklik valivus või abstraheerimine annab loomeproduktidele esteetilise väärtuse.

Kuigi loomeakti eri külgede kirjeldamisel saame minna vaid niikaugele, on võimalik kirjeldada mõnd loomimisega kaasnevat tunnet indiviidis. Esimest võime nime-tada heureka-tundeks — «See see on!», «Ma olen selle avastanud!», «See on just see, mida ma tahtsin väljendada!».

Teiseks kaasneb loomisega eraldatuse kartus. Ma ei usu, et paljud tähelepanuväärsed loometulemused oleksid loodud ilma tundeta: «Ma olen üksi. Mitte keegi pole kunagi seda teinud. Ma olen sõandanud tungida alale, kus keegi pole olnud. Võib-olla olen ma rumal või eksin või olen ebanormaalne.»

Veel üks kogemus, mis tavaliselt saadab loovust, on soov suhelda. On kahtlane, kas inimene saab luua, soovimata loodut jagada. See on ainus tee, millega ta saab leevendada oma eraldatuse-kartust ja end veenda, et ta kuulub mingisse gruppi. Ta võib oma teooriaid usaldada ainult oma isiklikule päevikule. Ta võib oma avastused panna mingisse salakirja. Ta võib oma luuletusi varjata lukustatud sahtlis. Ta võib oma maalid kappi peita. Ometi soovib ta suhelda grupiga, kes teda mõistaks, isegi kui ta peaks selle grupi välja mõtlema. Ta ei loo selleks, et suhelda, aga olles kord loonud, soovib ta teistega jagada oma uusi suhteid keskkonnaga.

KONSTRUKTIIVSET LOOVUST SOODUSTAVAD TINGIMUSED

Seni püüdsin ma kirjeldada loovuse olemust, näidata neid individuaalse kogemuse omadusi, mis suurendavad töenäosust, et loovus on konstruktiivne, esile tuua loomeaktiks vajalikud tingimused ja mainida mõningaid sellega kaasnevaid asjaolusid. Aga kui me tahame edukalt rahuldada sotsiaalset vajadust, mis oli algul esile toodud, peame teadma, kas konstruktiivset loovust saab tagant õhutada ja kui, siis kuidas.

Loovuse seesmiste tingimuste olemusest ilmneb, et neid ei saa peale sundida, neil peab laskma ise ilmsiks tulla. Talupoeg ei saa panna idu arenema ja seemnest tärkama, ta saab ainult luua kasvutingimused, mis võimaldavad seemnel omaenda võimalusi arendada. Loovusega on samuti. Kuidas me saaksime kehtestada välis-tingimusi, mis ülalkirjeldatud seesmisi tingimusi arendaksid ja soodustaksid? Minu psühhoteraapia-kogemus paneb mind uskuma, et psühholoogilise ohutuse ja vabaduse tingimuste loomisega me viime konstruktiivse loovuse ilmnemise tõenäosuse maksimumini. Lubage, et ma seletan üksikasjaliselt neid tingimusi, tähistades nad x-i ja y-ga.

x. Psühholoogiline ohutus.

Seda võib kujundada kolme omavahel seotud protsessi abil.

Indiviidi kui tingimusteta väärtuse tunnustamine. Mil iganes õpetaja, lapsevanem, terapeut või mõni teine õpetavate või abistavate ülesannetega inimene kindlalt tunneb, et keegi on väärtuseks omaenda ehtsuses ja omaenda avaldustes, olenemata tema hetkeolukorrast või käitumisest, soodustab ta loovust. See hoiak saab ilmselt olla ehtne ainult siis, kui õpetaja, lapsevanem jne selle

indiviidi võimeid tunnetab ja on seega võimeline temasse tingimusteta uskuma, olenemata tema hetkeseisundist.

Mõju indiviidile, kes seda hoiakut tunneb, on ohutu kliima tajumine. Indiviid kogeb järk-järgult, et ta võib olla, kes ta on, ilma teeskluse või maskita, sest teda peetakse väärtuslikuks sellest olenemata, mida ta teeb. Seega on tal vähem vaja jäikust, ta saab avastada, mida tähendab iseendaks olemine, saab püüda end aktualiseerida uuel ja spontaansel viisil. Teiste sõnadega, ta liigub loovuse poole.

Sellise *kliima tekitamine, milles puudub väline hindamine*. Kui lakkame teisi indiviide hindamast meie enda väärtuste seisukohalt, siis soodustame loovust. Kui indiviid avastab, et on keskkonnas, kus teda ei mõõdetata mingi välisstandardiga, ei hinnata, muutub ta palju vabamaks. Hindamine on alati ähvardus, tekitab alati vajaduse kaitse järele, tähendab alati seda, et mingit hulka kogemusest ei tohi teadvustada. Kui mingit tulemust väliste standardite järgi hinnatakse heaks, ei tohi ma tunnustada oma sallimatust selle suhtes; kui see, mida ma teen, on väliste standardite järgi halb, ei tohi ma olla teadlik sellest, et see näib olevat minu, osake minust. Aga kui välistel standarditel põhinevaid hinnanguid ei tehta, võin ma olla avatum oma kogemusele, võin teravamalt ja tundlikumalt tunnustada omaenda sümpaatiid ja ebasümpaatiid, kogemuste olemust ja oma suhtumist nendesse. Ma suudan hakata tunnustama hinnangut eneses. Järelilikult liigun ma loovuse poole.

Et leevendada lugejate võimalikke kahtlusi ja hirme, tuleb rõhutada, et lõpetada teise hindamist ei tähenda lõpetada reaktsiooni. Õigupoolest võib just see vabastada inimese reaktsiooniks. «Mulle ei meeldi sinu mõte (või maal või avastus või kirjutus)» ei ole hinnang, vaid reaktsioon. See on peenelt, kuid teravalt erinev hinnangust, mis ütleb: «See, mis sa teed, on halb (või hea) ja see hinnang on sulle omistatud mingist välisest allikast.»

Esimene väide võimaldab indiviidil säilitada omaenda hindamisalust. See jätab alles võimaluse, et ma ei suuda hinnata midagi, mis on tegelikult väga hea. Teine väide, olenemata sellest, kas ta kiidab või laidab, kaldub isikut väliste jõudude meelevalda panema. Talle öeldakse, et ta lihtsalt ei ole võimeline ise endalt küsima, kas saadud tulemus teda õieti väljendab; ta peab arvestama sellega, mida mõtlevad teised. Teda juhitakse loovusest eemale.

Empaatiline mõtlemine. Koosmõjus teiste tingimustega kindlustab just see psühholoogilise ohutuse. Kui ma ütlen, et ma võtan sinu seisukoha vastu, kuid ei tea sinust midagi, on see küllaltki pinnapealne tunnustus ja sa mõistad, et see võib muutuda, kui ma sind tegelikult tundma õpin. Aga kui ma mõistan sind empaatiliselt, nähes sind ja seda, mida sa tunned ja teed, sinu vaatekohast; sisenen sinu isiklikku maailma ja näen seda nii, nagu ta sulle ilmneb — ja ikkagi tunnustan sind — siis on see tõesti ohutu. Selles kliimas saad sa lubada ilmsiks tulla oma tõelisel minal ja väljendada teda mitmesugustes uutes vormides, nii nagu ta seostub maailmaga. See on üks põhilisi loovuse soodustajaid.

y. Psühholoogiline vabadus

Kui õpetaja, lapsevanem, terapeut või mõni teine abistava funktsiooniga isik võimaldab indiviidile täieliku sümbolse väljenduse vabaduse, soodustab see loovust. See lubamine annab indiviidile võimaluse täiesti vabalt mõelda, tunda, olla kooskõlas sellega, mis iganes on sisesemiselt talle kõige omasem. See soodustab avatust, mängulist ja spontaanset tembutamist tajude, mõistete, tähendustega, mis on osa loovusest.

Pane tähele, et see, mida kirjeldatakse, on sümbolse väljenduse täielik vabadus. Kõikide tunnete, impulsside ja vormide väljendamine käitumises ei pruugi olla igal juhul vabastav. Mõnel juhul võib käitumine olla ühiskonna poolt piiratud ja nii see peabki olema. Aga süm-

boolset väljendust ei tarvitse piirata. Nii on vabastav vihatud objekti (ükskõik, kas oma ema või rokokooostiilis ehitise) hävitamine tema sümboli hävitamise teel. Selle ründamine reaalsuses võib tekitada süütunnet ja kitsendada kogetavat psüühilist vabadust. (Selles paragrahvis tunnen end ebakindlalt, aga see on parim sõnastus, mille ma hetkel anda võin ja mis näib sobivat minu kogemusega.)

Kirjeldatud võimaluste pakkumine ei ole pehmus ega järeleandmine ega õhutamine. See on luba olla vaba, mis tähendab ka vastutamist. Indiviid on vaba nii uue riski kartmiseks kui ka tema poole püüdlemiseks; vaba taluma nii oma vigade kui saavutuste tagajärgi. See on selline vaba vastutus ise-olemiseks, mis soodustab kindla hindamisaluse arendamist eneses ja mis järelikult kaldub soodustama konstruktiivse loovuse seesmisi tingimusi.

TEORIA RAKENDAMINE

On vaid üks õigustus katsele leida kontseptuaalset korda ja avaldada see teorias; see on teoriast niisuguste hüpoteeside tuletamine, mida saab kontrollida. Sellise kontrolli kaudu võib leida tulusaid tegevusjuhiseid ja ka teooriat ennast saab selle kaudu parandada, teisendada ja laiendada. Seega, kui teooria, mille ma olen katseliselt sõnastanud, väärrib tähelepanu, peaks olema võimalik tuletada sellest hüpotees, mida saab objektiivselt kontrollida kunstiklassides, kunstivälises hariduses, treening-gruppide juhtimises nii tööstuses kui sõjanduses, mis tahes liiki probleemilahendusgruppides. Lubatagu mul esitada mõned üldised hüpoteesid, mida on võimalik spetsiifilisemalt või operatiivsemalt sõnastada mis tahes ülalnimetatud grupi jaoks. Need võimaldaksid kontrollida, kas inimesel oli tegemist loovate kunstnike või juhtide arendamisega, originaalsete kavandite või loovate probleemilahendusmeetoditega.

Hüpoteesid seesmiste tingimuste kohta

1. Indiviidid, kes ilmutavad tingimusi A, B ja C (avatus, seesmine hinnangualus, võime kogemustega mängida) rohkem, teevad antud ajaühikuga spontaanselt rohkem selliseid produkte, mida hinnatakse uudseteks ja loovateks, kui võrdlusgrupp, kes ilmutab A-d, B-d ja C-d vähemal määral.

2. Esimesel grupil pole mitte üksnes arvukamalt saadusi, vaid neid hinnatakse tähelepanuväärsemaks uudsuse seisukohalt (sellist hüpoteesi võib operatsioonalselt defineerida näiteks kunstiklassides, probleemilähendusgruppides või juhtimistreeningu gruppides).

3. Tingimust A (avatus kogemusele) saab ennustada tingimuste B ja C põhjal, mida on lihtsam mõõta. (Pole sugugi kindel, et see hüpotees kinnitust leiab, aga ta on väärt põhjalikku uurimist. Kui tingimused A, B ja C on omavahel tihedalt seotud, siis võib neid koos ennustada selle ühe põhjal, mis osutub kõige kergemini mõõdetavaks. Nii võiksime saada võtme, kuidas väiksema vaevaga valida näiteks kõrge loomepotentsiaaliga üliõpilasi.)

Hüpoteesid konstruktiivse loovuse edendamise kohta

4. Kahest võrdlusgrupist teeb see, millest ühes juht soodustab mõõdetavalt suuremal määral tingimusi x_1 , x_2 , x_3 ja y (psühholoogiline ohutus ja vabadus) spontaanselt suuremal arvul loomesaadusi ja neid hinnatakse tähelepanuväärsemalt uudseteks.

5. Tingimused x_1 , x_2 , x_3 ja y pole loovuse edendamisel võrdselt olulised. Võrreldes erinevaid gruppe, mille üks või teine neist tingimustest on rõhutatud või vähendatud, võib osutada võimalikuks määratleda, milline neist tingimustest on loovuse hõlbustamisel kõige efektiivsem.

6. Grupis, milles on soodustatud tingimusi x_1 , x_2 , x_3 ja y , peaksid meie teooria järgi olema mõjusamad ja

harmoonilisemad inimsuhted kui võrdlusgrupis, milles neid tingimusi vähemal määral soodustatakse (seletuseks on see, et kui loovus on terviknähtus, peaks grupp, milles edendamistingimused on soodustatud, olema sotsiaalsetes suhetes konstruktiivselt loovam).

7. Määrad, milleni erinevates gruppides meie kultuuris soodustatakse loovuse hõlbustamistingimusi (x ja y), võiksid olla mõõdetavad. Siis oleks võimalik määrata, kas tänapäeval hõlbustatakse loovust rohkem perekonnas, koolis, treeninggruppides, klubides või seltsides, huvigruppides, sõjaväeosades või tööstusgruppides. (Oleks huvitav teada, kuidas kooliklass sellises võrdluses paistaks.)

KOKKUVÖTE

Ma püüdsin esitada korrastatud moodust loomeprotsessi käsitlemiseks, et mõnda neist ideedest oleks võimalik täpselt ja objektiivselt kontrollida. Minu õigustus selle teooria formuleerimiseks ja põhjus lootmiseks, et sellised uuringud on teostatavad, on see, et füüsikateaduste praegune areng teeb meie kui indiviidide ja kui kultuuri jaoks loova käitumise hädavajalikuks meie kohanemisel uue maailmaga, milles me peame ellu jääma.

Kirjandus

Rogers, Carl R. 1953. Some Directions and End Points in Therapy. — Psychotherapy — Theory and Research. Ed. O. H. Mowrer. Ronald Press, pp 44—68

Loominguteooria poole

CARL ROGERS (1900—1987) on tuntud ameerika psühholoog ja psühhoterapeut, kelle põhiteeneteks peetakse kliendikeskse teraapiameetodi väljatöötamist ja originaalset isiksusekäsitlust.

C. Rogersi järgi on isiksuse tuumaks enesekontseptsioon (EK) — inimese ettekujutus iseendast ja hinnangud enesele. Isiksuse kohanemise ja arengu seisukohalt on oluline EK ja kogemuse vastavus. Inimene reageerib üksnes tegelikkuse teatud külgedele. Seda osa kogemusest, mis EK-le ei vasta, ei tajuta või tajutakse moonutatult.

C. R. usub inimesesse, peab enese aktualiseerimist ja arendamist tema põhiomaduseks. Tema ideaaliks on nn psühholoogiliselt küps inimene, kes on täielikult avatud kogemusele, suunab end ise oma seesmiste väärtuste alusel, on loomevõimeline.

Kliendikeskses psühhoteraapias on terapeut ja klient võrdõiguslikud partnerid, kes teineteist vastastikku mõjutavad, luues konstruktiivsete inimsuhete mudeli. Terapeut on kliendi suhtes katalüsaatoriks, kes temasse tingimusteta positiivselt ning empaatiliselt suhtudes aitab tal iseennast ja teisi austada, kogeda ennast ja ümbritsevat adekvaatselt ning eelarvamustevabalt. Eestis praegu levinud videotreening lähtub paljus Rogersist, eelkõige kuulamisoskuse, nn aktiivse kuulamise treening.

Juuresolev artikkel on loominguksühholoogia alustekste, mis kanti ette ühel varasematest konverentsidest sel teemal ja avaldati seejärel esmakordselt 1954. aastal. Hiljem on ta korduvalt ilmunud mitmetes kogumikes. Et meile võib sedalaadi lähene mine just praegu huvi pakkuda, tõestas Carl Rogersi tütre tööreis Eestisse 1989. a mais-juunis. Psühhoterapeutid Natalie Rogers, Claire Fitzgerald ja Francis Macy viisid Tartus läbi *workshop*'i vaba eneseväljendusoskuse ja seeläbi sügavama enesetunnetuse soodustamiseks.

Karin Hango

Tuluke (Ofort) 1986

INIMESE NÄGU

Arved Leinbock

Nägu on inimese pea eespoolne osa, mille piiriks on ülevalt juustepiir, alt lõuaserv ja külgedelt kõrvad. Näo põhiosad on laup, silmad, nina, põsed, suu, lõug ja kõrvad. Pea pinnast võtab nägu enda alla umbes 31%. Näo piirkonda on koondunud meeleorganid. Näo ülesandeks on informatsiooni hankimine keskkonna kohta. Pikemat aega elame nii, et nägu on ainus alati katmata kehaosa. See on osutunud ootamatult tähtsaks. Näo katmatusest tuleneb ka informatsiooni vastassuunalise, väljapoole liikumise võimalus. Näo osad ongi läbi teinud sellekohase arengu — jäädes informatsiooni vastuvõtjateks, on nad muutunud ka informatsiooni saatjateks. Algul seisnes see teine funktsioon kas sõpruse või ähvarduse teadaandmises, praegu edastab nägu teavet igasuguste meeleolude ja suhtumiste kohta. Nägu on suhtlemisvahend.

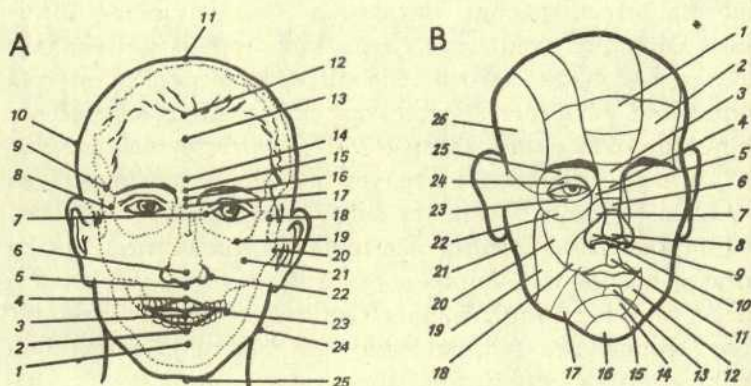
Põhjalikult on uuritud näo mõlemat, nii esimest kui ka hiljem kujunenud funktsiooni. Näiteks praegused teadmised silmadest kui nägemisorganitest ei mahu ühekõitelisse teaduslikku väljaandesse, ent vähem ei pühendata trükiruumi ka luuletustele silmadest.

Käesolevas kirjutises on vaatluse all näo teise funktsiooniga seotud küsimused.

KEDA JA MIKS INIMESE NÄGU HUVITAB

Kutsealase kompetentsuse valdkonda kuulub näo tundmine maalikunstnikel, karikaturistidel, skulptoritel, näitlejatel, grimeerijatel, fotograafidel, kosmeetikutel, juuksuritel, psühholoogidel. Arst loeb patsiendi näost välja südame-, kopsu-, maksa- või mõne muu haiguse. Kriminologist identifitseerib isikut esmajoones näo järgi. Antropoloogidel hõlmab nägu kõige suurema osa kutsealase väljaõppe programmist.

Nimetatud professionaalid näevad ja seetõttu ka uurivad nägu erinevalt. Antropoloog ja kriminologist on täpsed, karikaturist mitte, kirjanikud võtavad ette ootamatuid fantaasiamanipulatsioone. Uurimismetoodilised erinevused kajastuvad professionaalide väljaõppes ja näo aabitsas. Kriminologistikaõpik õigusteaduskonna üliõpilastele võtab aluseks näo punktid (punktid 1—25 joonisel 1A), joonistamisõpik kunstiinstituudi üliõpilastele aga näo pinnad (pinnad 1—26 joonisel 1B). Näitekunsti õppijaile tutvustatakse ühe ja sama näo miimilisi variatsioone ja ilmete muutumist.

Joonis 1. Näo põhielemendid kriminologistide ja kunstnike õppe-süsteemis. A — näo punktid; B — näo pinnad.

Professionaalide kohustusliku huvi kõrval on olemas ka tavalise inimese loomulik huvi teiste inimeste näo vastu. Meie kõigi jaoks on inimese nägu vaatamisväärsus number üks. Küllap tuleb ette ka utilitaarset näo jälgimist, et teada saada, kuidas partner asjasse suhtub ja mida kavatseb, kuid valdavalt on huvi teise inimese näo vastu omakasupüüdmatu ja tagamõtteta.

MISSUGUNE MEIE NÄGU ON?

Teiste kehaosade hulgas on nägu rikkaim eri kvaliteetide poolest. Juba silmad on klass omaette. Nende aines, läigete varjunditerohkus, teisele inimesele otse silma vaatamises sisalduv kontakteerumisjõud on kvaliteedid, mida pole ühelgi teisel kehaosal. Ebatavaline on ka suu, mis läbi erksavärviliste huulte võib vilksamisi paljastada valgeid hambaid, s. o luid, mis ei tule nähtavale kusagil mujal. Et suu lihaste juhtimisega tegeleb kõige suurem osa aju liigutuskeskusest, siis valdab suu variantiderohket miimikat.

Eriline on ka näo nahk. See võib hetkeliselt kahvatada ja punastada, võtta teistsuguse jume. Sellisena on näo suhtlemispotentsiaal teiste kehaosade omast võrratult suurem.

Näo vaatlemisel on kaks standardvaatekohta — eest (*en face*) ja küljelt (*en profil*). Nii eestvaate kui ka profiili kirjeldamiseks kasutatakse geomeetrilisi mõisteid: eestvaates võib nägu olla ovaalne, ümmargune, kolmnurkne; profiilis aga sirge, kumer (nina ulatub pikalt ette) või nõgus (laup ja lõug ulatuvad ette), nagu on skeemaatilisel näha joonisel 2A.

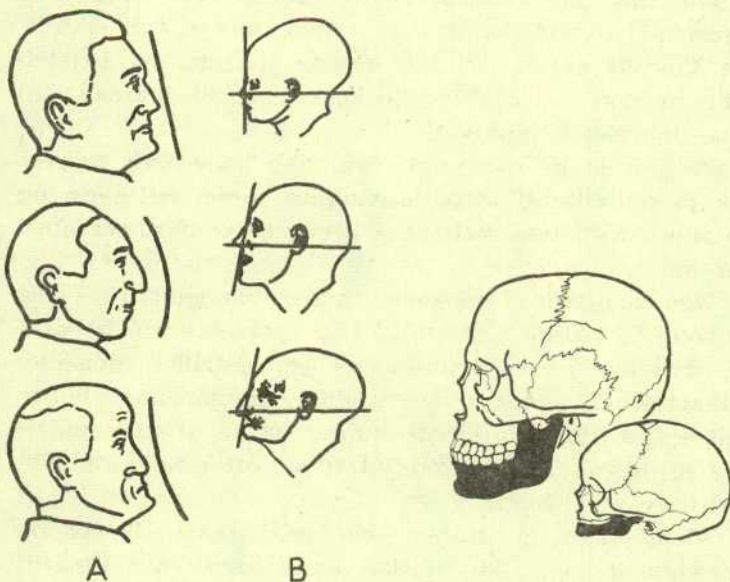
Mehe nägu on suurem kui naise oma, lapsel on ümmargusem nägu kui täiskasvanul. Lapse näo ümarus tuleneb nina lühidusest, hammaste puudumisest ja alalõua väiksusest (joonis 3).

Täppisuurimustes on näo piklikkuse-ümaruse näitajaks näoindeks, milleks on näo kõrguse (lõuast laubani)

jagatis sarnadevahelise kaugusega korrutatuna sajaga. Väga laia näo puhul on see alla 80, väga pikanäolistel üle 95. Absoluutnõotudes kõigub nöö kõrgus 110 ja 126 mm vahel, sarnade diameeter 123 ja 145 mm vahel.

Näo külgsuuna iseloomustamiseks kasutatakse näo-nurka (nurk näo aluse ja laupa ning lõuga arvestava näo puutuja vahel, vt joonis 2B). Püstise näo puhul on see kuni 93°, tahapoole kaldu näol 70° või veidi rohkem (orantangil on see 58°). Naise laup on püstisem kui mehel.

Näo proportsioonidest peetakse laiuse proportsioone olulisemaks kui püstsuuna proportsioone. Püstsuunas määratakse näo ehitust lihtsa reeglina: $\frac{1}{3}$ juuste piirilt silmadeni, $\frac{1}{3}$ silmadest nina otsani ja $\frac{1}{3}$ nina otsast lõua alaservani. Kõrvalekaldumised sellest suhtest erilist probleemi ei tekita. Seevastu ollakse tundlik näo rõhtsuuna-

Joonis 2. Näo profiili geometria. A — sirge, kumer ja nõgus kontuur; B — näo nurk (suur, keskmine ja alla keskmise).

Joonis 3. Täiskasvanu ja lapse kolju võrdlus. Erinevus on suurem tumedalt kujutatud alal (Enlow 1968: 41).

lise ebasümmeerilisuse suhtes. Juba palja silmaga võib näha, et näo vasak pool ei ole kunagi parema poole peegelpilt. Fotomontaaž tõestab, et enamasti on veidi ebasümmeetriline nägu ilusam kui sümmeetriline (reaalne portree on ilusam kui kunstlik portree, mille paremaks pooleks on vasaku poole peegelpilt või vastupidi). Näo asümmeetrias on täheldatud järgmisi tendentse: laiem näopool on madalam ja kitsam pool kõrgem, kõrgema poole kulm asub kõrgemal, silmaauk on väiksem ja ninahuulevagu sügavam. Naeratus algab näo kõrgemal, kuid on laiem madalamal poolel. Enamasti on kõrgem vasak näopool.

Informatsiooni annab nägu ka inimese rassilise kuuluvuse, bioloogilise arengutaseme, soo, vanuse, füüsilise ja tervisliku seisundi, psüühiliste omaduste, seisundite ja reaktsioonide kohta. Informatsiooni annab nägu kui tervik, kuid eri sisu väljendamisel täidavad peaosa siiski näo üksikud osad. Nt kõrvade osavõtt sellest on väike, väiksem kui paljudel loomadel.

Kõige informatiivsemad on silmad. Kui nägu on inimese vaatamisväärsus number üks, siis silmad on näo vaatamisväärsus number üks. Silmad tõmbavad teise inimese pilku otse magnetina ja kui mõlemad vaatavad teineteise silmaavadesse, tekib uue kvaliteediga kontakt.

Silm ise ehk silmamuna on umbes 24 mm läbimõõduga mitme kestaga kaetud kerajas elund. Kestadest on nähtavad silmavalge ehk skleera ja vikerkest ehk iiris, mille värvuse järgi kutsutakse silmi tumedateks või heledateks, sinisteks või pruunideks. Iirise värvuse määrab pigmendi hulk; albiinodel pigment puudub. Vikerkesta keskel on tume silmaava ehk pupill. Mõlemat kesta katab värvitu, kuid läiget ja sära andev sarvkest. Näost rääkides ei mõelda silmade all üksnes silmamunasid, vaid ka silmade ümbrust — laugusid, ripsmeid, kulmusid, silmaaluseid, pisaraaparaati; seejuures ei ole olulised silma kui nägemisorgani optilised parameetrid. Näiteks ei pane me eriti tähele vestluskaaslase pupilli ahenemist või laiene-

mist valgustuse muutumisel, küll aga märkame seda, kui see toimub emotsioonide mõjul. Rohkem kui silmade värv (tihti me ei teadvustagi, mis värvi on kellegi silmad) ütleb meile see, kas üle iirise jookseb sära või vari. Selles kontekstis silmadest rääkides on olulisteks tunnusteks silmade kaugus teineteisest, asend silmakoopas, kaetus laugudega, niiskus.

Silmade kui suhtlemisvahendi funktsioone kajastavad mitmed silmadega seotud metafoorsed väljendid: *kulmu kortsutama, silma heitma, silmi tegema, kõõrdi vaatama, silmatorikav, ei pilguta silmagi*.

Näo teiseks keskuseks on s u u. Näo alapoolle keskuseksena tasakaalustab ta nägu kompositsiooniliselt, kompenseerides ka näo teiste osade võimalikke puudusi. Suu eriomaduseks on huulte liikuvus, nende kuju ja suuruse ulatuslik muutumine. Suust paistavad aeg-ajalt hambad, igemed ja keel, kuuludes seega näo kompleksi. Ülahuule suuremaks erinevuseks alumisest huulest on lai ninani ulatuv ülahuulevagu. Suu kuju määravad huulte pikkus ja paksus, suunurkade suund. Suu üldkujule aga avaldavad mõju ka suu ümbruses paiknevad vaod. Suuremate suuliigutustega kaasnevad põskede, nina alumise osa ja silmi ümbritsevate lihaste liigutused.

Kui võrrelda suu ja silmade väljendusliigutusi, siis tundub, et silmade omad on seotud jooksva reageerimisega tunnetatavatele asjaoludele, suu aga väljendab rohkem suhtumist ning hinnanguid. Silmade reageerimine on väga kiire, suu on aeglasem, inertsem.

N i n a asub näo keskel ja mõjutab rohkem näo profiili kui eestvaadet. Nina osad on juur, selg, küljed, tiivad ja nende moodustatud sõõrmed. Nina juur kujundab näoilmet sellega, kui sügaval ta laubaga võrreldes asub. Vastavalt sellele, missugune on ninaluu ja seda jätkav kõhr, on tegemist sirge või nõbininaga, kullinina või püstninaga. «Kreeka nina» nimi on antud ninale, mille selg jätkab laubajoont antiikskulptuuride laadis. Olles vähem liikuv kui suu ja silmad, hoiab nina ära näo liig-

Inimese nägu

miimika. Kuid kõik on suhteline — ninasõõrmete isenesest vaevumärgatav laienemine annab tunnistust tugevatest otsustuselamustest.

Laup kujundab näo üldilmet oma kallaku, laiuse ja kõrgusega, konkreetsemat ilmet kurdude, kortsude ja kühmudega. Viimased, sõltudes otsmikuluust ja -lihasest, on meestel rõhulisemad kui naistel ja täiskasvanuil rõhulisemad kui lastel. Rahva kujutlustes on laup tugevalt seotud mõistuse ja õilsusega, sellest väljendid *engstirnig* ja *твердолобий*.

Lõug kujundab nägu esmajoones oma massiivsuse ja kandilisuse või neile vastandlike vormidega, samuti etteulatuvuse või tagasitõmbuvusega. Lõua otsas on sageli lohk, sarnane lohukestega põskedes. Mehe lõuga ja põskede tagumist osa katab habe, lõua kohal on habemes pööriseid. Naistel ei pidavat habet kasvama põhjusel, et see takistaks lapse eest hoolitsemist. Rahvasuus tuntud väljend «energiline lõug» ei ärata millegi poolest kahtlust, küll aga oleks kahtlane otsida energilise lõua tagant energilist inimest.

Kõrvad ei ole informatsiooni edastajana nii olulised kui vastuvõtjana, mistõttu neid ollakse nõus jätma juuste alla. Aga võimalik on ka vastupidine: kõrvad ei anna informatsiooni seepärast, et nad on inimesel kaua olnud juuste all.

Näo nahk seevastu on üks informatiivsemaid näo elemente, näitab inimese etnilist kuuluvust, vanust, tervislikku seisundit, momendi enesetunnet. Erinevalt keha nahast ei tõmbu näo nahk külma mõjul kananahaks. Indiiviiditi varieerub nahk õrnuse, puhtuse, jume ja selle jaotuse poolest. Naha liikuvus võimaldab sooritada nahka siledamaks muutvaid kosmeetilisi operatsioone.

Naha all asuvad lihased, veresooned ja närvid. Lihaseid on saja ringis, neist aga võivad mõned, ka naerulihas, mõnel inimesel puududa. Miimiliselt mõjuvad on suu ja silmade sõõrlihased. Miimiliste lihaste koordineeritud tegevusest sünnib enamik inimese näoilme-

test, mille arv väidetakse ulatuvat üle 20 000 (Андреева 1988: 111). Miimika uurijad ei rahuldu lihaste anatoomilise liigitusega: anatoomias käsitatakse silma sõõrlihast ühe, prospoloogias (kreeka keeles πρόσωπον 'nägu') aga nelja lihasena. Peale miimiliste lihaste, mille teine ots kinnitub naha külge, on näos ka lihaseid, mille mõlemad otsad kinnituvad luude külge ja liigutavad neid — nt mälumislihased, mis ka muidugi miimikat kujundavad. Lihaste tegevust juhivad näonärvide paarid, s.o vasaku ja parema poole närvid. Närvi vigastamisest osaliselt amiimiliseks muutunud nägu on pisut ebamugav vaadata.

Lihaste all asuvad luud. Näo piirkonna koljuluudest on suuremad otsmikuluu, sarnaluud, ninaluu, ülemine ja alumine lõualuu. Luud määravad näo üldkuju, nii individuaalse, soolise kui ka etnilise.

Nägu tervikuna on kõigi tema osade ühistoime tulemus. Nagu looduses kõik, jaotuvad ka näo osad normaaliajotuse sagedusseaduse kohaselt. On väga suuri ja väga väikesi suid, väga kõrgeid ja väga madalaid laupu, kuid kõige rohkem on keskmisi. Ka meie üldkujutluses on nägu keskmiselähedane. Joonisel 4 näeme üht üldistamise põhimõttel konstrueeritud mehenägu, milles on vastastikku tasakaalustatud 48 isiku suuremate ja väiksemate iseärasustega näod.

Näo anatoomilise ülevaate lõpus nimetagem ka ajutisi — väljavahetatavaid või kaduvaid elemente: piimahambad; rasvakämbukesed imiku põskedes, mis tekitavad imemiseks vajaliku vaakumi, mis tagab imiku toitumise enne imemisoskuse omandamist.

Enamasti on inimese näojooned päritud. Kõigil juhtudel päritud näoga rahul ei olda, kuid üldine püüd nägu ilustada on seletatav millegi tugevamaga — põlise näokultusega. Tsvivilisatsiooni eel(mi)sel astmel seisnes see näo tätoveerimises ja värvimises, nina ja huulte ümbervormimises ning iluasjade riputamises nende külge. Meie ajal on loobutud tätoveerimisest ja muudki tehakse vähem kontrastselt, originaali säilitavalt; originaalist

Inimese nägu

hakkas küll kahju juba meie eellastel, kui nad mõtlesid välja maskid, mida teatud juhtudel ajutiselt kasutada ja soovi korral vahetada. Meestel on kaval viis muuta nägu suuresti, kuid enam-vähem naturaalsel viisil — habeme lõiget vormides.

Joonis 4. Üldistatud portree. Keskel asuv suur nägu on üldistus kõrval olevatest nägudest (Куприянов, Стувичек 1988 : 263; O. Pavlovski järgi).

Tulevikus töötab insenergeneetika nägude sarnasuskoefitsiendi kasvu. Kui viiakse ellu ühemunakaksikute saamise kunstlik meetod, suureneb ülisarnaste inimeste hulk. Oma etnilises keskkonnas see massiliste arusaamatusteni ehk ei vii, ent võõras keskkonnas orienteerumine võib muutuda märgatavalt raskemaks, nagunii on hiinlaste silmis kõik eestlased ühte nägu.

Näokultus avaldub ka keeles. Näol ja selle osadel on palju nüansipeeni nimesid, kusjuures ootamatult on ülekaalus pejoratiivse varjundiga sünonüümid. Iroonilist varjundit kipuvad võtma ka algupäraselt positiivsed sõnad («ladvaõun», «nukunägu»).

NÄOILMED JA MIIMIKA KUI VISUAALNE KEEL

Esialgsest kaootilisest miimikast hakkab inimese naeratus eristuma viiendast elunädalast alates, vastusena ema näo ilmutamisele lapse vaatevälja. Naeratuselähedast miimikat teeb laps aga juba enne sündi, need on nn embrüoni grimassid. Kolmandal elukuul muutub seni reflektorne naeratus sotsiaalseks naeratuseks. Naeruks hakkab naeratus üle kasvama 20.—30. elunädalal. Naeratus areng on kõigil rassidel, samuti puuetega ja tervetel lastel, ootamatult sarnane. Seejuures aga on naeratusel palju variante. Juba imikueas on täheldatud 70 eri naeratust. Armastav ema tunneb ära nende sisu.

Naeratus järgi otsustatakse lapse arengu üle, määratakse kindlaks, millises eas laps hakkab eristama isikuid ja eluolulisi signaale, millised on tema hinnangud, kontaktivõime jne.

Juba lapse puhul kehtib seaduspära, et naeratus sünnitab naeratus. Asjaolust, et naeratus sünniks pole vaja kaalukamat põhjust aga tekib ka valvenaeratus, mis ei ole tõelise emotsiooni või rahulolu väljendus, vaid üksnes viisakuse ja esialgse heasoovliku valmisoleku

ilmutus, millele ei pruugi järgneda reaalne heameel või teene.

Muidugi on naeratuse tähendus situatiivne, eri olukordades erineva kaalu ja väärtusega.

Naeratuse tekkeloo seletamisel on osutatud erinevatele lähtealustele. Ühed peavad tähtsaks, et naeratuse puhul on lihaste asend samasugune nagu söömiseks valmistumisel (suu tõmbub laiemaks). Teised viitavad hoopis teisele seosele: naeratus on väga sarnane näoilmele, mille võtab ahv, kui ta teatab oma alistumisest tugevamale.

Milliseid päritolulisi etteheiteid naeratusele ka teha võidaks, kahtlust ei saa olla selles, et praeguse tsivilisatsioonini jõudmise eest võlgne me tänu ka naeratusele.

Mitteverbaalsete suhtlemisvahendite hulgas kuulub eriline koht silmade kontaktile. Distantstile vaatamata on silmade kontakt puude. Kui üks inimene vaatab teise *silmi* (osastav kääne), mis vaatavad mujale, siis kontakti ei teki, ükskõik kui pingestatud see pilk ka oleks. Kui aga pilgud kohtuvad ja saab rääkida *silma* (sisseütlev kääne) vaatamisest, teostubki see eriline kõrgemale tundlikkuse astmele jõudev otseühendus.

Kõigi näoilmete mõte on suhtlemises, mis toimub kahel tasemel — monoloogina ja dialogina. Peale silmade kontakti võivad kõik väljendusliigutused jääda monoloogi tasemele, lõppeda oma suhtumise teatavakstegemisega. Ent silmade kontakt saab olla ainult dialog, sest sisaldab vastust initsiatiivile.

Silmade kontakt võib olla lühike või pikk, sage või harv. Pikka pilku taluvad naised paremini kui mehed. Tihedates suhetes olevatel isikutel võib silmade kontakt olla lühem. Kontaktide sagedus kasvab vastavalt suhete arengule. Veel tähenduslikum kui kontaktide sagenemine, ainult vastupidise märgiga, on kontaktide harvenemine või vältimine. Erijuhtudeks on pilgukontaktide kadumine nende ülearuseks muutumise tagajärjel siis, kui jõutakse kehaliste kontaktideni.

Kestuse ja sageduse kõrval mõjutab silmavaade partnerit ka oma jõuga. Kui teised väljendusliigutused toimivad põhiliselt verbaalse argumentatsiooni veenvust tõstvalt, s. o mõistuse kaudu, siis silmavaade mõjutab suhtluspartnerit vahetult, avaldab survet tema isiksusele.

Silmade kontakti puhul on ilmselt tegemist mingi läbimurdmise või põkkumisega. Kuni pilgud ei kohtu, jääb ka tungivaim pilk nagu mingi soomuse taha pidama, nende kohtumisega aga kaasneb justkui mingi füüsiliselt tuntav nõksatus. Et me kohtame mingit erilist füüsilist raskust ka kõõrdsilmsele inimesele otsa vaadata püüdes, siis lubatagu oletada, et silmavaate edasisel uurimisel võiksid kasulikuks osutada eksperimendid isikute gruppidega, kellest ühtede silmad vaatavad paralleelselt, teiste silmad mitte.

Silmade kontakti kestus ja sagedus on täpselt mõõdetavad, silmavaate jõudu saab mõõta kaudselt. Üldse ei ole mõõdetav silmavaate sisu. Et vastavalt mõõdetavusele vähenevad järelduste tegemise võimalused, siis jääb silmavaate sisu suhtes meile palju arusaamatuks. Sisu võib näidetega illustreerida, liigitada, ent see kõik ei aita mõista, kuidas on võimalik, et silmavaate tähendust oskavad lugeda pisikesed lapsed ja isegi koduloomad. Oletagem, et teatud tähenduste lugemist (hell, kuri, käskiv, kelmikas pilk) saab seletada kujundite eristamise teooriaga, s. t et kaht silmavaadet eristatakse samal viisil nagu kaht lilleõit. Põhimõtteliselt sobimatu on see teooria aga järgmiste pilkude seletamiseks: «Meie pilgud kohtusid ja ma sain aru, et tema saab aru minust ja ka sellest, et ma saan aru, et ta saab minust aru.» Nende ridade pärinemine ilukirjandusest (Lev Tolstoi) ei tähenda, et need silmavaated oleksid välja mõeldud. Pilgud tähendusega «saan aru» ja «ei saa aru» on niisama reaalsed kui hell või kuri pilk. Kuid tunnused, mille põhjal neid loetakse, on erinevad, nii nagu nad ise erinevad võrdluseks too-duist selle poolest, et neid ei saa suvaliselt esile kutsuda (hella ja kurja pilku saab harjutada kasvõi peegli ees).

Inimese nägu

Niisiis tuleb selles küsimuses möönda teaduse senist küündimatust.

Tolstoi poolt kirjeldatud ja teiste niisama keerulise sisuga silmavaadete olemasolu sunnib tegema täiendusi silmavaadete klassifikatsioonis ja definitsioonis. Liigituses tuleb jätta emotsionaalsete silmavaadete kõrvale koht ka informatsioonilistele ja seega positiivsete ning negatiivsete kõrval ka neutraalsetele. Definitsioonis aga peaks olema rõhutatud, et silmavaate sisuks on vaataja suhtumine suhtluspartnerisse või reageerimine tema viimasele avaldusele.

Silmade kõne mehhanismi kuulub häälestus vastata partneri pilgule samatähendusliku pilguga, eeskätt positiivsele positiivsega. Vastus negatiivsele pilgule on mitmesem. Suhteliselt vähem alluvad pilgule samast soost samaealised isikud. Vastassoost ja endast vanemaile ning osalt ka nooremaile isikuile allutakse mõnevõrra kergemini.

Asjaolu, et silmade kõnet oskavad lugeda väikesed lapsed, ei tähenda, et kõik oskaksid lugeda kõike. On paremaid ja halvemaid lugejaid, ehk, nagu on väitnud jaapani kirjanik Kimura Shozaburo — inimesed jagunevad «nägemise-inimesteks» ja «kuulmise-inimesteks».

Silmade kõne on kiirkõne. Sellepärast pole midagi katki, kui pilgu tähendust ei mõisteta kohe esimesel korral. Kui teade ei jõua päralt, võib saatja seda korrata või teiste vahenditega arusaadavaks teha.

Eksperimentaalselt on tõestatud, et peale autonoomsete funktsioonide täidavad silmad kui «kõneorganid» asendamatu funktsioone teiste suhtlemisvahendite toetamisel. Eksperiment oli lihtne: kui suhtlemisel välistati pilkude vahetamise võimalus, katkes suhtlemine kiiresti. Väikesed lapsed ei suuda üldse suhelda, kui neil puudub visuaalne kontakt. Võime üksteist nägemata suhelda tekib nägijatel lastel alles kuuendal eluaastal.

Inimsuhted, esmajoones head ja tugevad suhted, kujunevad samm-sammult ja selle protsessi algstaadiumis

etendavad olulist osa vähekatgorilised avaldused. Silma-vaade on vähem katgoriline kui žest, žest omakorda vähem katgoriline kui sõnaline avaldus, suuline avaldus vähem kindel kui notariaalselt kinnitatu. Enne järgmise katgorilisuusastmeni jõudmist tuleb ammendada eelmise astme võimalused. Harilikult me ei küsigi sõnalist nõusolekut enne, kui me silmadest ja näost oleme välja lugenud lootust see nõusolek saada. Lühidalt: suhete rajamist alustavad silmad. Seda kas või sellepärast, et silmadega antud lubadust saab konfliktiga riskimata tagasi võtta.

EMOTSIOONIDE VÄLJENDUMINE NÄOL

Väide, et nägu on hinge peegel, on liialdus — ta nagu eeldaks kõige hingel ja hinges oleva peegeldumist näol. Nii see kaugeltki ei ole, ehkki kirjanikud lasevad oma mängureeglite kohaselt nii paista.

Näos peegelduvuse seisukohalt tuleb vahet teha psüühiliste omaduste, seisundite ja reaktsioonide vahel. Psüühilised omadused — temperament, iseloom, intelligentsus — võivad, ent ei pea näos ja selle miimikas väljenduma. Psüühilised seisundid kui muutlikud ja ajutised nähtused kajastuvad seal kindlasti, välja arvatud see osa, mida kasvatuse tulemusel või oma emotsiooni varjata tahetes õnnestub pidurdada. (Valedetektori eest ei õnnestu ka neid peita.) Psüühilised reaktsioonid (ehmatus, üllatus, pahameeleavaldus) peegelduvad näol tundlikumaltki kui seisundid (kurbus, rõõmsameelsus), kuid mitte nii ühetähenduslikena.

Omadustest rääkides sobib veel korrata, et näiteks energilise lõua tagant ei tasu otsida energilist ja tarkade silmade tagant tarka inimest. Reaalsemaid, üle 50%-lise tõenäosusega seoseid võib leida liikuva temperamenditüübi ja elava miimikaga näo, apaatse eluhoiaku ja tülpinud näo, kibestunud iseloomu ja sügavate näovagude

Inimese nägu

vahel. Kindel aga on seegi, et need seosed pole nii selged kui kunstis, eeskätt teatri ja kino komöödiažanris, kus inimese omaduste kandmine tema näole on samasugune standard nagu positiivsete ja negatiivsete tegelaste erinev grimeerimine ja riietamine.

Emotsioonide, nii emotsionaalsete seisundite kui ka emotsionaalsete reaktsioonide seos näoilmega on üldine ja tugev. Juba väiksed lapsed tunnevad piltidelt ära, milline nägu väljendab rõõmu, viha, muret, imestust. Üllatavalt ühtemoodi väljenduvad ühed ja samad emotsioonid eri rahvastel. Joonisel 5 esitatud näoilmeid hinnati fotode all märgitud emotsioonidele vastavaiks järgmiselt (prot-sentides):

Joonis 5. Kuue emotsiooni miimilise väljenduse hinnang eri kultuuriga rahvastel (Блум, Лейзерсон, Хофстедтер 1988: 136).

	Rõõm	Vastikus	Üllatus	Kurbus	Viha	Hirm
USA	97	92	95	84	67	85
Brasiilia	95	97	87	59	90	67
Tšiili	95	92	93	88	94	68
Argentiina	98	92	95	78	90	54
Jaapan	100	90	100	62	90	66

Muidugi on eri rahvastel ka erineva tähendusega miimikat, kuid suurem osa erinevusi ei avaldu miimika sisus, vaid intensiivsuses. Mõnel rahval on elavam ja rõhulisem miimika kui teisel, kellel on komme seda üldse või valikuliselt mahendada (nii nagu see erineb ka inimeseti). (Niit, Valsiner 1977.) Sama kehtib ka žestide ja intonatsioonide kohta.

Emotsioonidel on inimese tegevust toniseeriv või pärssiv toime. Emotsiooni kandjaks on limbiline süsteem. Kuna kõigist olendeist inimesel on see ise ja selle seosed

ajukoorega kõige arenenumad, siis ollakse seisukohal, et emotsioone on inimesel kõige rohkem, mis ühtlasi tähendab, et need on kõige peenemad ja nüansrikkamad. Inimese miimika rikkuse üheks põhjuseks on intellektuaalsed emotsioonid, millest reljeefseid näoilmeid annavad üllatus ja kahtlus ning mille hulka enamikul juhtudest kuulub ka irooniline muie. Teiseks tõstavad miimika varjundite arvu segaemotsioonid, mida aitab kujundada inimese võimas mälu: emotsionaalne vastus stiimulile sõltub peale stiimuli enda ka mälus säilinud kogemustest. Olgu märgitud, et sel viisil sünnib ka suur hulk grimasse, s. t ebaloogilisi näoilmeid, mis väljendavad üheaegselt kaht vasturääkivat suhtumist. Ebaloogilises miimikas on midagi ebaväärikat, kuid mitte alati. Ebaväärikaks ei saa pidada ei rõõmu-pisaraid ega naeru läbi pisarate.

Näoilmeid nimetatakse nende taga seisvate emotsioonide järgi, kusjuures olukord on sarnane värvide nimetamisega. Nagu ei jätku sõnu sadade tuhandete värvitoonide jaoks, nii ei jätku neid ka paarikümne tuhande näoilme jaoks. Kasutatakse «segunimetusi» hallikasroheline ja rohekashall (värv) ning magushapu ja hapukasmagus (naeratus). On hakatud koostama atlasid. Numereeritud värviatlased on osutunud kasulikuks kunstnikele ja trükitehnikutele. Samatasemelised näoatlased oleksid kasulikud näitlejaile ja politseinikele, kuid kahjuks pole näo üldatlasid veel niipea loota. Esialgu on asutud eriatlaste tegemisele, nt arstide atlas «Haige nägu».

Näoilmet kujundavad lihased. Neid elektroodidega mõjutades saab näha, millist ilmet mingi lihas loob. Uurijad on koostanud pikki tabeleid, kus lihase nime taga seisab selle funktsioon, näiteks: laubalihas — tähelepanu, alahuule allarõhuja — iroonia, kulmukortsutaja — juurdlemine, mõtisklemine... Kuid siiski ei ole näoilme ühe lihase teha, selle kujundamisest võtavad osa lihaste grupid ja näo mitu osa. Et näo keskosa (nina piirkond) liitub miimika tegemisel näo üla- ja alaosaga ning pole iseseisvalt miimilises mõttes kuigi viljakas, siis tulevad

Inimese nägu

mõjukamatena arvesse näo kaks osa — näo ülemine ja alumine pool.

Näo ülemises pooles domineerivad silmad. Seejuures tuleb siiski välja, et on olemas mingid seosed silmade kui informatsiooni vastuvõtjate ja silmade kui informatsiooni edastajate vahel. Silmadega võetakse vastu uudised ja silmade ümbrus annab teada, kuidas neid vastu võetakse, kas tähelepanu tõusu ja üllatuse või kärsitusega. Jõulise-malt kui silmamunad väljendavad neid elamusi ja suhtumisi suure võimendusjõuga kulmud (koos laubaga).

Väljendades reljeefselt tähelepanu, ei teata näo ülaosa mitte üksnes tähelepanust millelegi väljast tulevale, vaid ka inimese omaalgatuslikust kavatsusest suhtuda tähelepanuga suhtluspartnerisse.

Tähelepanu järel teine suurem psüühiliste nähtuste rühm, mida väljendab silmade piirkond, on subordinatsioonihoiakud, indiviidide arvamused oma kohast hierarhias, sellised nagu kõrkus, uhkus, leplikkus, alandlikkus.

Sõltuvalt psüühilise seisundi intensiivsusest ja miimilise aparadi ehitusest, liitub näo ülaosa miimikale näo kesk- ja alaosa miimika, laienevad näiteks ninasõõrmed või avaneb suu, viimast juhtub teatavasti poistel pingelise tegevuse juures.

Näo alaosa keskmeks on suu. Suu on rõõmu- ja muremiimika areaal. Nutuvõru ei teki ei silmade ega nina, vaid suu ümber, miski muu ei suurene nii palju kui suu naeru puhul. Võrdlemisi selged on ka järgmised seosed psüühilise ja füüsilise vahel: hirmu reedab lõua värisemine, otsustavust huulte kokkupigistamine, valu virildunud suu. Kõige ökonoomsemaks, lihaseid vähe pingutavaks emotsiooniks loetakse kurbust. Kurbus võib näol püsida pikka aega.

Põhiliselt näo alaosas asuv ilme levib ka mujale. Nutust, mis algab võru tekkimisega suu ümber, võtab peagi osa silma pisaraaparaat, mis teiste emotsioonide puhul üldjuhul ei käivitu. Naer, mis samuti algab suu juurest, ei pruugi piirduda näoga, vaid võib tekitada

vappeid kaugemalgi. Naeru ja nutu puhul lülitub tegevusse hääleaparaat.

Õigeks ei ole osutunud absolutiseeriv seisukoht, nagu võtaks ilme kujundamisest alati osa terve nägu. Fotograafiliste ja müograafiliste meetoditega on tõestatud, et spetsiifilisemate näoilmete puhul jäävad terved näoosad miimiliselt neutraalseks. Analoogiline on olukord näo anatoomilise kujuga. Töö fotorobotitega on näidanud, et konstrueeritava näo sarnasus originaaliga sõltub üksikdetailidest. Sarnaseks mittepeetav fotorobot muutub originaaliga sarnaseks ainult paari riba vahetamisega, teisi ribasid puutumata.

Palju vaidlusi on põhjustanud miimika valitsemise probleem. Kõik vastused sellele on ümmargusevõitu: jah, osa miimikast ei allu taatele; jah, suurem osa miimikast allub kontrollile ja on lihvitav (lapsed õpivad maast-madalast pettumust varjama ja viha maha suruma); jah, näitleja teeb niisugust miimikat, millega kaasnevad füsioloogilised reaktsioonid (pulsi sagenemine, ainevahetuse muutumine). Kõiki otsi aga omavahel kokku siduda ei suudeta. Kõige arvestatavamaks selle probleemi raamides on jäänud James-Lange teooria, mille kohaselt miimika sõltuvuse kõrval emotsioonidest on olemas ka emotsioonide sõltuvus miimikast: naeratamine parandab meeleolu, valumiimika pehmemdamine leevendab valu ennast. Võib arvata, et see seaduspärasus on mingil moel seotud emotsioonide nakatuvusega.

Olulisemate emotsioonide miimilise väljendumise kohta on uuemas psühholoogilises kirjanduses (Lunge 1980, Изард 1980, Лабунская 1989) antud põhijoontes järgmised kirjeldused.

Rõõm väljendub näol ühtemoodi kõigi rahvaste puhul ja on mõistetav kõigile lapseeas alates. Rõõmu puhul tõmbuvad huuled tahapoole, kumerduvad, silmade juurde tekivad kortsud. Naeratust kujutavaid näopilte vaadeldakse meelsamini kui muid, sh emotsionaalselt neutraalseid.

Inimese nägu

Üllatuse puhul kerkivad kulmud ja sellest tekivad laubale kortsud. Silmaavad on laienenud, suu avatud ovaalseks. Tugeva üllatuse puhul kaasnevad miimikaga poosimuutused, iseloomulik on keha kaldumine ettepoole.

Kannatus väljendub nii: kulmud kerkivad ja tõmbuvad keskelt kokku, moodustades väravakujulise kaare lauba alaosa keskel; ülemiste laugude sisenurgad on liikumatud, alumine laug tõuseb üles; suunurgad tõmbuvad alla, kuid lõua lihased tõmbavad alumise huule keskosa üles. Kannatusilme prototüübiks on lapse nutu miimika. Kannatust püütakse varjata näo siledakstõmbamisega, diferentseeritud kasvatus tulemusena õnnestub see paremini meestel.

Vihane. Vihase inimese laubalihased tõmbavad nahka keskele alla, põhjustades kulmude kiprumise ja silmade ähvardava vaate. Viimane on suunatud viha objektile. Ninasõõrmed on laienenud. Huuled avanevad ja tõmbuvad tahapoole, muutes suu kandiliseks ja paljastades hambaid. Nägu tõmbub punaseks.

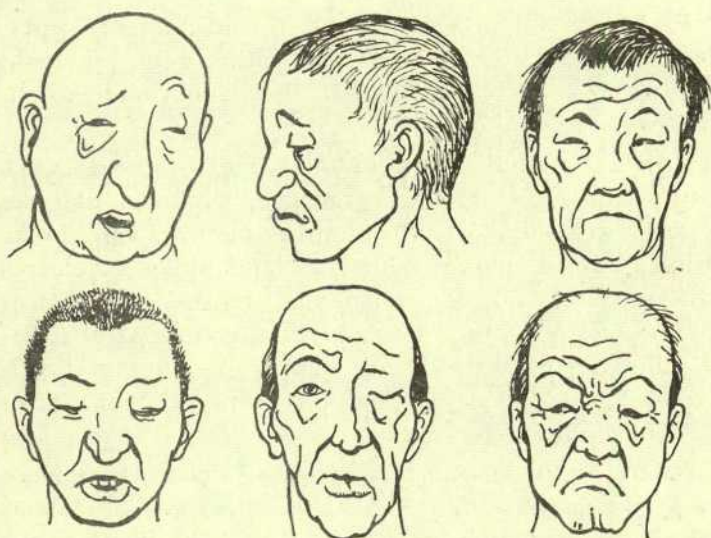
Põlgus, mida peetakse üheks ohtlikumaks emotsiooniks, avaldub nii: kulmud kergitatud, nägu pikemaks venitatud, pea püsti, vaade ülalt alla. Liigutused väljendavad eemaletõmbumist.

Hirmu puhul on kulmud peaaegu sirged, veidi tõstetud ja keskele kokku tõmmatud, $\frac{2}{3}$ lauba ulatuses tekivad horisontaalkortsud (üllatuse puhul kogu lauba ulatuses). Silmad pärani, alumised laud pingul, ülemised veidi kerkinud. Pupillid laienenud, huuled pingul niimoodi, et suu on võtnud horisontaal-elliptilise kuju (üllatuse puhul on huuled vähem pingul ja suu vertikaal-ovaalne). Ka mõned muud lihased on pingel all või värisevad. Võib ilmuda higi.

Häbi puhul viiakse pilk kõrvale ja pööratakse nägu kõrvale, pea lastakse alla. Pilg hakkab jooksuma, silmalaud on poolsuletud. Punastamise tõttu on häbi kõige inimlikum tundmus. Võimalikud on grimassid. Avaldub püü

end kokku suruda. Pulss on sagenenud, hingamine ebaühtlane.

Emotsioonide miimikal on oma struktuur, antud emotsioonile omane kulg ajas ja ruumis (näol). Hästi on see näha lapse nutu puhul: algul hakkab miski tõmbema ja tukslema, siis miski kõverdub, tõmblused laienevad näo teistele osadele jne. Pildiseeriad naeru, nutu, viha tekkimisest, kasvust, kulminatsioonist ja vaibumisest on ülihuvitavad dokumendid inimese kohta. Väga huvitavad on ka enam-vähem ühesuguses plaanis ja rakursis tehtud fotoseeriad ühtedest ja samadest inimestest nende erinevas vanuses. Neist selgub, et aastad ei tee oma hävitus-tööd mitte ainult näo enda, vaid ka miimika kallal. Kõrge eas jääb varasemast miimilisest repertuaarist järele ainult paar-kolm ilmet. Vanadusehirmu leevenduseks olgu siinkohal ära trükitud mõned joonistused, mis näitavad, et vanadus ei olegi see kõige hirmsam.

Joonis 6. Näiteid alkoholismi all kannatajate miimikast (Куприянов, Стовичек 1988 : 258).

Miimika emotsionaalne rikkus on inimese sotsiaalse andekuse tunnus. Ent emotsioonide avalikustamine on vaid üks (olgugi efektsemaid, «kärarikkamaid») miimika funktsioone. Peale emotsioonide annab miimika niisuguseid teateid nagu jaatus, eitus, kinnitus arusaamise või märk mitteamusaamise kohta, nõustumine, keeldumine jn. Inimesi, kes ei usalda oma miimika vähemärgatavat, «vaikset» arsenalit ja eelistavad utreerimist, võetakse, vastu nende endi ootusi, just vähem tõsiselt.

Inimese suhtlemisvahenditest kõige võimsam on keel. Mis juhtub aga siis, kui keeleline ja miimiline informatsioon satuvad vastuollu, kui näost on lugeda muud kui sõnadest? Siis usaldatakse rohkem miimikat kui sõnu. Veel enne, kui seda kinnitasid psühholoogide katsed ja küsitlused, olid selle elutõena käiku lasknud kirjanikud. Nende vihje mõne tegelase laugude värina või neelamise kohta tähendas juba ette, et selle tegelase edasisi sõnu tuleb võtta ebasiirastena.

Keelega võrreldes on miimika intiimsem. Kui normaalse tugevusega kõnet võetakse nagu kuulutust kõigile, siis miimikas on rohkem omavahelisena võetavat, mingil määral võib miimiliselt väljendatut võrrelda sosistatuga. Üldiselt aga nad täiendavad ja võimendavad teineteist ja tagavad sel teel hea inimliku suhtlemise.

On oletatud, et miimika oli enne kui keel, et häälitused tekkisid alles näoliigutuste kaasnähtusena (Andrew 1965). Kui selle tõestuseks lugeda fakti, et hääle tekitamiseks peab kõigepealt avama suu, on see vulgaarne. Vastuväiteks võib tuua, et linnud suhtlevad siiski häälitustega ja mitte noka avamisega. Kõigi loomade häälitused on kuuldavad palju kaugemale, kui on nähtavad nende kihvad või kõrvad.

FÜSIOGNOOMIKA

Füsiognoomika tähendab tõlkes teadust näost, kuid see ei ole teadus. Ka meie päevil, mil täheldame astroloo-

gia ja teoloogia taasärkamist, ei ole märgata usu taastumist füsiognoomika öitseagade tarkustesse. Füsiognoomika ajalugu on pikk. Paar tuhat aastat oldi veendunud, et näo ja miimika iseärasustele vastavad teatud kindlad iseloomu, kalduvuste ja annete iseärasused. Selle tipuks oli väide, et inimest nägemata, kuid tema veendumusi ja loomingu tulemusi teades võib konstrueerida tema näo.

Teaduste nimekirja võttis füsiognoomika Aristoteles oma sellesisulise traktaadiga. Seal kinnitati, et näost olevat näha inimese andekus, julgus, argus, et jämeda ninaga inimene on jäme ja terava ninaga inimene tulise iseloomuga, et kulli ninaga inimesel on kulli ja koera ninaga inimesel koera käitumisviis. Praktikas oli selliseid seisukohti rakendatud juba varem — Pythagoras ei lubanud enda juurde matemaatikat õppima kedagi, kelle näost ei paistnud matemaatilist andekust. Sokrates valis endale õpilasi, uurides kõigepealt nende nägu. Hiljem on füsiognoomikat poolandanud Cicero, Plinius Noorem, Ibn Sina. Kuigi füsiognoomika vastu olid järgnenud sajanditel välja astunud Bacon ja Montaigne, harrastas seda tõsiselt Kant. Goethe aga kiitis avalikult viimase suure füsiognomisti Johann Lavateri tuhandete näojoonistustega neljakõitelist füsiognoomika «piiblit», mis ilmus aastail 1775—1778. Füsiognomistidele püüdis 19. sajandi algul konkurentsi pakkuda austria arst Franz Gall, kes leidis, et kõik see, mida püütakse teada saada näost, on tegelikult kirjutatud koljuluule (freenile), et iseloomu ja andeid näitavad koljuosade kuju, kühmud ja lohud. Galli õpetus sai tuntuks frenoloogia nime all.

Inimese näo kohta käivate mitteusaldusväärsete vaadete levikut nõrgendasid kunstnikud, keda huvitas nägu kui kunsti objekt, mõjukamad neist olid Leonardo da Vinci ja Albrecht Dürer. Otsesed ja vaieldamatud ümberlökkamised tulid 19. sajandi füsioloogidelt Guillaume Duchenne'ilt, kes võttis tarvitusele näolihaste elektrilise ärritamise meetodi, ja Charles Darwinilt, kes käsitles emotsioone oma evolutsiooniteooria kohaselt. Esimene

põhjalik teos inimese näost ongi Darwini «Emotsioonide väljendumine inimesel ja loomadel» (1872). Kolmandana tuleks nende kõrvalle paigutada vene kaasaegne psühholoog Aleksei Bodaljov, kelle teeneks võib lugeda asjaolu, et praegusel ratsionalismi vastu suunduva massimõtlemise ajal pole hakatud füsiognoomikat rehabiliteerima. Tema katsed fotodega ei jäta sellele kohta. Katsed olid lihtsad: kahele grupile anti sama mehe näopilt ja paluti tema kohta arvamust avaldada. Enne aga öeldi ühele grupile, et tegemist on paadunud kurjategijaga, teisele, et suure teadlasega. Katseisikute hinnangud näojoonte kohta osutusid täiesti vastukäivaks. Lahkuminevad arvamused lükkavad ümber hüpoteesi inimese näo ja tema olemuse vastavusest ja veenavad, et nägu tuleb uurida antropoloogia, füsioloogia, psühholoogia ja teiste teaduste meetoditega, aga mitte spekulatiivselt.

Lisada võib, et seniste meetodite kõrvalle ilmuvad ka uued. Uue lähenemise näo uurimisse toob arvutite kasutuselevõtt. Päevakorda on tulnud mälu nägudele ja selle arendamise didaktika. Lühiajalise efektiga kosmeetilisi vahendeid hakkab välja vahetama mimiogümnaastika, mis aitab ära hoida näolihaste lõtvumist ja naha närtsimist. Huvi, mida inimnäo vastu on tuntud aastatuhandeid, kestab edasi.

Kirjandus

Andrew, Richard J. 1965. The Origins of Facial Expressions. — Scientific American, vol 213, no 4, pp 88—94

Enlow, Donald Hugh 1968. The Human Face. New York, Hoeber Medical Division

Lunge, Aino 1980. Emotsioonide psühholoogia. Tallinn, Valgus

Niit, Toomas, Jaan Valsiner 1977. Recognition of Facial Expressions: An Experimental Investigation of Ekman's Model. — Труды по психологии VI. (Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis, 429.) Tartu, pp 85—106

Андреева, Галина 1988. Социальная психология. Москва, МГУ

Блум, Флойд, Арлайн Лейзерсон, Лора Хофстедтер 1988. Мозг, разум и поведение. Москва, Мир

Изард, Кэррол 1980. Эмоции человека. Москва, МГУ

Куприянов, Василий, Георг Стовичек 1988. Лицо человека: Анатомия, мимика. Москва, Медицина

Лабунская, Вера 1989. Психология экспрессивного поведения. Москва, Знание

INGERI PÕLISELANIKE SAATUS

Ott Kurs

Tänapäeval eestlaste, soomlaste, karjalaste ja vepslaste asualad kokku ei puutu, kuid veel hilisminevikus oli selliseks sillaks Peipsi ja Laadoga järve vaheline maaala. Just selles ruumis oli muinasajal kujunenud idapoolsete läänemeresoomlaste murdeala (vt Itkonen 1984 : 354, 360). Allpool on tutvustatud seal algselt elanud vadjalaste ja isurite ning hiljem kujunenud Ingeri soomlaste saatust.

VADJALASED

Vana-Vene riigi rajamises osalenud vadjalastest on teateid juba 9. sajandist. Oletatakse, et Nestori kroonika *чудъ* tähistab just vadjalasi. Teateid nende asupaikadest pole, kuid Peipsi järve venekeelne nimi Чудское озеро viitab just tšuudidele (Ränk 1960 : 9). Teistes vene kroonikates leiduvad nimed *водъ, вожане*. 13. sajandil on paavsti bullas kirjutatud Vadjamaa paganatest — *paganî watlandiæ*. Vana-Liivimaal (1347—1561) kutsuti Vadjamaaks (Watland) läänemeresoome hõimude poolt asustatud Novgorodi riigi loodeosa. Hansa-aegses Novgorodi linnas oli Tšuudi tänav, millest lähtus Vadja tee. Pärast Novgorodi riigi alistamist Moskva poolt 15. sajandi lõpul sai tuntuks Vadja viiendik (Вотская пятина), mis ulatus

Novgorodist piki Olhava jõge Laadogani ning mööda Lauga (Ляра) jõge Narva laheni.

Arheoloogiale ja kohanimedele tuginedes võib arvata, et vadjalased elasid laial maa-alal Peipsi järvest ja Narva jõest ida pool. Nad asustasid ka Oudova (Гдов) piirkonda, kust krivitšidest idaslaavlaste survele hakkas neid siirduma lääne poole — Kodavere ja Iisaku ümbrusse. 11. sajandil jõudis põhjavadjalaste asualale teine idaslaavi hõim — sloveenid. 13.—14. sajandil rajasid nad oma püüasulaid Ingeri kõrgustikule. Sellest peale algas vadjalaste sulamine idaslaavlastesse. Puhas vadja asustus säilis vaid Soome lahe äärses vööndis. Vadjalased kuulusid ametlikult õigeusu kirikusse, kuid neil säilisid traditsiooniline rahvakultuur ja uskumused. Sõjakäikudega läänest püüti vadjalaste hulgas levitada ka katooliiklust, kuid tulemusteta. Ühel sellisel sõjakäigul aastail 1444—1447 rüüstati Saksa rüütlike poolt vadjalaste maad ning viidi sõjavange Kuramaale, kus nad asustati äsja rajatud Bauska linna ümbrusse. Neid hakati kutsuma kreeviniteks (läti *krieviņš* 'venelane'). 1871. aastal tõestas Ferdinand Johann Wiedemann, et kreevinid on vadjalased.

Lisaks sõdadele laastasid vadjalaste maad ka ikaldused ja küüditamised. Suuremad küüditamised toimusid aastail 1484 ja 1488, pärast piirkonna liitmist Moskva riigiga. 1617. aasta Stolbova rahulepinguga liideti põhjapoolsete vadjalaste asuala Rootsi-Soome riigiga. Osa vadjalasi võttis omaks luteri usu ja liitus hiljem soomlastega, teine osa aga rändas välja Vene aladele. Pärast Venemaaga liitmist aastal 1704 asustati vadjalaste hulka rohkesti venelasi ning kehtestati pärisorjus, mis kaotati alles 1861. aastal. Peterburi akadeemiku Peter von Köpeni uurimuste järgi oli 1848. a vadjalasi 5147 ja nad elasid 37 külas. Aastaks 1926 oli nende arv langenud 705-ni ning hiljem pole enam ametlikke andmeid avaldatud. Eesti Rahva Muuseumi ekspeditsioon tuvastas 1942. aastal vadja külades 400—500 inimest, kes veel

Ingeri põliselanike saatus

mõnevõrra oskasid vadja keelt (Ränk 1960:18). Vadjalaste arvu olid vähendanud 1930. aastate küüditamised ja 1941. a sundmobilisatsioon. Neid oli säilinud kahe rühmana: Lauga jõe suudmealal (Joenperä e Jõgõperä, Liiva e Liivčülä, Luuditsa küla) ning Kattila (Котлы) ümbruses (Mati, Korvettula e Kõrvõttula, Sauvokkala, Jarvikoisten e Jarvigoiščülä, Rudja, Pummala, Lempola ja Pihlaaja küla). Idapoolseim vadjalaste küla oli metsade taga — Ikäpäivä e Ičäpäivä (Talve 1981:10—16). 1944. aasta sõjategevuses hävisid Jarvikoinen ja Pihlaaja täielikult. Aastaks 1964 keskmise põlvkonna ja laste hulgas vadja keele rääkijaid enam ei olnud. 1982. aastal oskas vadja keelt veel 50—55 vanakest. Kõige rohkem oli neid Joenperä (20), Luuditsa (15) ja Liiva külas (11), mõned ka Rajo, Mati ja Kukkusi külas (Jüri Viikberg: isiklik teade). Vadjalaste (omakeelselt *vad'd'alaizõd*) tuhandeaastane ajalugu on lõppenud.

ISURID

Vadjalaste vanadeks naabrideks on isurid — 11. sajandil Neva ja Inkere (Ижора) jõe äärde asunud karjalaste järglased. Viimati nimetatud jõe järgi sai rahvas nii soome- (*inkeroiset, inkerikot*) kui ka venekeelse nime (ижора). Vene keelest pärineb ka eestikeelne ametlik etnonüüm *isurid*, kuigi neid on kutsutud ka *ingerlasteks* (nt ka veel 1934. a rahvaloendusel Eestis). Sellest nimetusest on loobutud eelkõige seetõttu, et kõnekeeles kutsutakse nüüd ingerlasteks Ingeri soomlasi.

Vadjamaa nimi kadus käibelt ja nii hakati Narva jõe alamjooksust itta jäävat maa-ala kutsuma Ingeriks — soome keeles Inkeri, rootsi keeles Ingermanland ning vene keeles esialgu Ижорская земля. 1704. a moodustati Venemaa valdusse läinud Ingeris uus haldusüksus — Ингерманландская губерния, mis 1710. aastal

sai uue nime Санкт-Петербургская губерния (Атлас... 1967: 82).

Isurite asuala sattus Novgorodi mõjupiirkonda 11.—12. sajandil. Esialgu tasusid nad vaid makse ning toetasid novgorodlasi sõjakäikudes rootslaste vastu, näiteks aastail 1240 ja 1300. Rootslesed rajasid 1300. aastal isurite asualale Narva jõe suudmesse Landskrona (Maankruunu) kindluse, mis aga varsti purustati. 1323. aastal rajati Neva jõe algusesse Pähkinäsaarele vene kindlus Орешек (Pähkinälinna, Nöteborg). Samal aastal Rootsi ja Novgorodi vahel sõlmitud Pähkinäsaare rahuleping eraldas isurid karjalastest poliitilise piiriga, jättes isurid Novgorodi ning Äyräpää karjalased Rootsi riigi koosseisu. Piiriäärsed ebakindlad olud sundisid isureid siirduma kaugemale — Narva ja Lauga jõeni läänes ning Somero (Сампо) järve ja Oredeži jõeni lõunas. 16.—17. sajandil moodustasid suure osa endise Vadjamaa elanikest juba isurid, kelle hulgas hakati agaralt vene õigeusku levitama (eriti pärast 1534. aastat). Sellest hoolimata säilisid vanad uskumused ja tavad, eriti aga rahvaluule (Laanest 1964: 12—14).

Isureid hakati teaduslikult uurima alles 1830. aastail. P. v. Köppeni järgi elas 1834. aastal 222 külas 17 800 isurit. 1897. a. ulatus nende arv 21 700-ni. Puhtaimad isurite asualad olid Soikkola, Hevaa, Vuole ja Lempaala kihelkonnas. Esimesed kaks paiknesid Lääne-Ingeris, teised Põhja-Ingeris Soome piiri lähedal. 1926. aastal elas N. Liidus 26 137 isurit. Aastail 1932—1937 õpetati Soikkola ja Lauga jõe suudmeala koolides isuri keelt ning anti välja paarkümmend isurikeelset raamatut. 1937. aastal kaotati kirjakeel ning algasid massirepressioonid. Sõja ajal evakueeriti isurid (ja vadjalased) sakslaste poolt Eesti kaudu Soome, kust nad aga sõja lõppedes N. Liitu tagasi nõuti ning küüditati seejärel Kalinini, Jaroslavli, Ivanovo, Vologda ja teistele Vene aladele. Uuesti võisid nad kodukohta tulla pärast 1956. aastat. 1959. a rahvaloendusel registreeriti 1062, 1979. a loendusel aga vaid

748 isurit (Численность... 1985:73). Ametlikel andmeil elas neist Ingeris ainult 315. Need andmed ei vasta aga tegelikkusele, sest 15 Soikkola poolsaare külas moodustavad isurid kas enamuse või küllalt suure osa elanikest. Isureid elab ka mõnes Lauga-äärses külas. Oma keelt räägib praegu veel vaid vanem põlvkond, nooremad valdavad isuri keelt haruharva (Pärdi 1988: 271).

INGERI SOOMLASTE (INGERISOOMLASTE) KUJUNEMINE

Aastail 1570—1595 laastas Rootsi-Vene sõda tugevasti maa-ala, mida siis hakati Ingeriks kutsuma, ning suur osa selle õigeusklikust elanikkonnast pages Vene aladele. Rootsi haldusse läinud Ingerisse tuli mõnevõrra luteriusulisi elanikke Soomest. Et Täyssinä rahuleping (1595) jättis Ingeri Venemaale, algas 1610. a uus sõda, mis lõppes Stolbova rahulepinguga (1617). Nüüd läks Rootsi valdusse Ingermanland — Jaanlinna (Ивангород), Jaama (Ямбург), Kaprio (Копорье) ja Pähkinälinna (Орешек) maakond. Selle maa-ala ulatus lääne—ida suunas — Narva alamjooksust Lava jõeni — oli 200 km ning põhja—lõuna suunas — Viiburi Karjala rajalt Vene piirini — 130 km. 110 kilomeetri pikkune piir Karjala maakitsusel vastu Viiburi ja Käkisalmi Karjalat oli nüüd riigisisene rajajoon. Piir vastu Venemaad moodustas 240 km pikkuse lookleva joone. Soome lahe rannikut oli Ingeril 210 km, Laadoga kallast 110 kilomeetrit (Hämeen-Anttila 1941: 7—8). Sellel u 15 000 km² suurusel maa-alal algas pärast seda uus demograafilise arengu ajajärk.

Stolbova rahuleping andis õiguse Ingerist Venemaale lahkuda bojaaridele, munkadele ja linnakodanikele, kuid tegelikult läks ära ka rohkesti õigeusklikke talupoegi. Viimased suunati Vene võimude poolt sõdade ja näljahäda tõttu tühjenenud Sise-Venemaa küladesse. Ingeri taasasustamiseks kavatsesid Rootsi võimud alguses kasu-

tada saksa koloniste, kuid aastaks 1650 oli neid tulnud vaid 24 peret (Inkerin... 1969:64). Ei õnnestunud sinna asustada ka rootsi talupoegi. Et riigipiiri Karjala maakitsusel enam polnud, siirdus Ingerisse, eriti selle põhja- ja keskossa, talupoegi Savost (*savakot*) ja Viiburi piirkonnast. Nagu selgub 1618.—1623. a maaraamatuid, oli $\frac{2}{3}$ Kaprio ja Jaanlinna maakonda siirdunudest pärit Karjala maakitsuse Äyräpää kihelkonnast (*äyrämöiset*). Neid oli tulnud viimase 40 aasta jooksul, osalt isegi varem.

Asustuse arengu järjepidevusele andis uue löögi Vene vägede sissetung 1656. aastal. Kaheaastase sõjategevuse tagajärjel vähenes elanikkond märgatavalt. Koos Vene vägedega lahkus veel üks osa elanikest, kes juures kaasa võeti ka luteriusulisi. Kärde rahulepingu sõlmimise ajaks (1661) elas Ingeris vaid $\frac{1}{3}$ sõjaelsest rahvastikust.

Pärast rahulepingu sõlmimist tulid tagasi luteriusulised ning osa õigeusulisi, eriti Lääne-Ingerisse. Soomlaste osakaal rahvastikus kasvas järgmiselt: 1656. a oli neid 41,1%, 1661. a — 53,2%, 1666. a — 55,6% ja 1671. a — 56,9% rahvastikust (Inkerin... 1969:70). 1671. aastal oli nende osakaal suurim Pähkinälinna maakonnas — 86% rahvastikust. Vähem oli soomlasi Lääne-Ingeris, kus valdav oli isuri ja vadjja elanikkond. Narvas ja Jaamas oli rohkesti ka venelasi. 1695. a oli uusasukaid juba 73,82% Ingeri rahvastikust. Nende poolt oli asustatud Põhja-Ingeris Lempaala, Vuole, Valkeasaari ja Kuivaisi (Токсово) kihelkond, Kesk-Ingeris Venjoki, Tuutari, Hietämäki, Skuoritsa ja Ropsu ning Lääne-Ingeris Kupanitsa ja Valkeakirkko (Молосковицы) kihelkond (Soikkeli 1908:812).

Lisaks Narvale oli Ingeris teinegi kireva rahvuskoosseisuga linn — Nyen (Nevanlinna). Kindluse rajamist püüti alustada juba 1583. aastal, kuid sõjaolude tõttu said rootslased ehitustöödega alustada alles 1611. a. Kindluse juurde Neva lisajõe Ohta suudmesse rajati

Ingeri põliselanike saatus

1632. a linn, millest sai Ingeri ja Ida-Soome kaubanduskeskus ning 1642. a ka halduskeskus. 1656. aastal sai linn venelaste rünnakust tugevasti kannatada ning halduskeskus viidi üle Narva.

Nagu märgitud, moodustus Ingeris kaks suuremat soomlaste rühma — *äyrämöiset* ja *savakot*. 1848. a oli P. v. Köppeni järgi esimesi 29 243 ja teisi 43 080. Lisaks nendele märkis ta 3746 Soomest tulnut (*suomenmaakkoi-set*), eriti Põhja-Ingeris. Enamik *savakot*'est elas Markkova-Järvisaari, Venjoki, Spankkova, Kupanitsa, Moloskovitsa, Kattila ja Novasolkka kihelkonnas. *Äyrämöiste* asulaid oli eelkõige Toksova, Lempaala (45 küla), Vuole, Kaprio, Tyrö ja Liissilä kihelkonnas. Koos *savakot*'ega elas neid veel Tuutari, Hietämäki, Skuoritsa, Serepetta, Kolppana, Koprina ja Inkere kihelkonnas (Inkerin... 1969: 248).

Ingeri soomekeelsete rühmade ühinemisele aitas kaasa kaks tegurit: luteri usk ja soome kirjakeelne kooliõpetus. Nii tundsid Ingeri soomekeelsed elanikud oma ühtsust Soome soomlastega ning hakkasid end kutsuma Ingeri soomlasteks. Ingeri poliitiline eraldamine Soomest Põhjasõja (1700—1721) tagajärjel, suurlinna Peterburi rajamine Nyeni kohale 1703. aastal ning vene külade moodustamine soomlaste asualale andsid Ingeri soomlaste arengule siiski omapäraseid jooned (Inkerinmaalla... 1989: 11—15).

1785. a rajati küll esimene rahvakool Kolppana külas, kuid ikkagi jäi Ingeri 100 aasta jooksul Soomest äralõigatuks. Soomekeelse kultuuri mõju tugevnes pärast Soome liitmist Venemaaga 1809. aastal. Alates 1868. a hakkas Ingerisse rändama ka eestlasi, kes aga ei sulanud soomlastega ühte, vaatamata põhiliselt samale usutunnistusele (luterlusele). 1897. a oli Peterburi kubermangus 64 116 eestlast, neist 12 238 Peterburis. Aastaks 1926 oli nende arv tõusnud 66 333-ni (sellest 15 847 Leningradis).

Ingeri haridusolude arengut soodustas pärisorjuse kaotamine 1861. aastal. Kohe pärast seda avati Kolppanas

õpetajate seminar (1863), hakati rajama laulukoore ja seltse. 1870. a pandi alus Ingeri soomekeelsele ajakirjandusele. Enne seda varustas Ingerit ajalehtedega Soome, eriti Viiburi. Jätkus rahvaraamatukogude soetamine — esimene neist oli kujundatud Tyrös juba 1850. aastal. Suurimaks kujunes Skuoritsa raamatukogu 2315 köitega. Skuoritsa Puutostis peeti 1899. a esimene Ingeri laulupidu (Mustonen 1931: 55).

1897. a ulatus Ingeri soomlaste arv 130 413-ni ning 1917. a elas Ingeri luteriusulistes kihelkondades 127 000 inimest, neist 45 000 Põhja-, 52 000 Kesk- ja Ida- ning 30 000 Lääne-Ingeris. Koos Petrogradiga ulatus soomlaste arv Ingeris üle 140 000 (Matley 1979: 4).

1917. a sündmustele panid Ingeri soomlased suuri lootusi. Esialgul paistis, et tulevad parimad ajad rahvuskultuuri arenguks. 1918. a lõpul oli juba 314 kooli ja 248 soomekeelset õpetajat. Samal ajal levis ka iseseisvusliikumine. Kirikuraamatute järgi oli 1919. aastal Ingeri soomlasi 132 000 (Mustonen 1931: 61), kuid Vene kodusõja käigus lahkus samal aastal neist 8000 Soome ja 1000 Eestisse. Olukorra rahunedes tuli Soomest tagasi 5000 inimest. Tartu rahuga 2. veebruarist 1920 sai pisike maa-ala (300 km²) Lääne-Ingerist Eesti Vabariigi osaks. Tartu rahulepinguga Soome ja Venemaa vahel 14. oktoobrist 1920 lubati Petrogradi kubermangu soome elanikele laialdasi õigusi.

Rahvaloenduse alusel elas 1926. aastal N. Liidus 114 831 «Leningradi soomlast» (nii nimetati nüüd Ingeri soomlasi). Suur osa neist elas Ingeri kõrgustikul ning Peterhofi ja Oranienbaumi läheduses, kus nad tegelesid põllumajandusega. Saadusi turustati Leningradis. Koon-
dunumalt oli soomlasi Põhja-Ingeris, kus 1928. a rajati Kuivaisi rahvusrajoon (Krjukov 1987: 127). Vähem oli neid Lääne-Ingeris. 1936. aastal oli praeguse Leningradi oblasti maa-alal 54 soome rahvuskülanõukogu (Административно-экономический... 1936: 101—103). Soome keelt kasutati koolides, raadios ja haldusasutuses. 1920.—

Ingeri põliselanike saatus

1930. aastail ilmus kaks soomekeelset päevalehte ja kaheksa muud lehte. Ajavahemikus 1929—1932 avaldas kirjastus «Kirja» 768 soomekeelset raamatut (Sykiäinen 1989).

REPRESSIOONIDE JA RÄNNETE AJAJÄRK

1928. aastal alustati Ingeris talude likvideerimist ja põllumajanduse sundkollektiviseerimist, millega kaasnes inimeste represseerimine. Kui senised tagakiusamised ei olnud oluliselt halvanud soomluse elujõudu Ingeris, siis nüüd hakkasid need laastama rahvast külade ja piirkondade kaupa. Esimesena sattusid löögi alla Põhja-Ingeri kihelkonnad Soome piiri ääres, kust inimesi küüditati nii Põhja kui Lõunasse — Ida-Karjalasse, Hibiinidesse, Kasahstani ja Kesk-Aasiasse. Välja saadeti 4320 perekonda ehk u 18 000 inimest. Väiksematele repressioonidele järgnes 1935. a aprillis teine suur küüditamine. Ära saadeti 7000 inimest (2000 perekonda), neist 4000 Kaspia-taguste aladele ja 3000 Uurali piirkonda. Mais-juunis 1936 tühjendati täielikult Valkeasaari, Lempaala, Vuole ja Miikkulaineni kihelkond Põhja-Ingeris, kust küüditati 20 000 inimest, esialgu Gatšina ja Krasnoje Selo ümburuse, hiljem aga Siberisse ja Kesk-Aasiasse.

Pärast selliseid aktsioone oli soomlasi oma rahvusrajoonis veel vaid Toksova 17 külas. 1939. a märtsis Toksova (Kuivaisi) rahvusrajoon likvideeriti ja liideti Parkola (Парголово) haldusrajooniga (Смирнов 1941: 120). Põhja pool Neva jõe elas veel soomlasi Keltto (Колтуши) ümbruse 28 külas, mis olid halduslikult allutatud Leningradi Linnalähisrajoonile. Teistes Ingeri osades oli 32 soome rahvuskülanõukogu.

Repressioonide haripunkt oli 1937. aastal, kui likvideeriti Ingeri luteriusu kirikud, soomekeelsed koolid, väljaanded ja raadiosaated. 1928. a alanud repressioonide tagajärjel vähenes Ingeri soome elanikkond vähemalt

50 000 inimese võrra, kusjuures $\frac{1}{4}$ neist kaotas elu (Sykiäinen 1989). 1939. a elas N. Liidus üle 143 000 soomlase, kellest 13 000 oli koondunud Karjalasse.

1941. aasta septembriks hõivasid Saksa väed suurema osa Lääne- ja Kesk-Ingerist, peale Peterhofi ja Kaprio lahe vahelise rannikuvööndi (nn Oranienbaumi kott) ning Leningradi lõunapoolsed eeslinnad. Põhja-Ingeri jäi koos Leningradiga piiramisrõngasse, kust 1942. a alguses viidi kõik 25 000—30 000 soomlast Sibirisse. Oranienbaumi kotti jäi kuni blokaadi lõpuni 1944. a alguses u 2000 soomlast ja 4000 isurit. Ülejäänud Ingeri soomlased — u 65 000 — jäid sakslaste poolt hõivatud maa-alale. Juba 1941. a detsembris arutati Saksa ja Soome võimude vahel nende suunamist Soome üle külmunud Soome lahe. Seda evakueerimisteed peeti aga riskantseks (Tuuli 1988: 19—25). Sõjaväletsus sundis Ingeri soomlasi rändama Eestisse ning aastavahetusel 1942—1943 oli neid seal juba 18 000. Saksamaale, põhiliselt Danzigi, Alam-Sileesiasse ja Schleswig-Holsteini, oli asunud ligikaudu 3000 Ingeri soomlast (neist 80% naised).

29. märtsil 1943. a algas Ingeri soomlaste siirdumine Soome (Paldiski kaudu). Kõik siiski ei tahtnud Soome minna: Ingerisse jäi 4000, Eestisse 3000 soomlast. Kuni 5. juulini 1944 siirdus seda teed Soome 61 163 inimest. Saksamaalt tuli veel 2042 Ingeri soomlast. Soome siirdunute koguarv ulatus niisiis 63 205-ni. Laevadega oli neist läinud 63 032 inimest — mehi 21%, naisi 45% ja alla 15-aastasi lapsi 34%. 31. oktoobril 1944. aastal oli Soomes 63 227 Ingeri põgenikku, kelle hulgas oli ka isureid ja vadjalasi. Suurem osa põgenikke elas Turu ja Pori (27,1%), Häme (21,5%), Uusimaa (14,1%), Vaasa (11,6%), Kuopio (8%) ja Mikkeli läänis (6,6%). Soome—N.Liidu vaherahu põhjal pidid kõik põgenikud koju tulema. Vainikkala raudteejaama kaudu jõudis N. Liidu piiridesse 5. detsembrist 1944 kuni 13. jaanuarini 1945. a 55 773 Ingeri põgenikku, kellest 34,6% olid lapsed, 44,8% naised ja 20,6% mehed (Tuuli 1988: 307).

Ingeri põliselanike saatus

Üle 7000 inimese jäi siiski Soome, neist pooled läksid isiklikku julgeolekut silmas pidades Rootsi, eriti Göteborgi piirkonda. N. Liitu tulnutest ei pääsenud keegi kodukohta, nad asustati Venemaa aladele, Kalinini oblastist ja Ida-Karjalast kuni Taga-Uurali Sverdlovski oblastini. Ise võisid nad elukohta valida alles pärast 1956. aastat. Ingeri soomlaste surutud olek kestis aga viimaste aastateni, eriti oma kodumaal Ingeris.

INGERI SOOMLASED TÄNAPÄEVAL

Kodumaa kaotanud ingerisoomlaste asumine võõras etnilises keskkonnas tõi kaasa kiire assimileerumise, eriti olukorras, kus ellujäämise tagamiseks pidi varjama oma päritolu. N. Liidu esimese sõjajärgse rahvaloenduse ajal 1959. aastal registreeriti 92 717 soomlast, kelle hulgas oli ka Soome, Põhja-Ameerika ja Murmani ranniku soomlasi. Kõige rohkem elas soomlasi Karjala ANSVs (27 829), Leningradi oblastis ja linnas (kokku 23 193) ning Eestis (16 699). Nendel aladel elas seega 67 721 inimest ehk 73% N. Liidu soomlastest. 20 aastat hiljem oli soomlaste arv kahanenud 77 079-ni (Численность... 1985: 73), kusjuures Karjalas, Leningradi oblastis ja Eestis elas 54 091 inimest ehk 70,2% N. Liidu soomlaste üldarvust. Leningradi linna kohta pole arvandmeid avaldatud. Väiksemaid soomlaste rühmi elas veel Murmanski ja Arhangelski oblastis, Komis, Moskvast, Novosibirskis ja Krasnojarski kraia põhjaosas.

Karjala soomlastest (20 099) kasutas 1979. a emakeelena 49,8% soome ja 49,6% vene keelt. Niisiis oli ka Karjalas toimunud tugev venestumine, vaatamata soome keeles ilmuvale kirjandusele (ilukirjandusteosed, ajakiri «Punalippu», ajaleht «Neuvosto-Karjala») ja mõningasele soomekeelsele kooliõpetusele (kuni aastani 1956 ja alates 1963. aastast). Karjala soomlaste päritolu on kõige kirevam. Ingeri soomlased, kellel on alates 1989. aastast ka oma kultuuriselts, elavad põhiliselt Petroskois (Петроз-

водск) ja Aunuse (Олонец) maakitsusel — Tšalnas, Latvas ja Essoilas (Krkjov 1987 : 130).

Leningradi oblastis (16 239 soomlast), omal kodumaal, kasutas 51,9% neist soomlastest esivanemate ja 47,9% vene keelt, kusjuures andmeid pole Leningradi linna soomlaste kohta. Leningradile on aga allutatud ulatuslikud alad linnast lõunas, põhjas ja Soome lahe rannikul, mis haaravad ka vana Soome territooriumi (Terijoki, praegu Зеленогорск jm). Leningradi alluvuses on ka Retusaari (Котлин) ja Kroonlinn. Soomlaste arvu Suur-Leningradi maa-alal hinnatakse 7000—8000-ni. Põhiliselt elavad nad lõunapoolsetes eeslinnades (Пушкин e Saari jt). Leningradi oblastis on kõige rohkem soomlasi Gatšina, Lomonossovi (e Oranienbaum, Kaarosta) ja Vsevoložski rajoonis (Keltto piirkond). Leningradi lähistel elavaid soomlasi aitab ühendada 1977. aastal ellu kutsutud soomekeelne kirik Puškinis ja 1989. aastal tegutsemisloa saanud Ingeri Kultuuri Selts. Mõningal määral elab vana Ingeri ala soomlasi veel Tosno, Volossovo ja Kingissepa (end. Jamburi) rajoonis.

1934. aasta rahvaloenduse andmeil oli Eesti Vabariigis 1088 soomlast (0,1% rahvastikust), kes elasid Eesti Ingeris ja selle piiridel. Narva-Jõesuus moodustasid nad 2,2% ja Narvas 0,6% rahvastikust. Lisaks elas Eestis veel 841 isurit (Rahvastikuprobleeme... 1937 : 24—25). Sõja ajal ja vahetult pärast sõda püüdsid Ingeri soomlased Eestisse elama asuda, kuid aastail 1948—1950 saadeti nad välja. Tagasi said nad tulla 1950. aastate teisel poolel.

1979. aastal pidas Eesti soomlastest (üldse 17 753) 6582 (37,1% üldarvust) emakeeleks esivanemate keelt. 6415 (36,1%) eesti ning 4745 inimest (26,7%) vene keelt. Viimaste hulgas oli tõenäoliselt palju Narva, Sillamäe, Kohtla-Järve ja Tallinna soomlasi. 1989. a rahvaloenduse esialgseil andmeil elas Eestis 16 622 soomlast (Esialgsed... 1989). Assimilatsiooni tulemusena oli nende arv 10 aasta jooksul kahanenud 6,4%. Oma rahvuse keelt

Ingeri põliselanike saatus

peab nüüd emakeeleks vaid 31% Eesti soomlastest. Eesti keelt vabalt oskavaid soomlasi on 33,3%, vene keelt vabalt valdajaid aga 38,9% rahvusrühma üldarvust. Sellest võib järeldada tugevat venestumistendentsi.

Kui 1959. ja 1970. aastal moodustasid soomlased 1,4% Eesti rahvastikust, siis 1979. a oli nende osatähtsus langenud 1,2%-ni ning 1989. a ulatus vaid napilt 1,1%-ni. 1979. aastal elas neist linnades 11 424 inimest ehk 64,3% oma rahvusrühmast. Arvuliselt kõige rohkem oli neid Tallinnas (2996), Kohtla-Järvel (1910) ja Tartus (1271). Kõige suurem oli soomlaste osatähtsus aga järgmistes linnades ja alevites: Kiviõlis, Viivikonnas (à 3,1% rahvastikust), Kohtla-Järvel (2,6%), Püssis (2,5%), Sindis (2%), Narva-Jõesuus (1,6%), Maardus (1,4%), Tartus (1,2%), Narvas, Pärnus, Sillamäel (à 1,1%) ja Tallinnas (0,7%). Maarajoonidest olid soome elanikkonna suurima osatähtsusega Rakvere, Kohtla-Järve (à 2,5% kogurahvastikust), Tartu, Rapla, Harju (à 1,8%), Viljandi (1,6%), Paide (1,5%) ja Jõgeva rajoon (1,2%). Nende maarajoonide küldes ja alevikes elas 1979. a 6329 soomlast ehk 1,4% maarahvastikust. Kõige suurem oli soomlaste osatähtsus Rakvere (2,9%), Kohtla-Järve (2,5%), Harju, Tartu (à 1,8%), Viljandi, Paide (à 1,7%) ja Jõgeva rajooni maarahvastikus (1,3%).

Soomlaste üldises paiknemises Eestis võis 1979. aastal täheldada järgmist (Kurs 1989:7). Kõige rohkem oli neid koondunud Kirde-Eestisse — Virumaale —, kus neid elas 33,7% oma rahvusrühmast. Järgnesid Tallinna piirkond — Harjumaa ja naabermaakondade servaalad —, kus elas 30,6% Eesti soomlastest, Kagu-Eesti (Tartu-, Võru- ja Valgamaa; 19,2%) ning Kesk-Eesti (Viljandi- ja Järvamaa; 9,6%). Kõige vähem oli soomlasi Lääne-Eestis (Pärnumaal 5,5%, Lääne- ja Saaremaal kokku vaid 1,4% oma rahvusrühmast).

N. Liidule kuuluval maa-alal hakkasid represseeritud rahvastest kõige varem organiseeruma ingerisoomlased. 22. oktoobril 1988. a rajati Tartus Eesti Ingerisoomlaste

Selts, millele järgnesid oma seltsid Tallinnas, Haapsalus, Ida-Virumaal, Rakveres, Võrus, Valgas, Pärnus ja Narvas. 25. veebruaril 1989. aastal ühinesid seltsid Eesti Ingerisoomlaste Liiduks. On üritatud välja anda ka infolehte «Inkeri», millest 1989. aastal ilmus 2 numbrit.

SOOMLASTE PAIKNEMINE EESTIS 1989. AASTAL

Eesti Statistikalitsuse poolt täpsustatud andmetel elas 1989. aastal Eestis 16568 soomlast. Seega on nende arv viimase 10 aasta jooksul vähenenud 1185 inimese võrra. Samal ajal on kasvanud linnastumus. Nüüd elab Eesti linnades ja alevites 11179 soomlast ehk 67,5% nende siinsest rahvusrühmast. Seoses Tallinna kiire kasvuga elab seal 3238 soomlast. Vaatamata soomlaste arvu vähenemisele Kohtla-Järvel, on see nn vabariiklike linnade hulgas säilitanud siiski teise koha — seal elab 1711 soomlast. Kolmandal kohal on soomlaste üldarvust Tartu (1270), neljandal Narva (718) ning viiendal Pärnu (536).

Maakondadest on kõige rohkem soomlasi Lääne-Virumaal (1655), Harjumaal (1563), Viljandimaal (886), Tartumaal (706), Järvamaal (601), Ida-Virumaal (505) ja Jõgevamaal (453).

Soomlaste osatähtsuse alusel kogurahvastikus reastuvad linnad ja alevid järgmiselt: Järvakandi (8,1%), Kehra (5,1%), Viivikonna (3,3%), Kiviõli (3%), Aegviidu (2,8%), Tamsalu (2,5%), Püssi (2,3%), Kohtla-Järve (2,2%), Kunda ja Tootsi (ä 2,1%), Rakvere (2%), Sindi ja Kohila (ä 1,8%), Narva-Jõesuu ja Võhma (ä 1,6%), Viljandi ja Lavassaare (ä 1,5%), Rapla (1,4%), Tapa (1,3%), Keila (1,2%), Tartu, Türi ja Elva (ä 1,1%) ning Pärnu, Sillamäe ja Jõgeva (ä 1%). Ülejäänud linnades ja alevites on soomlasi alla 1% rahvastikust (Tallinnas 0,7%, Narvas 0,9%).

Maarahvastiku hulgas on suurim soomlaste osatähtsus Lääne- ja Ida-Virumaa valdades — Sonda (6% rah-

Ingeri põliselanike saatus

vastikust), Vinni (4%), Sinimäe (3,9%), Kaarli (3,8%), Väike-Maarja, Mäetaguse (à 2,5%), Jõhvi (2,4%), Tam-salu (2,3%), Rakvere (2,2%) ja Simuna (2,1%). Nende osakaal on suur ka mitmes vallas Harjumaal (Sommerlingi ja Saue à 2,7%, Jõelähtme 2,1%), Tartumaal (Haaslava 3%, Tähtvere 2,6%, Kambja 2,1%, Tartu 2%), Viljandimaal (Viiratsi 2,7%, Pärsti ja Olustvere à 2,1%) ning Järvemaal (Ambla 2,2%, Roosna-Alliku ja Ollepa à 2,1% rahvastikust).

Soomlaste assimileerumise ja ümberpaiknemise tõttu on nende arvus tõusnud esikohale Tallinna regioon, kus elab 5550 soomlast ehk 33,5% rahvusrühma üldarvust. Järgnevad Virumaa (5268 elanikku e 31,8%), Kagu- (3091 elanikku e 18,7%), Kesk- (1487 elanikku e 9%) ja Lääne-Eesti (1172 elanikku e 7% rahvusrühmast).

* * *

Peipsi ja Laadoga vahemikus on iidsetest aegadest elanud läänemeresoome hõimud. Nendest ja Ida-Soomest sisse rännanud soomekeelsetest rühmadest hakkas 17. sajandil luteri usule tuginedes kujunema soomlaste rühm, kes hakkas ennast hiljem Ingeri soomlasteks, lühidalt ka ingerlasteks kutsuma. Vaatamata nende kodumaa liitmisele Venemaaga ja suurlinna Peterburi rajamisele 1703. aastal otse maa südamesse, säilisid Ingeri soomlased elujõulise rahvusrühmana kuni 1920. aastate lõpuni. Seejärel viisid nende suhtes rakendatud genotsiidipoliitika ja Teise maailmasõja sündmused soomluse väljajuurimiseni Ingeris. Kuigi pärast 1956. aastat anti võimalus taas Ingerisse elama asuda, ei ole Leningradi oblasti võimud seniajani Ingeri soomlasi tunnistanud piirkonna põliselanikena ning neile vaadatakse kui tülikale ja vaenulikule vähemusele. Suur osa Ingeri soomlastest on koondunud Karjalasse ja Eestisse, kus, nii nagu Ingeriski, võib hoomata nende ümberrahvustumist venelasteks, Eestis osalt ka eestlasteks.

Kirjandus

Esialgused andmed 1989. a. rahvaloenduse põhjal. 1989. — Rahva Häääl, nr 216, 19. X, lk 2

Hämeen-Anttila, Y. S. 1941. Inkeri. Maantiedettä ja historiaa. Helsinki, Otava

Inkerin suomalaisten historia. 1969. Toim. Sulo Haltsonen. Jyväskylä, Inkeriläisten Sivistyssäätiö

Inkerinmaalla: Muistoja Inkerin maasta ja kansasta sanoin ja kuvin. 1989. Koostanut Hannes Sihvo. Hämeenlinna, Karisto OY

Itkonen, Terho 1984. Suomessa puhutun suomen kantasuomalaiset juuret. — Suomen väestön esihistorialliset juuret. (Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk, h 131.) Helsinki, s 347—363

Krjukov, Aleksei 1987. Inkerinmaa ja inkeriläiset. — Punalippu, n:o 8, s 123—130

Kurs, Ott 1989. Ingeri ärkab Eestis. — Edasi, nr 40, 16. II, lk 6—7

Laanest, Arvo 1964. Isurid ja isuri keel. Tallinn, Eesti NSV Teadustea Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut

Matley, Ian M. 1979. The Dispersal of the Ingrian Finns. — Slavic Review, vol 38, no 1, pp 1—16

Mustonen, Juuso 1931. Inkerin orjantappurainen tie. — Heimoliitto. Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, s 48—61

Pärdis, Heiki 1988. Isurid, Ingerimaa põlisrahvas. — Eesti Loodus, nr 4, lk 268—273

Rahvastikuprobleeme Eestis: II rahvaloenduse tulemusi. 1937. IV vihk. Tallinn, Riigi Statistika Keskbüroo

Ränk, Gustav 1960. Vatjalaiset. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 267.) Helsinki

Soikkeli, Kaarle 1908. Inkerinmaa. — Oma Maa: Tietokirja Suomen kodeille. III. Porvoo, Werner Söderström OY, s 802—818

Sykiäinen, Rudolf 1989. Inkeri: Tuli on syttynyt. — Neuvosto-Karjala, n:o 74, 21. VI, s 1—2

Talve, Ilmar 1981. Vatjalaista kansankulttuuria. (Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia 179.) Helsinki

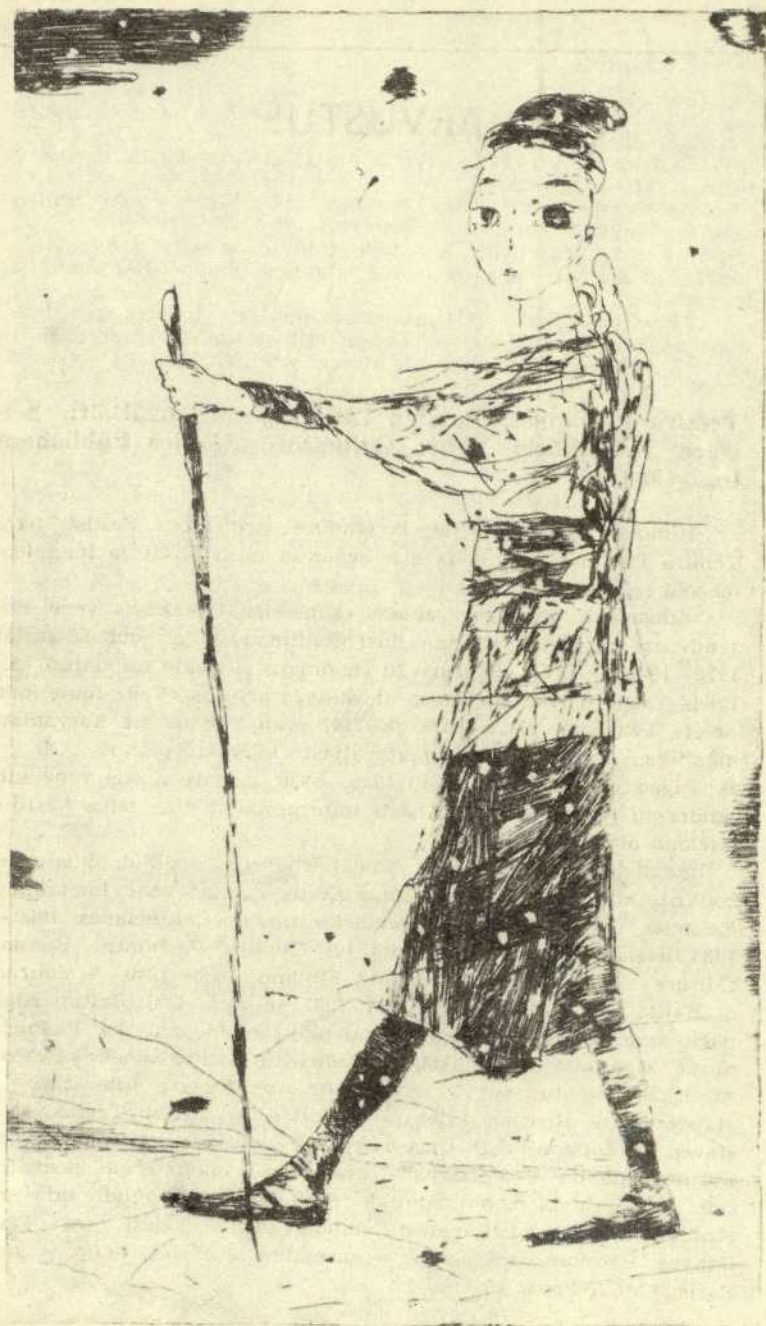
Tuuli, Erkki 1988. Inkeriläisten vaellus: Inkeriläisen väestön siirto 1941—1945. Porvoo—Helsinki—Juva, Werner Söderström OY

Административно-экономический справочник по районам Ленинградской области. 1936. Ленинград. Издательство Ленинградского облисполкома и Ленсовета

Атлас Ленинградской области. 1967. Москва, ГУГК при СМ СССР

Смирнов, А. 1941. Административно-территориальные изменения в СССР за 1938—1939 годы. Ленинград, Географо-экономический научно-исследовательский институт Ленинградского государственного университета

Численность и состав населения СССР: По данным Всесоюзной переписи населения 1979 года. 1985. Москва, Финансы и статистика

Hüüdja (Ofort) 1987

ARVUSTUS

Temira Pachmuss. Russian Literature in the Baltic between the World Wars. Columbus, Slavica Publishers, Inc., 1988. 447 pp.

Illinoisi Ülikooli vene kirjanduse professor, Eestist pärit Temira Pachmuss on enda ette seadnud mitu õilsat ja lugupidamisväärset eesmärki.

Kõigepealt on tema raamat esimeseks ülevaateks vene kirjandusest ja vene kirjanduselust Baltimaades ja Soomes aastail 1920—1940. Seni oli see peaaegu tundmatu ainevald esindatud vaid Boris Taggo leheküljepikkuse ülevaatega artiklis «Vene luule kaks palet» (Varamu, nr 7, 1939, lk 744). Kahjuks on see korvamatu algallikas T. Pachmussi vaateväljast kõrvale jäänud. Oli ju B. Taggo (Boris Novossadov) 1920.—1930. aastate Eestis vene kirjandusele tegusa osalisena hästi informeeritud ning tema käsitlus sisaldab olulisi andmeid.

Raamatule on eelnenud samateemalised artiklid, kusjuures rohkem tähelepanu on pälvinud Eestis elanud vene kirjanikud. Esimene üldistav artikkel vene kultuurist Baltimaades 1920.—1930. aastatel ilmus 1985. aastal (vt Temira Pachmuss. Russian Culture in the Baltic States and Finland, 1920—1940. — Journal of Baltic Studies, vol XVI, no 4, 1985, pp 383—402). Baltimaadest pärit vene autoritele on pööratud palju tähelepanu ka T. Pachmussi kirjutatud vene eksiilkirjanduse ülevaates ameerika uusimas käsiraamatus (vt T. A. P(achmuss). Emigré Literature. — Handbook of Russian Literature. Edited by Victor Terras. New Haven — London, Yale University Press, 1985, pp 119—124). Oma uurimustega on T. Pachmuss «avastanud» lugejate ja spetsialistide jaoks hulga vene kirjanikke, kelle nimi on puudunud vene eksiilkirjandust käsitlevatest üldistavatest töödest (nt Глеб Струве. Русская литература в изгнании. 2-е изд., испр. и доп. Paris, YMCA-Press, 1984).

Sellest tulenebki T. Pachmussi hoiak: «Minu eesmärgiks on vähetatud, kuid tõeliselt andekate vene eksiilkirjanike tutvustamine ja selle unikaalse kirjanduspärandi uurimise ergutamine. Järelikult peab käesolev köide täitma tühimikku Eestis, Lätis, Leedus ja Soomes viljeldud vene eksiilkirjanduse tutvustamises ja analüüsimises» (lk 7). Tutvustamine ja analüüs on raamatus ühendatud, sellest ongi tingitud ülesehituse ja n-ö žanripuhtuse puudumine. See on ühtaegu käsiraamat, monograafia ja antoloogia. Teos on varustatud eessõna (lk 7–12) ja sissejuhatusega (lk 13–57), registreid ega kirjandusnimestikke ei ole. Põhiosas on raamat jaotatud maade järgi neljaks osaks: Eesti (lk 60–251), Läti (lk 254–376), Leedu (lk 378–391) ja Soome (lk 394–447). Iga osa omakorda liigitatakse autorite kaupa, kusjuures autorite järjestamisel on silmas peetud nende kirjandussetuleku aega ja kunstilist mainet (lk 10). Eesti osa alustavad Igor Severjanin, Vladimir Aleksandrovski (Valmar Adams), Boris Pravdin ja Ivan Beljajev. Kokku esindavad vene kirjandust Eestis 27, Lätis 17, Leedus 2 ja Soomes 3 isikut. Ühte autorit hõlmav osa on jaotatud enamasti kolmeks: lühiülevaade elust ja loomingust, teosed või katkendid tõlkes inglise keelde, tekstianalüütilised kommentaarid tõlgete juurde (enamasti värsitehnilisi ja lingvistilisi üksikseiku eritlevad, vahel ka emotsionaalselt imetlevad).

T. Pachmussi väitel on kõik tõlked tehtud selle väljaande jaoks. Tõlkimisel ei ole taotletud sõnasõnalist täpsust, on püütud edasi anda poeetika eripära, et lugeja saaks lisaks teemadele aimu ka kunstimeisterlikkusest (lk 9). Raamatu tõlketaktikal on kindel eesmärk, sest T. Pachmussi arvates on just tõlkimisraskused süüdi selles, et paljud avangardistlikud vene eksiilkirjanikud pole pälvinud tähelepanu, mis vastaks nende tähtsusele kaasaegses kirjanduses (lk 10). Sellega tahab T. Pachmuss kõigepealt rõhutada vene eksiilkirjanduse euroopalikku tähtsust ning hurjutada ebakorrektsuse pärast neid teadlasi, kes kujutavad vene eksiilkirjandust staatilisena ning lootusetult aheldatuna Venemaale jäänud «emakultuuri» külge (lk 16). T. Pachmuss peab oluliseks rõhutada vene eksiilkirjanduse kaasaegsust ja väita, et stiliiekperimentide ja filosoofilise ning psühholoogilise sisu poolest on sellel «kaugeleulatuv tähendus» XX sajandi avangardismikogemuse rahvusvahelises kontekstis. Eksiili fenomen ei tähista üksnes kaasaegse kirjanduse isoleeritud lisandit, vaid kuulub orgaaniliselt selle arengusse. Seda kuuluvust tahabki autor tõestada: «Ma loodan, et mu käsitus aitab kõrvaldada peale lingvistiliste ka mõningaid ideoloogilisi barjääre (vähemalt Lääne lugejate silmis), mis ümbritsevad vene kunsti ja kirjanduse ehitist eksiilis» (lk 9).

T. Pachmuss püüabki vaadelda Baltimaades ja Soomes loodud vene eksiilkirjandust n-ö kolmemõõtmelisena. Kõigepealt on see osa vene eksiilkirjandusest. Kuigi omaette võetuna unikaalne, moodustab vene eksiilkirjandus vaid ühe osa rahvusvahelisest eksiilkirjandusest, kuhu kuuluvad näiteks ka Pariisis kirjutavad ameeriklased või natsionaalsotsialismi eest põgenenud saksa ja prantsuse intellektuaalid. Sellises projektsioonis hakkab mõjuma ehk mõnevõrra ootamatu mehhanism — Lääne lugeja jaoks enamasti tundmatud vene kirjanikud satuvad kõrvuti maailmanime-dega (Carson McCullers, F. Scott Fitzgerald, André Maurois, Thomas Mann, Bertolt Brecht jt), mistõttu tekib teatav sarnastumine. See mõjutab lugejat vene kirjanike suhtes soodsalt, kuigi ehk mitte päris objektiivselt.

Samalad eksiteele viiv olukord tekib siis, kui autor vaatleb Baltimaade vene kirjandust kogu vene eksiilkirjanduse taustal. Juba Viktor Terrase toimetatud käsiraamatus oli T. Pachmussi kirjutatud ülevaates märgata Baltimaade ebavõrdeliselt suurt osatähtsust teiste vene eksiilkirjanduse keskustega võrreldes. Nendes paikadeks olid ju eelkõige Pariis, Berliin, Praha, Belgrad jne. Muidugi on selle põhjuseks T. Pachmussi vaimustatud suhtumine just Baltimaades tegutsenud vene kirjanikesse. Baltimaades sees võib omakorda märgata suuremat huvi Eesti vastu. Ka vaadeldavate kirjanike suhe sunnib arvama, et kõige elavam oli vene kirjanduselu Eestis. Lätis oli see tegelikult hoopis pingelisem; ükski neljast hõlmatud maast ei ole aga võrreldav näiteks «vene Pariisiga».

Teiseks mõõtmeks pakub T. Pachmuss Euroopa kirjandust, eelkõige avangardismi. Sellest lähtuvalt eritleb ta üksikutes tekstides sürrealistlikke jm tunnuseid ning rõhutab kõigi Baltimaade vene kirjandustes novaatorlust, eksperimenteerimishuvi, «esteetilis-täsmelismist» jms (vt lk 8, 14—15, 22, 50 jt). Avangardismihuvi oli siinmail tõesti olemas, kuid kirjanduse üldpilti ei saa siiski Euroopa avangardismile toetudes esitada. Autori soov näha Baltimaade vene kirjandusi kõrvuti Euroopaga on liiga suur.

Kõige veenvamalt ja pädevamalt on esitatud kolmas mõõde — ühtne ja järjepidev vene kirjandus. Tuleb ju vene eksiilkirjandus avangardismigi juurde XIX sajandi vene klassikalise kirjanduse ja XX sajandi alguse vene modernismi kaudu. Seetõttu on loomulikud ja ka tõestatavamad seosed sümbolismi, futurismide, imazïnismi ja eriti akmeismiga. Siiski lööb ka siin välja soov näha Baltimaade vene kirjandust võimalikult kõrgetasemelisena. Nii tundub pisut pingutatuna Vassili Nikiforov-Volgini ja Pavel Irteli jutustuste võrdlemine Ivan Bunini ja Lev Tolstoi teostega (lk 23).

Kuid T. Pachmuss soovib näidata, et vene kirjandus arenes pärast revolutsiooni edasi nii Euroopa kui ka vene kirjandusena ning Baltimaad pakkusid selleks häid võimalusi. Raamatu eessõna läbivaks emotsionaal-poliitiliseks kujundiks ongi Baltimaade vene kirjandusi tähistav sõnaühend *Põhjamaa Aurora*, mis aastail 1920—1940 sai säravalt hõõguma hakata (lk 25), et siis leida oma lõpp «Sotsialistliku Realismi pimedas öös» (lk 51).

Eksiilkirjaniku arengus eristab T. Pachmuss mitut järku: alguses kirjutab vastne pagulane endises laadis, siis hakkab tasapisi reageerima uuele ümbrusele ja selle kaudu ka minevikku uut moodi läbi elama. Lõpuks võib kirjanik hakata uut keelt ja traditsioone loominguliselt kasutama kuni teiskeelse loominguni välja (lk 15).

T. Pachmuss rõhutab, et 1920.—1930. aastad on nn esimese emigratsiooni kirjandusliku aktiivsuse tippaeg (lk 7), mistõttu on loomulik, et «nad otsisid kirjanduses uusi väljendusvahendeid, püüdes samal ajal hoida oma emakeele ja -kultuuri rikkusi» (lk 50). Tunnistades selle perioodi kirjanike kunstilisi ja filosoofilisi erimeelsusi, näeb T. Pachmuss neid ühtsena vastu seismas iga-sugusele sunnile loomingus, puudutagu see siis sisu või vormi. Seetõttu ta kirjutabki sissejuhatuse lõpupoole: «See raamat on mõeldud austuseavaldusena neile Baltimaade vene kirjanikele, kelle teosed illustreerivad nii kujukalt 1920.—1930. aastate vene intellektuaalide erinevaid hoiakuid ja filosoofiaid» (lk 50).

Kellele on mõeldud T. Pachmussi raamat? Eessõnas väidab autor, et raamatu kirjutamisel ei ole lähtunud ei vene kirjanduse eriala üliõpilastest ega neistki, kes sooviksid vene ainese võrra avardada oma arusaamist Euroopa avangardismist (lk 8). Teos peab abistama eelkõige Venemaaga tegelevaid ajaloolasi ja ühiskonnateadlasi, samuti inglise ja võrdleva kirjanduse eriala õpetajaid ja üliõpilasi, kes käsitlevad õppetöös vene autoreid. T. Pachmuss kirjutab, et tema raamat on «kõigest ulatuslik ingliskeelne allikas eksiilkirjanduse ja -kultuuri kohta, nagu need eksisteerisid 1920. ja 1930. aastate Eestis, Lätis, Leedus ja Soomes» (lk 9). Seega on T. Pachmussi raamat korraga nii emotsionaalne austusavaldus Baltimaade vene kirjanikele kui infoallikas nende kohta. Autori emotsioonid väärivad kaasaalamist ning tema austusavaldus siirast lugupidamist ja imetlustki. Kuid ajaloolise allikmaterjali koguna vajab tema teos kriitilist analüüsi. Seejuures ei tohi ka kriitilisi märkusi tehes unustada, et T. Pachmuss on siiski esmaavastaja. Ta on Baltimaade vene kirjandusest teinud rahvusvahelise uurimisobjekti ning tema raamat virgutab kindlasti seda ainevalda tõsisemalt käsitlema. Suur on T. Pachmussi teene uute faktide esitamisel. Ta on olnud kirjavahetuses

või suhelnud otsegi peaaegu kõigi Läänes elavate (elanud) Baltimaadest pärit vene kirjanikega. Raamatu põhjal tundub, et paljude andmete ja hinnaliste nõuannete allikas on olnud Cambridge'i ülikooli professor Nikolai Andreyev (1908—1982), kes noorusel osales aktiivselt vene kirjanduselus Eestis. Kõige faktirikkamad, sisukamad ja argumenteeritumad ongi Läänes oma elu- ja loometee lõpetanud autorite käsitlused (Pavel Irtel, Juri Ivask, Boris Nartsissov, Karl Hoerschelmann ja mõned teised). Vähemalt Eestis elavad teadlased ei teadnud midagi või teadsid väga vähe nende kirjanike sõjajärgsest saatusest.

Kirjutades seda raamatut ainult Läänes (põhiliselt USA-s, osalt ka Soomes), on T. Pachmuss oma asjatundlikkust (võib-olla teadlikult) oluliselt ahendanud. Ta ei ole töötanud N. Liidu arhiivides, pole pärast sõda käinud Eestis ega Lätis. Tulemuseks on palju faktivigu ja ebatäpsusi, mis kõik arvustusse ei mahugi. Palju on jäänud ka käsitlemata. Eriti hämmastavad ebatäpsuse ja puudulikkusega Valmar Adamsit, Boris Pravdinit, Ivan Beljajevit ja Jüri Šumakovi käsitlevad osad. Nii teab T. Pachmuss nimetada V. Adamsi viimase 55 aasta töödest vaid üht artiklit Nikolai Gogoli looduskirjeldustest ja brošüüri «Avalikkuse ees kõnelemise oskusest» (Tartu, Tartu Riiklik Ülikool, 1965). Kahjuks ei ole T. Pachmuss tuttav Eestis ja Lätis viimase veerandsaja aasta jooksul ilmunud uurimustega, kuigi neid pole ju eriti palju. Kui jätta raamatu ilmumisaega arvestades välja viimasel viiel aastal avaldatu (nt ajakirjas «Raduga» 1989. a ilmunud tsükkel «Eesti 1920.—30. aastate vene luule antoloogia» või Rein Kruusi käsitus Ivan Beljajevist «Edasis»), siis jääb sõelale ikkagi hulk olulisi allikaid. Abi oleks pakkunud juba «Eesti kirjanduse biograafiline leksikon» (Tallinn, Eesti Raamat, 1975), samuti venekeelseski variandis üllitatud «Tartu ülikooli ajalugu». Viimane oleks võimaldanud ära hoida viga B. Pravdini sünni- ja surmaaastas: mitte 1886—1950 (lk 22, 88), vaid 1887—1960. Ja muidugi oleksid abistanud artiklid. V. Adamsi kohta võinuks autor palju teada saada R. Kruusi käsitlusest «Valmar Adamsi kirjanikutee alguse taustast» (Looming, nr 1, 1984, lk 119—124), J. Šumakovi kohta kirjutatu oleks saanud täpsem ja täielikum pärast R. Kruusi järelsõna lugemist J. Šumakovi raamatule «Tartu tiivustusel: Esseid ja memuaare» (Tallinn, Eesti Raamat, 1985).

Faktivigadest ja katkendlikkusest rohkemgi häirib süsteemi puudumine materjali valikus, liigendamises ja käsitlemises. Teos on küll omamoodi kontseptuaalne, kuid teaduslikust meetodist ei saa tema puhul siiski rääkida. Tooni annavad hoopis esseistlikkus, impressionistlikkus, emotsionaalsus ja ka aprioorsus. T. Pachmuss ei püüagi kirjanikke kuidagi hierarhiseerida, tehes dilentan-

did võrdväärseks tõsiste kirjanikega. Väga subjektiivne on ka tekstide valik, rohkem on otsitud kõrvutamisevõimalust vene modernismi või Lääne avangardismiga kui autori individuaalsust. Näiteks on Irina Bormani küll väga naiselikus (ja enamasti loodus-) lüürikas raske näha idamaise erootika ülekaalu (lk 206). Üllatavad ka käsitlusmahud. Omaette osades, n-ö «monograafiliselt» vaadeldakse vähetuntud ja mitte just esmatähtsaid autoreid (M. Ivanov, Juliija Ivanova, Maria Rjabuškina, Natalija Tranze), samal ajal kui neist olulisemate Dmitri Maslovi ja Lidija Visnapuu kohta võime lugeda vaid märkustest. Lisaks pole mõnest küllalt tähtsast ning kaua aega kirjanduses olnud autorist eraldi üldse juttu (Leopold Aks, Vladimir Guštšik). Autorite valiku põhimõtted oleks tulnud eraldi välja tuua.

Temaatilisi ega ajalise järjestuse põhimõtteid pole järgitud Eesti venekeelse perioodika ülevaates. Kõige lõppu on jäetud ajaliselt esimene huvitav venekeelne ajaleht Eestis «Svobodnaja Rossija» (1919—1920; ajaleht vahetas kaks korda nime, ilmudes ka «Svoboda Rossii» ja «Za svobodu Rossii» nime all). Teist huvitavat ajalehte «Poslednije izvestija» (1920—1927, raamatus on aastad märkimata) on käsitletud pärast hoopis hilisemaid ajalehti «Vesti dnja» (1926—1940) ja «Tallinskii ruskii golos» jne. Selliseid näiteid võiks palju tuua.

Et me oleme keskendunud eelkõige Eesti osale, tahaksime osutada ka mõnele silmatorkavale väljajätule. Rääkides vene teatrielust Eestis, T. Pachmuss isegi ei nimeta ühte kahest vene teatrist Eestis — Narva vene teatrit (lk 19—21). Loetledes vene raamatukogusid Eestis, ei nimeta autor Narva vene raamatukogu, ka mitte Tartu ülikooli raamatukogu, kus oli ometi suurim venekeelsete raamatute kollektsioon Eestis (lk 19). Perioodika loetelust, milles on ebaolulisi ning isegi olematuid väljaandeid (nii ei õnnestunud meil leida tõendeid ajalehe «Zavtra» ilmumise kohta), puudub küllalt huvitav ajaleht «Russkii vestnik» (Tallinn, 1934—1940), mis kajastas ka kirjandus- ja kultuurielu. Kogumike ja almanahhide nimistust puudub «kirjanduse, kunsti, teaduse ja ühiskonnalelu kogumik» «Vitjaz» (3 annet, Tallinn, 1939—1940; 1932. a ilmus ka samanimelise kirjanduslehe ainus number). Mainitud on küll kogumikku «Den ruskogo prosveštšeniija», kuid pole öeldud, et see ilmus korrapäraselt aastail 1925—1940. On nimetatud ka tähtsat kultuurisündmust (märkimata küll selle toimumise aega) — Eesti esimest üldriiklikku vene kooride kokkutulekut Narvas 1937. aastal (s. t venelaste üldlaulupidu Eestis). Mainimata on aga jäänud järgmine samalaadne üritus 1939. aastal Petseris.

Peaaegu midagi ei räägi T. Pachmuss Nõukogude Venemaalt Läände suundunud ja siin peatunud kirjanikest (Aleksandr Kup-

rin, Konstantin Balmont, Aleksei Remizov, Boris Pilnjak, Aleksandr Kussikov, Vladimir Majakovski jt), kes rikastasid 1920. aastate vene kirjanduselu Eestis. Osa neist esines nende auks korraldatud kirjandusõhtutel (A. Remizov, Arkadi Avertšenko jt), mõni jäi siia kauemaks (Vera Krõžanovskaja-Rochester).

Rühmitustest peatub T. Pachmuss vaid kolmel esinduslikul: Vene kirjandusringil Tallinnas ja «Poetide Tsunftidel» nii Tartus kui Tallinnas. Kuid see siiski ei ammenda siinset vene kirjanduselu. Tegutses veel hulk väiksemaid sõpruskondlikke kirjandusringe: «Vähid kuival» 1920. aastate Tartus, kuhu kuulusid I. Beljajev, B. Pravdin, I. Severjanin, kes andsid välja ka kogumiku «Via sacra»; Tallinnas 1930. aastate algul noorte autorite ring «Malmsõrmus», kuhu kuulusid J. Ivask, T. Taiga, I. Borman; kirjandusringid Narvas jne. Neile lisandusid vene kultuurhariduslikud seltsid (nt «Svjatogor» Narvas) ja üliõpilasorganisatsioonid (nt Vene Üliõpilaste Selts Tartu ülikoolis), kus samuti tunti elavat huvi kirjanduse vastu. Vene haridus- ja heategevusseltside liit Eestis ühendas 1938. aastal 90 organisatsiooni. T. Pachmussi raamatust seda kõike ei leia — on vaid mõni rida märkustes.

Õiendagem ka mõned olulisemad vead. Kunstnik Nikolai Root ei ole sündinud 1864. ja surnud 1945. aastal (lk 14), õige on 1870—1960 (vt nekroloogi: Sirp ja Vasar, nr 20, 13. V 1960, lk 8). Jurgis Baltrušaitisest ei saanud Leedu saadik Moskvas mitte 1918. (lk 17), vaid 1922. aastal (1920. aastast juhtis ta Leedu eriesindust Moskvas — vt Виктория Дауэтите. Юргис Балтрушайтис: Монографический очерк. Вильнюс, Вара, 1983, с 67—68). Kuremäe klooster ei saa kuidagi paikneda «between Parde /?/ and Rakvere» (lk 18). Tartu «Poetide tsunft» läks laiali 1932., mitte 1931. aastal (lk 24). Tallinna «Poetide tsunft» loodi 15. oktoobril 1933., mitte 1934. aastal (lk 24). T. Pachmussi väitel jätkas see rühmitus Peterburgi akmeistide loomelaadi (lk 25). Ühes vähestest Tallinna «Poetide tsunfti» tegevust kajastavatest teadetest on siiski väidetud, et rühmitus ei jätkka «Peterburgi «Poetide tsunfti» akmeistlikku traditsiooni» (vt Nov, 6. kogumik, 1934, lk 77). Vale on T. Pachmussi väide, et Tallinna «Poetide tsunft» püsis koos 1938. või isegi 1939. aastani (lk 140, 147, 168). Tegelikult lagunes «tsunft» juba 1935. aastal (vt B. Taggo. Vene luule kaks palet, lk 744; vrd ka Helsingi ülikooli Slaavi raamatukogu käsitajade osakonnas säilitatavat K. Hoerschelmanni kirja Vera Bulitšile 13. aprillist 1938. a). Ajalehte «Starõi narvskii listok» on nimetatud vanimaks vene leheks Eestis, mis olevat ilmuma hakanud 1889. aastal (lk 27). Ilmselt on mõeldud ajalehte «Narvskii listok», mis hakkas ilmuma Narvas 1898. aastal ning sai pärast 5-aastast vaheaega 1923. aastal uueks nimeks «Starõi narvskii

listok». Vanimaks vene ajaleheks Eestis tuleks pidada aastail 1853—1917 ilmunud lehte «Estljandskije gubernskije vedomosti».

Eestis ilmunud vene perioodikat käsitlevas osas on üldse palju vigu (lk 27—29). Ajakiri «Emigrant» ei ilmunud mitte ainult 1924., vaid ka 1925. aastal. «Knut» ei ilmunud mitte 1924., vaid 1924—1925. aastal, ja mitte kord nädalas, vaid üle kahe nädala. Narvas ilmunud huvitavat ajakirja «Polevõje tsvetõ» toimetasid V. Nikiforov-Volgin ja L. Aks (T. Pachmuss nimetab vaid esimest); seda ei ilmunud mitte kaks, vaid neli numbrit (õigemini küll kolm, sest viimane oli kaksiknumber — 3/4). Nädalakiri «Otkliki» ei ilmunud mitte 1921.—1922., vaid 1921. aastal, ja toimetaja oli E. Promisson, mitte Z. Promisok. Ajaleht «Tallinskii russkii golos» ilmus aastail 1932—1934, mitte 1933—1936 ja Aleksandr Izgojev ei olnud selle toimetajaks, kuigi tegi lehele kaastööd.

Oige veider on ajalehe «Russkii golos» kohta kirjutatu. See olevat ilmunud aastail 1931—1932 Tallinnas, väljaandjaks Aleksei Sorokin. Ajaleht olevat hingusele läinud pärast A. Sorokini surma 1933. aastal. Tegelikult ilmus ajaleht «Russkii golos» aastail 1924—1925 algul Tallinnas, seejärel Narvas ning A. Sorokin polnud sellega seotud. A. Sorokin osales küll ajalehe «Tallinskii russkii golos» väljaandmisel, kuid see ilmus edasi ka pärast tema surma.

Tallinna kirjastus «Bibliofil» andis meie teada välja kaks, mitte kolm A. Remizovi raamatut — «Linna müha» ja «Lõõmav Venemaa» (lk 29). Oleks tulnud lisada, et samas kirjastuses ilmus kaks Fjodor Sologubi raamatut ja Aleksandr Amfiteatrovi, Anatoli Koni ning Nikolai Jevreinovi üksikkõited. Kaheldav on I. Severjanini mõju Valeri Brjussovile (lk 60), samuti I. Severjanini nimetamine ideaalseks tõlkijaks (lk 61). Selline pettekujutelm võib tekkida tõlgete musikaalsusest, mitte kõrgest tasemest. Võrdluseks võiks pakkuda V. Adamsi hinnangu: «Oma tõlketöös toetus ta proosatõlgetele, millega ta üsnagi pealiskaudselt ümber käis» (Igor Severjanin Eestis. — V. Adams. Vene kirjandus, mu arm: Kirjandusteaduslikke artikleid ja esseesid. Tallinn, Eesti Raamat, 1977, lk 326). I. Severjaninit käsitlevas bibliograafilises loetelus on vigu ja mõned kogumikud on jäänud ka nimetamata (Crème des Violettes: Избранные поэмы. Tartu, Odamees, 1919; Pühajõgi: Эстляндские поэмы. Юрьев, Одамес, 1919) (lk 62—63). J. Ivaski õige sünniaasta on 1907, mitte 1910 (lk 125). Idee välja anda eesti luule venekeelset valimikku, mille ettevalmistamisse kaasati ka Tallinna «Poetide tsunfti» liikmed, ei pärine 1939., vaid 1934. aastast (lk 140).

Korralikult on esitatud ja tõlgitud eesti nimed ning peal- kirjajad. Erandeid on vähe: Suudius lumme: Suudlus lumme, Kure-

mäe klooster: Kuremäe klooster ja veel mõni. Inglispärastamata on V. Adamsi luuletuse «Leidale» pealkiri (lk 86, 87).

Osa oma eesmärkidest on T. Pachmuss suutnud täita. Kindlasti täitub tema soov ergutada Baltimaade ja Soome vene kirjanduselu uurimist, kindlasti saavad inglise keeles lugejad sellest kirjandusest aimu. Kuid see raamat ei paku süsteemset käsitlust ja teda ei saa võtta allikakriitilise teatmeteosena. Ka Läti käsitleva osa retsensioonis heidab Juri Abõzov autorile ette süsteemistust, perioodika ja ajakirjanduse osatähtsuse vähest arvestamist omaaegses kirjandus- ja kultuurielus, *de visu* põhimõtte hülgamist faktide kasutamisel (Юрий Абызов. Взгляд издалека. — Даугава, № 5, 1989, с 110—113).

Esimesed sammud on tehtud ja ehk kavatseb ka T. Pachmuss edasi minna. Kuid kindlasti peab uurimistöö kanduma sinna, kus leidub algallikaid, arhiive ja tunnistajaidki. Vajadus selle järele ei kao ka siis, kui Baltimaad peaksid vabaks saama. On ju Läti või Eesti pinnal viljeldud kultuur osa Läti ja Eesti kultuurist, Baltimaade ja Soome vene kultuuri uurimine tähendab ühtlasi nende rahvuskultuuri, selle olemise olemuse uurimist.

Sergei Issakov
Peeter Torop

EDITORIAL NOTE

Our journal marked the centenary of Jüri Uluots (1890—1945), Prime Minister and Acting President of the Estonian Republic, reprinting in this year's first issue Edgar Kant's survey about J. Uluots's research activities. Now we publish an article written by J. Uluots in 1944, which can be considered the political testament of the statesman and scholar. Comparing several aspects of Estonian and Russian social and political thought, he gives reasons for Estonian national identity and the right to be independent.

Karl Soonpää (1895—1944) was State Controller in K. Päts's last government. We publish his manuscript diary from 1939—1940. Being in the centre of events he has recorded most valuable information about this period. Mart Orav adds a survey about K. Soonpää's biography. The publication will continue in the next issue.

Linguist Mati Hint analyzes the Russian influence on the Estonian language, calling our attention to the Russisms alien to the Estonian language in the fields of lexis and semantics as well as in syntactical and morphological connections.

We present the translation of a somewhat polemical article by E. D. Hirsch, a philologist from the USA, where the scholar supporting the hermeneutical method defends his views against the opposing trends.

Why not try to interpret hermeneutically, without

forgetting the historical approach, the following texts of fiction, which also come from the world of Anglo-Saxon languages and culture? Jüri Talvet has translated an excerpt from Byron's drama in verse *Cain*, and Jaanus Õunpuu a short story by Oscar Wilde; both famous Englishmen, however, meet (in hell!) in German writer Herbert Eulenberg's (1876—1949) fanciful essay, which proves, by the way, that humour and irony are not alien to the German spirit either.

As a summary of the above-mentioned, the reader will find a thorough and exact treatment by the US psychologist and psychotherapist Carl R. Rogers on creation psychology and the importance of creativity in the contradictory world of today. Arved Leinbock's survey about the problems of human physiognomy, which has been a sphere of interest for the science since the 18th century, also belongs to the field of psychology.

Ott Kurs's article deals with the tragic fate of the natives of Ingria — the Votians, Ingrians and Ingrian Finns — a genocide the world has paid unjustly little attention to.

In the section of criticism Peeter Torop and Sergei Issakov discuss Temira Pachmuss's book on Russian exile literature in the Baltic states between the two world wars.

The issue ends with the consecutive part of Ilmar Tammelo's *Survival and Surpassing*.

Summaries

Russian influence on the Estonian language

Mati Hint

At present the Russian influence on Estonian is of three kinds: 1) ideologization of the vocabulary, 2) assimilation of word usage and meanings, and 3) grammatical interference. The article deals with the first and the third of these.

Ideologization of vocabulary includes the usage of euphemisms (põhirahvus 'the main nationality' or põliselanikkond 'the native population' pro eestlased 'the Estonians', I osakond 'the 1st department' pro KGB-osakond 'the KGB department'), disparagement of nationalism (rahvuslik egoism 'national egoism', kohalik keel 'the local language'), adornment of everything Soviet (vennasrahvas 'fraternal nation' for all the peoples of the Soviet Union), and particularly the usage of the pronoun meie 'we, our' for the whole of the Soviet Union (meil 'we (have)', kogu meie maal 'in the whole of our country', etc).

The Russian interference with Estonian grammar is also profound and extensive nowadays. As for the grammar of the verb, using of reflexive verbs with a corresponding semantic nuance, the exaggerated expression of the resultative aspect (sovershen-

nyi vid) by aspectual adverbs and preference of analytical constructions in negative sentences and at nominalization are spreading. All these features influence the Estonian grammar on the typological level, i.e. very deeply.

In the grammar of the noun there are also areas where the type of grammar is changing: the postpositions genuinely characteristic of the Estonian language are replaced by prepositional expressions, the usage of plural forms is increasing, including the congruence of the predicate and the predicative with the subject where the subject which is semantically plural, but singular in form, more and more often takes the predicate in the plural.

The human face

Arved Leinbock

The article discusses how the human face gives information to other people and what its functions are in communication. A knowledge of the human face is necessary in a number of occupations. It is an essential part of the professional skill of actors, writers, criminologists, physicians and hairdressers. Another person's face arouses a natural interest in every human being. As a mediator of thoughts, feelings and in-

tentions, the face is generally not less trustworthy than the language, sometimes it is even quicker and more nuanced.

The article surveys briefly the components of the face, the changes in its elements and shape during a person's lifetime and their sexual and individual differences. The most interesting factors are the face index and (incomplete) symmetry. The eyes and the mouth, more exactly the region of the eyes and the region of the mouth, bear most of the functional load of the face as a means of communication. The skin is most important for giving a medical diagnosis.

The main part of the article deals with facial expression. The author's addition to the previous studies on facial expression is his special attention to its two elements — the glance and the smile, which are the key factors in communication. A more detailed survey is provided of the facial expression of a person's psychic qualities, states and reactions. Experiment results show that the representatives of different cultures have much in common in the facial expression of basic emotions. Along with emotions facial expression also conveys purely informative messages, e.g. signs of understanding, agreement,

partial disagreement, etc. The ability to control one's face and to hide or modify one's real attitude aggravates the understanding of facial expressions. Critical remarks have been made about the attempts to read more from the human face than can be read from it, and on phrenology and physiognomy as well.

On the history of Ingria's native population

Ott Kurs

The article describes the demographic changes that took place in the central part of the ancient home of the Baltic Finns — the region between Lakes Peipsi (Peipus) and Ladoga, especially in the belt of the Gulf of Finland, which was later given the name of Ingermanland or Ingria — and the dispersal of Finns nowadays in Soviet Karelia and, particularly, in Estonia.

The ancient inhabitants of Ingria were the Votians and the Ingrians (Izhorians). The forbears of the Votians were the Estonian tribes who lived beyond the River Narva and Lake Peipsi. The Ingrians have evolved from one branch of Karelians. Nowadays these peoples are becoming almost extinct.

In the 17th century in

Summaries

Ingria the Votians and the Ingrians together with the Finnish-speaking ethnic groups who had immigrated from East Finland began to evolve into a group of Finns who professed the Lutheran faith and came to call themselves Ingrian Finns. They succeeded in surviving as a viable ethnic group (132,000 in 1919) up to the end of the 1920s. After that the genocidal policy pursued in relation to them and the events of World War II led to the eradication of the Finnish population in Ingria. The repressions in 1928—1939 had decreased the Ingrian Finnish population by about 50,000 people. In 1942 all the 20,000—30,000 Finns trapped in encircled Leningrad and North Ingria were deported to Siberia. From March 1943 to July 1944 61,163 Ingrian Finns (and also Ingrians and Votians) who had remained in the area occupied by the Germans left for Finland via port of Paldiski (Estonia). Of those Ingrian Finns who had gone to Germany, 2042 also later went over to Finland. According to the 1944 Finnish-Soviet truce all the Ingrian refugees were expected to return home. From December 5, 1944, to January 13, 1945, 55,773 Ingrian refugees board-

ed the train for the Soviet Union. They were not allowed to return to their former homes or Estonia but were settled in different parts of Russia. It was not until after 1956 that they were allowed to go back to regions of their own choice.

The 1959 census recorded 92,717 Finns living in the Soviet Union. The largest number of them inhabited Karelia (27,829), the region and city of Leningrad (23,193), and Estonia (16,699). Twenty years later the number of Finns had fallen to 77,079; 20,099 of them lived in the Karelian ASSR, 16,239 in Leningrad region, 17,753 in Estonia. In 1989 16,622 Finns were recorded living in Estonia. Only 31% of the Finns in Estonia regard Finnish as their mother tongue, while 33,3% speak fluently Estonian and 38,9% Russian. 67,5% of their ethnic group lived in towns. Their largest numbers were concentrated in the city of Tallinn and its vicinity, where 33,5% of their ethnic community lived. Next came North-East Estonia or Virumaa (31,8%), South-East Estonia (18,7%) and Central Estonia (Viljandimaa and Järvamaa; 9%). In West Estonia the number of Finns was lower (7%).

ОТ РЕДАКЦИИ

В первом номере этого года наш журнал отметил столетний юбилей премьер-министра и исполнявшего обязанности президента Эстонской Республики Юри Улуотса (1890—1945) публикацией обзора его научной деятельности (автор обзора — Э. Кант). В этом номере мы печатаем статью, написанную Ю. Улуотсом в 1944 году. Эту работу можно считать завещанием государственного деятеля и политика. В ней автор сравнивает эстонское и русское политическое мышление в нескольких аспектах и дает научное обоснование эстонскому национальному самосознанию и государственности, а также праву на самостоятельность.

Карл Соонпяэ (1895—1944) был последним государственным контролером Эстонской Республики. Мы публикуем его дневник периода 1939—1940 гг., сохранившийся в рукописи. К. Соонпяэ — один из тех, кто находился в то время в центре политических событий и он оставил сверхценную информацию об этом роковом периоде. Краткие сведения о его биографии принадлежат Март Ораву. Публикация будет продолжена в следующем номере.

Тема работы лингвиста Мати Хинта — влияние русского языка на эстонский язык. Автор обращает внимание на лексику и семантику, а также на морфологосинтаксические связи эстонского литературного языка в связи с русизмами, которые проникли в эти языковые области.

Американский филолог Э. Д. Хирш, статья которого имеет, в частности, и племенческую направленность, опираясь на герменевтический метод, доказывает свою точку зрения в противовес сторонникам других направлений.

Почему бы не попытаться проинтерпретировать, сочетая герменевтический и исторический методы, художественные тексты, происхождение которых связано с англосаксонским языковым и культурным миром Юри Тальвет перевел отрывок из стихотворной драмы Байрона «Каин», а Янус Ыунпуу — рассказ Оскара Уайльда. В аду встречаются оба англичанина в фантастическом эссе немецкого писателя Херберта Ойленберга (1876—1949). Это эссе — доказательство того, что и немцам не чужды юмор и ирония.

Своеобразным обобщением предшествующих публикаций является работа американского психолога и психотерапевта Карла Р. Роджерса, представляющая собой основательное и концептуальное исследование о психологии творчества и большом значении творческого начала в современном противоречивом мире. К области психологии относится и обзор Арведа Лейнбока о проблемах человеческой физиогномики, которая являлась объектом научных интересов начиная с XVIII века.

В статье Отта Курса говорится о трагической судьбе коренных жителей Ингерманландии (води, ижоры, ингерманландских финнов) в нашем веке: о геноцидах, на которые непозволительно мало обращалось внимания со стороны мировой общественности.

В разделе критики публикуется рецензия Пеэтера Торопа и Сергея Исакова на книгу Темиры Пахмус о русской эмиграционной литературе в Прибалтике в период между двух мировых войн.

В конце номера публикуется продолжение работы Ильмара Таммело «Survival and Surpassing».

Влияние русского языка на эстонский язык

Мати Хинт

Влияние современного русского языка на эстонский язык проявляется, во-первых, в идеологизации лексики, во-вторых, в отождествлении применения и значения слова и, в-третьих, в грамматической интерференции. В статье рассматриваются первая и третья сферы влияния.

Идеологизация лексики проявляется в употреблении эвфемизмов (основная нация или коренное население т. е. эстонцы, I отделение, т. е. отделение КГБ), в порицании национализма (национальный эгоизм местный язык), в приукрашивании всего советского (обо всех народах Советского Союза говорится как о братских народах). Особенно ярко проявляется идеологизация лексики в употреблении прономинального определения «мы» по отношению ко всем жителям Советского Союза (у нас, во всей нашей стране и т. д.).

Грамматическая интерференция является в настоящее время широко распространенным воздействием русского языка на грамматику эстонского языка. В грамматике глагола распространяется употребление рефлексивных глаголов вместе с соответствующими семантическими нюансами (Ebateel-

divused seletuvad imperialistide salasepitsustega. Неприятности объяснимы тайными происками империалистов; естественная семантическая интерпретация предполагает на эстонском языке и другую форму глагола: ebateeldivusi seletatakse неприятности объясняются («пассив») — т. е. кто-то демагогически объясняет неприятности тайными происками империалистов). Грамматическая интерференция проявляется также в результативном аспекте в употреблении совершенного вида, выраженном при помощи чрезмерных аспектуальных наречий (*ära aeguma, ära toopoliseerima*), в предпочтении аналитических конструкций в отрицательных предложениях и при номинализации (*Kõige ohtlikum on alkohol, mitte kaugele sellest jäävad ravimid*, т. е. *sellest ei jää kaugele ravimid*). Все перечисленные типы влияния оказывают воздействие на грамматику эстонского языка на типологическом, следовательно на одном из глубинных уровней.

В грамматике имени также существуют сферы, где изменяется грамматический тип. Например, вместо генетически свойственных эстонскому языку послеслогов используются предлоги (*Vabadus tuleb läbi demokraatiseerimise* т. е. *Vabadus tuleb demokraatiseerimise kaudu*). К этому до-

Резюме

бавляется употребление форм множественного числа, а также численное согласование предиката и предикатива с подлежащим. При этом подлежащее, которое по форме находится в единственном числе, а семантически выражает понятие множественности, чаще всего употребляется с предикатом во множественном числе (epatik «sg» hääletavad «pl» т. е. epatik hääletab «sg»).

Лицо человека

Арвед Лейнбок

В статье говорится о лице человека с точки зрения информации, которую оно дает другим людям, и функции, которую оно выполняет в процессе общения между людьми. Знание свойств человеческого лица необходимо для представителей ряда профессий. Знания об этих свойствах занимают существенное место в профессиональной квалификации актеров и художников, писателей и следователей, врачей и парикмахеров. Вместе с тем человеческое лицо интересует каждого. Лицо как передатчик мыслей, чувств и намерений является не менее достоверным источником информации чем язык. Оно даже более динамично и более насыщено нюансами.

В статье кратко говорится о строении лица, об изменениях его частей и формы на протяжении жизни, а также о его половых и индивидуальных различиях. Наиболее интересными показателями формы лица являются его индекс и (неполная) симметричность. Основная функциональная нагрузка среди всех частей лица принадлежит глазам и рту. Точнее, области глаз и области рта. Медицинские диагнозы ставятся в основном по состоянию кожи.

В основной части статьи автор касается выражения лица и мимики. В дополнение к существующим исследованиям мимики автор рассматривает взгляд и улыбку. Именно взгляду и улыбке принадлежит ключевая роль в общении. Более детально рассматриваются отражения психических свойств, состояний и реакций на лице. Автор приводит и экспериментальные данные, подтверждающие, что в мимике, отражающей основные эмоции, у представителей разных культур много общего. Наряду с отражением эмоций язык мимики передает и чисто информативные сообщения, например, знаки, указывающие на понимание, согласие, частичное понимание и т. п. Чтение мимики усложняется тем, что людям свойственно управлять своим лицом,

скрывать истинное отношение к собеседнику или модифицировать это отношение. Неоднократно подвергались критике попытки извлечь из выражения лица и мимики больше информации, нежели это объективно возможно. Критика касалась, в частности, френологии и физиогномики.

О судьбе коренного населения Ингерманландии

Отт Курс

В статье рассматриваются демографические изменения в центральной части древнего ареала расселения прибалтийско-финских племен — в регионе между озерами Пейпси (Чудского) и Ладожского, в частности в полосе вокруг восточного побережья Финского залива, получившей позже название Ингерманландия, — а также нынешние условия жизни финнов, проживающих в России и, в частности, в Эстонии.

Древнейшие жители Ингерманландии — воедь и ижора. Первые образовались из эстонских племен, проживавших восточнее от реки Нарвы и озера Пейпси. Ижора — одна из ветвей карельских племен. В настоящее время эти народности почти полностью ассимилировались в русской нации.

В 17 веке, на базе водей, ижоры и финноязычных групп населения, переселившихся из финской Карелии в Ингерманландию, стала образовываться на основе лютеранского вероисповедения новая группа финнов, которая позднее стала называться ингерманландскими финнами. До начала геноцида в конце 1920. годов эта группа финнов была жизнеспособной в пределах России (132 000 чел. в 1919 г.). Репрессии 1928—1939 гг. уменьшили численность финнов в Ингерманландии (Ленинградской области) на 50 000 чел. Во время Второй мировой войны, в 1942 г., из блокированного Ленинграда и Северной Ингерманландии советские власти эвакуировали в Сибирь 20 000—30 000 финнов. С марта 1943 г. по июль 1944 г. немецкие оккупационные власти эвакуировали (с согласия эвакуированных) из остальной Ингерманландии через порт Палдиски (Эстония) в Финляндию 61 163 финна, ижоры и водей. Из работавших в Германии ингерманландцев в Финляндию отправились 2042 чел. По условиям перемирия между СССР и Финляндией с 5 декабря 1944 г. по 13 января 1945 г. в СССР было отправлено 55 773 ингерманландских беженца, которых, однако, расселили не по домам, а по разным областям России.

Резюме

Они могли сами выбирать место жительства только после 1956 г.

По переписи населения 1959 г в СССР проживало 92 717 финнов, в т. ч в Карелии — 27 829, в Ленинграде и Ленинградской области — 23 193 и в Эстонии — 16 699 чел. К 1979 г численность финнов в СССР уменьшилась до 77 079 чел. (в Карелии 20 099, в Ленинградской области 17 753, в Эстонии 17 753 чел.). В 1989 г в Эстонии проживали 16 622 финна. Из них сохранили финский как

родной язык — только 31%. Свободно владеют эстонским 33,3% и русским языком 38,9% финнов Эстонии. Большинство из них — 67,5% — проживают в городах и городских поселках. Территориально они сконцентрированы в Таллинском регионе (33,5%), на Северо-Востоке (Вирумаа, 31,8%), Юго-Востоке (18,7%) и в Центральной Эстонии (Вильяндимаа, Ярвамаа, 9%). Меньше всего финнов проживают в Западной Эстонии (7% финского населения Эстонии).

ELLU JÄÄDA JA EDASI MINNA

Ilmar Tammelo
Sydney Ülikooli õigusteaduse ja rahvusvahelise
õiguse lektor

Tõlkinud Ilmar Anvelt

II

Inimese soov olla vaba on üleüldine, kuid sellegipoolest saab ta kogukonna liikmena tunda mitmesuguseid piiranguid, mille sisuks võib olla tõeline orjus, isegi tsiviliseeritud maades.

Vabaduse puudumine tundub olevat ebaõiglane, sest vabadus arvatakse olevat midagi sellist, millele on õigus igal inimolendil. Maailma eri osades on inimesed erinevatest vabadustest ilma jäetud, mõnda vabadust tuntakse ühes kohas, teist teises. Seega on kõikjal ebaõiglust mingi vabaduse puudumise näol.

Protest vabaduse puudumise vastu õigluse nimel on tavaliselt põhjendamatu. See tuleneb vabaduse ja õigluse tähenduse ja eesmärgi pealiskaudselt mõistmisest. *Kõikelubava ühiskonna* [permissive society] põhiprintsiip «kõik on lubatud» ei ole tõelise vabaduse põhitõde, pigem on ta liigvabaduse maksim, mis kiidab heaks ohjeldamatu eluviisi. Ent liigvabadusega kaasneb ükskõiksus teiste inimeste vabaduse suhtes, mis loob võimalused nõrgema rõhumiseks tugevama poolt. Inimeste tegevusvabadus on alati piiratud, kui teoks tehakse mingit kõrgemat sotsiaalset väärtust, nagu näiteks rahu, julgeolek, küllus või progress. Võib isegi küsida, kui hästi suurem osa inimesi vabadust kasutada oskabki? Võib-olla väärivadki nad pigem ahelaid kui tõkestamatut vabadust teha, mis meeldib? Ühe vabaduse puudumine *prima facie* võib olla oluline eeltingimus teistele vabadustele, näiteks piiravad kaubanduseeskirjad võivad olla eeltingimuseks väikeettevõtete vabakaubandusele ning mõnede poliitiliste kodanikuvabaduste puudumine võib olla vajalik neile, kes tahavad olla vabad majandusmuredest, mis omakorda mõjutaksid ebasoodsalt nende vabadust elada meeldivat isiklikku elu.

Kui vaene mees saab vigastuse, mis muudab ta töövõimetuks, tunnustab seadus tema hagi, mis on selles punktis vaieldamatult õiglane. Samuti on kindel — nii kindel, kui miski saab seaduseilmas kindel olla —, et kõrgeim kohus, mis on pädev selle asjaga tegelema, selle

hagi rahuldab. Ometi ei ole hagejal rahalisi vahendeid, et saada oma hagi esitamiseks õigusabi, ja tasuta õigusabile pole tal õigust, sest vormiliselt teenib ta ainult natuke rohkem, kui selle saamiseks vaja. See tundub õigluse pilkamisena — õigluse, mille juriidiline süsteem otsekui õrritamiseks välja paneb, hoides seda siiski kättesaamatus kauguses neist, kellel seda hädasti tarvis oleks.

Ei näi olevat mingit mõjuvat eriargumenti, õigustamaks väidet, nagu poleks see situatsioon läbini ebaõiglane või täiesti halb. Siiski on olemas viimane põhjenduslik väljapääs, *ülejäänud positiivne eetikaprintsiip*, mille järgi kõik, mille õigustamiseks eri argumente ei leita, tuleb sellele vaatamata tunnistada eetilisel heaks neid õigustavate printsiipide põhjal, olgugi need tundmatud või tunnetamatud.

Ma võin kujutleda mitmesuguseid vastuargumente sellele, mida eespool olen öelnud tegeliku sotsiaalse või poliitilise olukorra õigustamiseks, niisamuti sellele, mida ma veelgi samas laadis öelda võinuksin. Siiski olen kindel, et need vastuargumentid ei kõiguta mu veendumust minu praeguste vaadete paikapidamises. Ent see ei tähenda ka seda, nagu tahaksin ma oma praeguse väitlusega tühistada ebaõigluse kontseptsiooni üldse või liiguksin materiaalse õigluse kontseptsiooni poole, mille ainuke juhis on «igähele tema saatuse järgi».

Täielik alistumine kõigele, mis iganes maailmas juhtub, pole just meelitatav. Sellise hoiaku metafüüsiliseks aluseks näib olevat hullusärki pandud Jumal, kes on võimeline tegema vaid teatud liigutusi — selliseid, mis juhatavad ükspäinis kõige parema poole. Mõte sellisest Jumalast ei tekita vaimustust, see võib tunduda isegi vastumeelne. Maailm Tema valitsuse all näib olevat kohutavalt kolkunud, õudselt monotoonne ja üksluine. Sellise maailma täiusliku headuse rohkus neelab ära selle esteetilised kvaliteedid — ning see maailm peab paistma lihtsalt inetu.

Niipalju kui mina asjast aru saan, ei kaldu mu praegused mõtisklused tühistama ideed, et on olemas mõisted nimega «pahe», «ebaõiglus», «ülekohus» jne, vaid pigem neid rõõmsalt tunnustama ja tervitama kujunenud maailmakorra osana. Mustal taustal paistab valge alati väga selgelt silma ning samasugust osa etendavad pahed, rõhutades vastavate vooruste hiilgust. Eks ole ju kukkumishirm osaks mägironimise põnevusest ja nurjumisvõimalus eeltingimuseks juubeldusele, mida tohib tunda edu puhul. Kui ei oleks vabadust valida Kurja, puuduks Hea püüdlemise võlu ning ilma teravalt kogitud ebaõigluse ilminguteta poleks õigluski juhtideena nii kütkestav.

Lähtudes eeldusest, et olemise olemus on positiivne, ei tee ma muud kui kinnitan, et lõppkokkuvõttes on kõigel maailmas positiivne alus ja eesmärk — täielik alus olla ühel nõul Loojaga, kui Ta andis hinnangu loodule sõnadega: «Vaata, see on väga hea!» Kuid see ei tähenda, nagu me enne seda lõppkokkuvõtet mõnigi kord ei võiks leida, et kõik kohad on täis kurja, ebaõiglust, inetust või teiste negatiivsete väärtuste ilminguid, ja vahel eksisteerivad need vastavate positiivsete väärtustega koos, põimuvad neisse või siis käivad nende kannul.

Maailma vaatlemine niisugusest eeldusest lähtudes loob vaatlejas tõenäoliselt eelsoodumuse hinnata positiivset püüdlikumalt kui muidu ja ahvatleda teda pseudoargumentidele. Siiski pole see lähenemine ja suhtumine eetilistesse probleemidesse argumentatsioonialusena taunitav — eeldusel, et positiivse olemuse idee pooldajal on vaidluspartnereid, kes asuvad teistsugustel metafüüsilistel seisukohtadel, või kui ta ise on võimeline ikka ja jälle vahetama oma argumentatsioonialust, et vastavalt oma meeleolule vaidlustada või hüljata omaenda raske- või rõõmsameelseid leide. Arutluse täielikus kontekstis võivad need esile tõsta eetilisel oluliste asjaolude vastandlikke tahke, mis muidu võivad jääda kahe silma vahele või minna segamini.

Nagu eeldus, et olemise olemus on negatiivne, ei hävita ka eeldus, et see on positiivne, traditsiooniliste ega praeguste õigluskriteeriumide tähendust. Mõnda neist on ehk vaja täpsustada või ümber sõnastada, kuid edasiseks mõttetöökä näivad nad kõik olevat head lähtepunktid. Mina ei ole selleks pingutuseks praegu võimeline, minu vaimne energia näib olevat ammendunud õnnejoovastuses, milles ikka veel püsin. Ma kogen oma praegust rõõmu kui lõppematut, ent ikkagi mõistan samas, et minu metafüüsilise elamuse haripunkt ei ole olemise kui sellise tipp; ta võib küll näida igavesti kestev, kuid võib olla ka põgus — nagu on üürikeseid kõik tõelised rõõmud. Üks asi, mida ma küll praegusel hetkel üldse ei suuda kujutleda, on see, et maailma valitseb *Deus Malignus*. Kui kunagi on olnud või saab olema Jumal, peab ta olema *Deus Inscrutabilis*. Üksnes oma ahtast inimvaatest ja piiratud mõistusest väidame, et miski on halb. Sama asjade seis võib näida hoopis teistsugune piiramatu mõistusele, kelle jaoks inimväärtused on vaid inimlik viis kogeda inimtegelikkust.

KOLMAS MONOLOOG

Materiaalne õiglus ja neutraalne olemine

Viimasel ajal olen ma olnud veidi endast ära. Mu meeoleolud on olnud liiga heitlikud ja koos sellega on suuresti vaheldunud mu arvamused mitmete asjade suhtes. See paneb mind mõnevõrra ennast häbenema, kuid siiski tunnen vaid ebalust ega kahetse sugugi seda, mida seni olen materiaalsest õiglusest kirjutanud. Olen öelnud palju sellist, mida inimesed oma elu eri hetkedel tegelikult tunnevad ja mõtlevad õiglusest ja üleüldse maa-

ilmast. Kogu aeg on mind närinud kahtlus mõne väite pärast eelnenud monoloogides. Sellest hoolimata olen jätnud nad puutumata, sest nad on mulle tundunud paika pidavat, ja isegi kui nad tuleb kõrvale jätta, võivad nad ju olla lähtepunktiks edasistele mõtisklustele või uuringutele.

Mu vaimusilm pidi olema ähmastunud, kui mõtisklesin reaalse maailma olemusest kord rusetud, kord ülevas meeleolus. Nüüd tunnen, et oleksin pidanud vastu panema kiusatusele võtta reaalsuse kui sellise suhtes positiivne või negatiivne seisukoht. Tõepoolest, tulnuks asuda erapooletule, neutraalsele seisukohale. See oleks olnud teaduse ja kaine filosoofia vaimus, sest ainult sellist seisukohta tunnustavad nood. Võib-olla oleksin pidanud üldse loobuma metafüüslistest meelisklustest, mis soodustavad mõistuse lummamist ratsionaalsete püüdluste jaoks ebaoluliste ideedega, viies mõtted sohu ja rappa. Ühineda ütlusega «*Ceterum censeo metaphysicam esse delendam*» (ma arvan muide, et metafüüsika tuleb hävitada) ma siiski ei tahaks, sest see ütlus ise näib põhinevat metafüüsilisel vaatel, mis eitab tõiika, et teispool fenomenaalset olevad probleemid eksisteerivad tõepoolest ja seisavad vähemalt filosoofia ees noumenaalsetena. Kui need probleemid kõrvale jätta, võib see kaasa tuua pealiskaudsust või mõtteuperpalle.

Võib-olla oleksin pidanud ka jätma kasutamata metafüüsilised sõnad nagu «olemine—olemus» [being] ja «olemus» [essence], sest ideed, mille keelised vahendajad nad on, on olnud arusaamatud ja laialivalguvad, tähistades midagi, mida on peetud sõnulseletamatuks. Siiski ei mõju mulle nõuanne, et millest ei osata rääkida, sellest vaikitagu. Eelkõige ei ole vaikimine seesama mis rääkimata olemine; pealegi usun, et kui on olemas mõte, siis on olernas ka viis selle väljendamiseks sõnades. Mida ei saa taibata range või hästikujundatud kontseptuaalse mõtlemise kaudu ja õigesti edastada arenenud keelte abil, sellele saab siiski vihjata või seda kaudselt mõista anda

mitmesuguste semiootiliste, sealhulgas keeleliste vahenditega (allegooriad, võrdlused, metafoorid jne).

Kavatsedes nüüd asuda materiaalse õigluse probleemi kallale erapooletus meeolus, ei võta ma siiski nõuks vaadelda kõike, nagu see polekski hea ega halb, õige ega vale, õiglane ega ebaõiglane, vaid pigem oma otsustus Reaalsuse või Olemuse kui sellise väärtuse üle edasi lükata. Põhjus sellele seisukohale asumiseks on lihtsalt see, et tegemist on millegi ülemõistuslikuga, niisiis ei saagi mingil hindamisel paratamatult olla alust, järelikult mitte ka põhjendust. Et olen meeolus, mis pole ei eufooriline ega düsfooriline (vaid adiafooriline), näib Olemus mulle aksiootiliselt neutraalne. Kas ta seda ka *tegelikult* on, ei suuda ma otsustada. Mis puutub probleemidesse, millega siin tegelen, siis võib olemus asetseda minu vaimusilma horisondi taga ja olla milline tahes.

See hoiak, olgugi metafüüsiline, annab mulle vaatenurga, mis on hoopis erinev sellest, millel ma asusin siis, kui vaatlesin Olemust negatiivsena ja positiivsena. Ma võin nüüd läheneda oma praegustele probleemidele ilma sürreaalse halisemise või juubeldamiseta ja lahti öelda oma varasematest mõtetest, et hinnata, milles mul mu arutlustes õigus oli ja milles mitte. Mulle näib, et mul oli õigus, kui ütlesin seda, mida ma ütlesin, lähtudes oma väidete teatavatest eeldustest, kuid need eeldused polnud küllaldaselt põhjendatud ja võisid seetõttu viia valejäreldestele. Eeldades, et reaalse maailma looja ja peremees on Saatan, muutusin mõnes küsimuses lihtsameelselt heasüdamlikuks ning eeldades, et maailma juhib Ülim Ettenägelikkus, lasksin end ahvatleda tunnistama seda, et Jumal ei ole üksnes minu, vaid ka nende kaasnimeste karjane, kes kindlasti on kaugelt õnnetumad, kui mina seda iganes olen olnud. Niisiis olin peaaegu heaks kiitmas kõike seda ilmselgesti koledat, mida maailm on täis, nõnda ära teenides vaikse vagaduse etteheitid.

Kuigi ma olen kindel, et mu vaimusilm on praegu palju selgem ja vähem ähmane kui enne, ei saa ma välistada võimalust, et see praegune selgustunne on jälle üks illusioon. Järelikult — kõike, mida ma edaspidi ka ütlen õigluse või ebaõigluse kohta, võib õigusega taas pidada suvaliseks. Seetõttu on oluline leida teid ja vahendeid, et läheneda materiaalse õigluse probleemile kaude, uurides õiglushinnangute põhjendatust. Ainult sel viisil võin loodetavasti anda mingit intersubjektiivset tuge oma arvamustele materiaalse õigluse kohta. Õiglushinnangute põhjendatuse probleem on väärtusotsustuste põhjendatuse üldprobleemi erijuht.

Väärtusotsustused on väited, mis kinnitavad, et millegi on mingi kindel omadus (nt ei hea ega halb, ei ilus ega inetu). «See maastik on ilus» on lihtne näide väärtusotsustusest. Väitena võib iga väärtusotsustust lugeda tõeseks või vääraks. Seega saab teda allutada loogikatehetele kas üksinda või koos teiste väidetega vastavalt lause- või predikaatloogika printsiipidele ja meetoditele. See, et on võimalik väita, et väärtusotsustus on kas tõene või väär ja allutada teda loogikamenetlusele, ei tähenda, et need otsustused on ka tegelikult tõesed. Tõde loogikas on tõde puhtformaalses mõttes, mitte selles mõttes, nagu võib tõeseks pidada loodusteadlaste uurimistulemusi. Loogikatehete jaoks on puhthüpotetiline tõde küllaldane; neid tehteid saab teha isegi nende väidetavalt tõeste väidete põhjal, mis tegelikkuses on ilmselgesti väärad või isegi ilmselgesti absurdsed.

Peale formaalse tõe, mida väärtusotsustustele võib omistada, on nende puhul võimalik rääkida ka mõistuspärasusest. Väärtusotsustuse mõistuspärasust saab põhjendada, näidates, et otsustus on kehtiv intersubjektiivselt, kuna faktiotsustuse mõistuspärasust saab põhjendada, näidates selle objektiivset kehtivust. Intersubjektiivse kehtivuse kinnitamiseks on vaja *õigustamist*, kuna objektiivse paikapidavuse kinnitamiseks on vaja *tõestamist*. Mõlemat liiki tõestuse kaudu püütakse leida üle-

isikulist tagatist väitele, et esitav on paikapidav. See tagatis põhineb võimalusel rakendada neid kriteeriume, mis vastavalt kontrollivad fakti- või väärtusotsustuste mõistuspärasust. Kriteeriumide loomus oleneb igal alal vastavalt ontiliste omaduste ja aksiootiliste omaduste eritunnustest.

Aksiootilised omadused (nt «hea», «õige», «õiglane», «halb» jne, «ei hea ega halb» jne) erinevad ontilistest omadustest (nt «külm», «sinine», «vana», «raske», «kõrge», millel samuti on oma vastandid ja neutraalsed variandid) selle poolest, et neid ei peeta objektides konkreetset esinevaks, vaid nad on objektidele omistatud. Seega võib aksiootilisi omadusi nimetada «*atribuutideks*», kuna ontilisi omadusi võib nimetada «*kinnistunnusteks*» [properties]. Atribuut ei ole olemuslik element sellele objektile, millele ta on omistatud. Seega, kui ühele ja samale objektile omistatakse vastandlikke atribuute, ei tarvitse olla tehtud viga tunnetuses, kuid kui väidetakse, et objektile on vastandlikud kinnistunnused, on selline viga kindlasti tehtud. Siiski kerkib mõlemal puhul otsustuse mõistlikkuse küsimus. Esimesel juhul on küsimus selles, kas vastavat omadust *peaks* pidama objekti juurde kuuluvaks, kuna teisel juhul on küsimus, kas vastavat omadust *peab* pidama objekti juurde kuuluvaks. See «peaks» on määratletav, kui pöörduakse vastavate väärtuskriteeriumide poole, ja see «peab» on määratletav, kui pöörduakse vastavate tõekriteeriumide poole. Väärtus (nt õigus) on olukord, mida iseloomustab objektile aksiootilise kvaliteedi omistamine, tõde aga on olukord, mida iseloomustab ontilise kvaliteedi esindatus objektis või ühe objekti assotsieerimine teisega. Kui see omistamine on vastavate väärtuskriteeriumide järgi õigustatud, on väärtusotsustus põhjendatud, ja kui see esindatus või assotsiatsioon on vastavate tõekriteeriumide järgi kindlaks tehtud, on faktiotsustus kontrollitud.

Mõlemal otsustuste tõestamise alal kasutatakse nende mõistuspärasuse tagamiseks mitmesuguseid sobi-

vaid keelelisi, semantilisi ja süsteemseid konventsioone ja argumenteerimismenetlusi. Kummalgi juhul on lõpptulemus erinev: põhjendamise (ja väärtuste) alal on eesmärgiks kohandada meie «seisukohta» maailmale, et seda õigesti hinnata; kontrolli (ja faktide) alal on eesmärk kohandada meie «arusaamist» maailmast, et viimasega õigesti tutvuda. Põhilised argumenteerimismenetlused mõlemal tõeestamise alal on deduktsioon, reduktiioon (mille alajaotused on induktsioon ja abduktsioon) ja eduktsioon. Deduktiivseid argumente kasutatakse, et näidata tõestamisprotsessis esitatud väidete loogilisi seoseid. Reduktiivseid argumente kasutatakse, et formuleerida üldistusi (induktsioon) või et moodustada eeldusi (abduktsioon), ja eduktiivseid argumente kasutatakse analoogiate väljatoomiseks. Kontrollimine ja põhjendamine on oluliselt erinevad mõtlemismenetlused ja pole teineteisele taandatavad. Sellegipoolest, kui mingi fakt juhtub olema oluline punkt väärtusotsustuses, võib põhjendamisel olla vajalik kontrollida faktiotsustust, et teha kindlaks, kas fakt eksisteerib või mitte. Kontrollimisel võib olla vajalik väärtusotsustust põhjendada, et teha põhjendatud valik nende alternatiivsete üldistuste või eelduste vahel, millel teatud asja kontrollimine võib põhineda.

Põhjendamise juures on iseloomulik ja otsustav osa edasisel argumenteerimismenetlusel, mida võib nimetada «paraduktsiooniks». Ei ole olemas erilisi paraduktiivseid argumente (nagu on erilised deduktiivsed, reduktiivsed ja eduktiivsed argumendid). Sellegipoolest on võimalik rääkida paraduktiivsest arutlemisest kui mõistuslikust püüdest kindlustada väärtusotsustuste intersubjektiivset paikapidavust. Paraduktsiooni hulka kuulub poolt- ja vastuargumentide «kaalumine» objektile aksiootilise kvaliteedi omistamiseks — selles tähenduses on ta hoolikas järelemõtlemine, tema eesmärgiks on *süvamõistmisesel* põhinevad järeldused. Süvamõistmine on ihaldusväärne täiendus igasugusele tõestatud otsustusele, kuigi deduktiivselt, reduktiivselt või eduktiivselt saadud järelduste

kehtivus ei olene küll mitte sellisest mõistmisest, vaid pigem nende tuletamise vastavusest sobivatele tuletusprintsipidele. Paraduktiivselt saadud järelduste kehtivus, vastupidi, oleneb just sellisest mõistmisest. Süvamõistmist nõudes erineb paraduktiivset arutlust kehas-tav argumentatsioon näiteks vestlusest müügitehingu juures, eristilisest argumenteerimisest, mis esineb madalatasemelistes poliitilistes debattides, või lihtsast vaidlemisest, mida tuleb ette mitmesugustes argielu situatsioonides. Neil juhtudel on ükskõik milline argumentatsiooni adressaadi «enda poole võitmine» piisav.

Süvamõistmine, mida paraduktiivse arutluse kaudu taotletakse, aitab kaasa ühtluse, harmoonia ja stabiilsuse saavutamisele antud kogukonnas kehtivates väärtusotsustustes. On ilmne, et seda kõike ei saa saavutada, kui mingi paraduktiivse arutluse adressaadid pannakse nõustumata pettuse või vägivallega. Süvamõistmine tuleks säilitada ka põhjendamismenetluse korrektsel uuesti läbi vaatamisel — igas tuleviku vätlussituatsioonis kõnealuse küsimuse üle rahulikult järele mõeldes. Paraduktiivne arutelu eeldab arutlejate paljusust: vähemalt üks kõnetaja ja üks adressaat, kelle rollid on vastastikku vahetatavad. Normaalselt on need eri isikud, siiski võib esineda ka «sisedialoogi», milles arutleja võtab endale vaheldumisi poolehoidja ja vastase, ründaja ja kaitsja jne rolli. Seda dialoogi võib objektiviseerida kirjaliku või suulise esituse vormis.

Kuigi paraduktiivne arutlus esineb tavaliselt väljakutse ja vastuse, rünnaku ja kaitse vormis, ei ole selles arutluses rangelt võttes oponente. Pigem on siin *arutluspartnerid* — argumentatsioonis osalejad ja kaasaaitajad peaksid teotsema erapooletus meeleolus, kus ei püüelda mitte mingi teatava vaatekoha, vaid mõistuse võitu. See võit võib tähendada ühe arutleja poolt esitatud vaate prevaleerimist. Isegi sel juhul ei tarvitse vastupanu selle vaate tunnustamisele olla ei pahatahtlik ega lõõpiv: pole tõepoolest võimatu, et ta annab oma panuse süvamõist-

mise saavutamiseks, provotseerides pakkuma kõiki olulisi põhjendusi ja esitama kõiki olulisi kaalutlusi nii selgelt kui võimalik. Seega ei tohiks paraduktiivsest arutlusest osavõtjad tegutseda kui järeleandmatud eri asjade eest võitlejad, vaid peaksid tegema pingsalt koostööd, kusjuures iga partner selles mõistuslikus ettevõtmises hoolitseks arutluse intellektuaalse ja moraalse kvaliteedi eest. Vaimne erksus, intellektuaalne ja moraalne kindlus ja arutlejate kompetentsus on paraduktiivse arutluse põhilise tähtsusega faktorid. Igasugused dogmatismi vormid on sellisest arutlusest välistatud. Ühtegi seisukohta ei või pidada vaieldamatuks ega tagasi-võtamatuks, teiste sõnadega, paraduktiivne arutlus lähtub eeldusest, et kõik inimlikud otsustused võivad olla ekslikud, ka otsustused mingi otsustuse pühadusest, mille paikapidavus väidetakse olevat väljaspool igasugust kahtlust. See ei tähenda, et paraduktiivses arutluses puuduksid stabiilsed seisukohad. Nad on olemas üldiselt aktsepteeritud põhimõtetena, mis on vastu pidanud korduvatele rünnakutele ja andnud tulemusi, mida peetakse üldiselt soovitatavaks. Siiski on kõnesolev stabiilsus vaid suhteline, nimelt ümberlükatavuse mõttes — selle järgi pole olemas ühtegi inimlikku «seisukohta» või «arusaama», mida ei saaks revideerida või uuesti läbi vaadata.

Nagu teisigi mõistuslikke protseduure, valitseb paraduktiivset arutlust põhimõte, et iga järeldust või arutluse vaheastet tuleb põhjendada (*principium reddendae rationis*), samuti põhimõte, et põhjendused peavad olema küllaldased, toetamaks järeldusi või arutluse vaheastmeid (*principium rationis sufficientis*). Paraduktiivses arutluses nõuab esimene põhimõte, et pakutaks üksnes asjassepuutuvaid põhjendusi, niisiis nõuab see kõigi nende kaalutluste väljajätmist, mis tõenäoliselt võivad probleemide segadust tekitada või arutlejaid eksiteele viia. Teine põhimõte nõuab siin, et kokkuvõttes peavad kõik pakutud põhjendused olema võimelised viima süvamõistmisele. Kindlustamiseks, et arutlejad otsiksid tõepoolest

süvamõistmist, tuleb esitada kõik mõeldavad ja saadaolevad «head» põhjendused. Vastandina deduktiivsele arutlusele (milles igasugune järeldust toetavate eelduste liiasus pole ainult asjatu, vaid on ka viga arutluses, tehes ta ebaelegantseks) on paraduktiivse arutluse teel saadud järeldus niisiis seda kaalukam, mida arvukamalt on teda toetavaid häid põhjendusi. Väärtusotsustuse toetamiseks pakutud põhjendust tuleb pidada heaks, kui ta tõenäoliselt jääb määramatul arvul kordadel prevaleerima sama asja taasarutamisel nende arutlejate ettenägelikus ja universaalses kogukonnas, kes on pädevad kaalutlema ja otsustama antud küsimuse üle, olles seega veenvaks vastuseks küsimusele, miks antud väärtusotsustust tuleks pidada kehtivaks. Konflikti korral headena pakutavate põhjenduste vahel kaalub suurem hulk samatoimelisi põhjendusi väiksema hulga üles, eeldades, et kõiki asjassepuutuvaid põhjendusi peetakse võrdselt kaalukaks. Siiski luuakse isegi sel juhul vaid üks ümber lükata võidav oletus selle väärtusotsustuse kehtivuse toetuseks, millele põhjendust otsitakse. Edasise argumenteerimise käigus võib olla võimalik näidata, et on olemas teisi häid või isegi paremaid põhjendusi selle tagasilükkamiseks, mida varem õigeks peeti.

Väärtusotsustuse põhjendamise aluseks on inimese peamised iseloomulikud tunnused selles maailmas, mille osa ta on. Inimese ja maailma suhe ei ole konstantne, vaid muutub koos maailma ja inimese enda arenguga. Siiski on sellel suhtel mõned küllaltki stabiilsed elemendid, mis on tähtsad fundamentaalse iseloomuga väärtusotsustuste jaoks. Näiteks tõrjub või vajab inimese keha või vaim teatavaid aineid ja tema vaim teatavaid sündmusi. Kogemus sellest, mis on meile hea või halb, õige või vale jne, niisiis põhinedes sellel, mida on nimetatud «asjade loomuseks» ja «inimese loomuseks», on objektiveerunud maksiimide, tõekspidamiste, vanasõnade jne näol, mis käivad kas meie eluviisi kohta üldiselt või meie tegevuse mõne eri valdkonna kohta. Mis viimastesse puu-

tub, siis leiame selliseid objektivisatsioone näiteks moraalieeskirjades, seaduste tõlgendamise kaanonites ja õigusemõistmise kriteeriumides. Need objektivisatsioonid mängivad tähtsat osa paraduktiivses arutluses kui «(kirja)kohad» või argumentatsioon, millele arutlemine on keskendunud ja millest abi otsides ta edasi läheb. Neid tähistatakse (kreeka) sõnaga *tópos* (mitmus *tópoi*), mis on klassikalise retoorika — paraduktiivse arutluse ajaloolise eeskuju — eritermin.

Tópos'te põhiroll paraduktiivses arutluses on visandada ala, kus väitlus saaks olla are ja täpne. *Tópos*'tele on iseloomulik üldisus, avarus ja sisu määratlematus. Seega pole nad mõeldud eeldusteks, millest võib deduktiivselt tuletada konkreetseid otsuseid kehastavaid järeldusi, kuigi nad võivad anda olulisi deduktiivseid järeldusi paraduktiivsete protseduuride vaheastmetena. Et *tópos* käiks mingi antud küsimuse kohta, on vaja muuta ta tähendus nii määratletuks ja täpseks kui vähegi võimalik küsimust ümbritsevate asjaolude valguses. Nende asjaolude arvestamine võib selle küsimusega seostada mitut liiki otsustusi, samuti otsustusi mitmest allikast, näiteks tegeldes seaduste tõlgendamisega, kasutades selle tõlgenduse kaanoneid, võib abi otsida mitmesugustest moraali põhimõtetest. Nõnda võib *tópos*'t «kindlustada» antud argumentatiivseteks eesmärkideks. Teiselt poolt võib iga *tópos* teha läbi «nõrgendamise» antud kontekstis, teda võib isegi diskrediteerida kõigiks väljendada tahetavaiks eesmärkideks. Seega on *tópos*'ed tühistatavad, sest neid on võimalik ümber formuleerida, revideerida või parandada arenenud teadmiste valguses ja silmas pidades nende rakendamise spetsiaalseid asjaolusid.

Ükskõik kui piiratud ka ühest paraduktiivse arutluse juhust osavõtjate arv võib olla, iga väide, mis selles arutluses esitatakse, adresseeritakse, võiks öelda, kujuteldavale universaalsele auditoriumile, mis koosneb inimestest, kes on võimelised arutlust läbi viima kompetentselt ning intellektuaalse ja moraalse põhimõttekind-

lusega ning seda ka teha soovivad. Igal paraduktiivse arutluse juhul peavad selle osalised tegutsema selle auditoriumi delegaatidena. Niisugune universaalne auditorium on muidugi mõtteline konstruktsioon. Võidakse küsida, kas üheinimeseline auditorium, mis esindab mõnd niinimetatud mõistlikku meest, ei kõlbaks sama hästi kui vastav konstruktsioon. Pigem esimese kui viimase kasuks räägib arvestus, et universaalse auditoriumi idee esindaks dünaamilist kaalutlevat olendit, kes oma totaalsuses võtab arvesse kõik asjassepuutuvad *inimlikud* intellektuaalsed ja moraalsed vourused (mis ei ole kunagi küllaldased, et otsustada mingit küsimust lõplikult). Mõistliku mehe idee esindaks aga pigem staatilist, üldinimlikku kaalutlevat olendit, kelle käsutuses on viimsedki teadmised ja tarkused. Siin ja praegu elavad inimesed on kindlasti niisugusest olendist kaugel, ja nõueldagu tema nimel mis iganes, inimlikele taotlustele see ei vasta.

Iga faktorit, mis tõenäoliselt võib soodustada või kahjustada paraduktiivseks arutluseks nõutavaid intellektuaalseid või moraalseid omadusi, tuleb võtta arvesse ja sellega sobival viisil tegelda, et luua selline väitlusesituatsioon, milles püütakse põhjendada väärtusotsustusi. Nende faktorite hulgas on oma tähtsus arutlejate arvulgi. Kui see on liiga väike, kaldub argumentatsioon olema piiratud, ühekülgne või tendentslik — see oht on olemas ka siis, kui küllalt suur arv arutlejaid juhtub olema liiga sarnane mõtlemisharjumuste, hariduse ja asjatundlikkuse poolest. Kui arutlejaid on liiga palju, muutub argumentatsioon, mis peaks olema paraduktiivne arutlus, kardetavasti pealiskaudseks ja mandub paljaks vaidlemiseks. Avalik debatt võib olla sageli kasulik, soodustades informatsiooni või asjatundlikkust, kuid ainult siis, kui ta leiab distsiplineeritud väljenduse hästikorraldatud miitingute või moraalse vastutustundega massimeediude kaudu. Demonstratsioonid ei ole mitte hoolika läbimõtlemissel viis, vaid mõnikord hoopis moodus, et võita seduktiivset arutlust jõu näitamise varal.

Et paraduktiivse arutluse eesmärk on kindlustada väärtusotsustuste süvamõistmist, ei tule isikud, kes seda meeiekindlalt ja selgelt toetavad, arvesse «universaalse auditooriumi» liikmetena, kellele argumentatsioon peaks olema adresseeritud. Siiski see ei tähenda, et kohusetundelised arutlejad ei võiks mõnel paraduktiivsel arutlusel olla partnerid, isegi väärtuslikud partnerid. Peale selle, et niisugune arutleja võib olla küllalt intelligentne ja asjatundlik, et rikastada arutluse mitmesuguseid aspekte, võib ta olla ka intellektuaalselt küllalt aus, nii et ta ei maskeeri ega varja põhjusi, miks ta on järeleandmatu. Kui ta neid põhjusi siiralt tunnistab, aitab ta teisi arutlejaid asjaomaste vaadete hindamisel — vaadete, mida nemadki võivad omaks võtta. Või ta abistab neid nende oma vaadete ülevaatamisel, esitades väiteid, mis võivad olla niihästi harivad kui stimuleerivad. Põhjenduste ülekaal, mida vaidluses mingi vaate poolt või vastu esitatakse, ei lahenda küsimust lõplikult, vaid ainult ajutiselt ja antud eesmärkide jaoks. Teisitimõtledjad (ja isegi nõustujad) võivad argumentatsiooni uuesti avada ja nende vaated (või revideeritud vaated) võivad selles argumentatsiooni edasises käigus prevaleerida. Õigustamisel ei ole lõplikke võite. Seega on siin alati tee lahti üksildastele moraalpioneeridele, nagu tõestamisel on alati tee lahti teadusepioneeridele. Teine inimeste kategooria, kes ei tule arvesse «universaalse auditooriumi» liikmetena, on need, kelle omakasupüüdlikud huvid on küsimuse arutlemisel kaalul. Siiski ei ole vaja neidki inimesi alati paraduktiivse arutluse partnerite hulgast välja arvata. Just seetõttu, et neil on selles küsimuses omakasupüüdlikud huvid, võib neil olla kõige täpsemaid teadmisi või sügavaimat arusaamist kõnealuselt küsimusest, ja need omadused, kui neid õigesti välja mängida, võivad argumentatsiooni soodustada.

Kuigi paraduktiivsel arutlusel ei ole spetsiifilisi formaalseid malle, kuuluvad tema menetlusse siiski järgmised astmed. Iga paraduktiivse arutluse juhtum tege-

leb mingi küsimusega, mis esitatakse argumentatsiooni avafaasis. Küsimuse ülesseadmine seisneb õigustamisele kuuluva väärtusotsustuse esitamises ja näitamises, kas argumentatsioon on suunatud selle otsustuse vastuvõtmisele või tagasilükkamisele. Järgmine faas selles arutluses seisneb vaadete avaldamises küsimuse kohta ja nende vaadete järgnevas ründamises või kaitsmises, kusjuures pakutakse põhjendusi, mis seda vaadet heaks kiidavad, või vastuargumente, mis teda diskrediteerivad. Lõppfaasis püütakse eelmiste faaside tulemusi kokku võtta, uurides väljendatud vaadete ja põhjendatava väärtusotsustuse kehtivuse poolt või vastu pakutud põhjenduste kokkusobivust või -sobimatust. Siis tehakse otsus algselt esitatud väärtusotsustuse paikapidavuse või paikapidamatuse või arutluse käigus temas tehtud paranduse kohta, kaaludes vastuvõetud põhjendusi ja vastuargumente.

Kui otsuse tegemiseks on ettekirjutatud menetlus, siis jõuab kaalutlemine lõpule selle kohaselt, näiteks hääletamise teel. Kui sellist menetlust ei ole, teeb iga arutlusest osavõtja järelduse põhjenduste ja vastuargumentide kaalukuse kohta enda jaoks ise ja otsustab siis, kas käsitletav väärtusotsustus on põhjendatud või põhjendamatu. Kui arutlusmenetlus vastab paraduktiivse arutluse nõuetele, võib loota, et need individuaalsed otsused langevad suuresti kokku. Paraduktiivse arutluse menetlus on refleksiivne selles mõttes, et argumentatsiooni igal astmel võib abi otsida arutluse kvaliteeti mõjutavate asjaolude kokkuvõtmisest ja hindamisest.

Nõuded, millele paraduktiivne arutlus peaks vastama, on järgmised. Iga väide, mis esitatakse argumentatsiooni käigus, peab olema selgelt väljendatud. Kui ilmneb, et mõni arutluspartner seda õigesti ei mõista, tuleb see talle arusaadavaks teha. Argumentatsioon peab olema vaba nii formaalsetest kui ka informaalsetest vääratustest, see tähendab, ta peab olema kooskõlas loogikaprintsiipide ja -meetoditega ja vältima selliseid

mõtete esitusviise või sellist mõttesisu, mis tõenäoliselt viivad ekslikele järeldustele. Need järeldused tekivad «seduktiivsest» arutlusest — sellisest, mille eesmärk on pettuse abil (mõnikord väga kavalalt) viia arutleja formaalselt või materiaalselt paikapidamatute järeldusteni. Kui paraduktiivse arutluse käigus esitatakse argumente, mis ei vii formaalselt vajalike järeldusteni (nimelt reduktiivseid või eduktiivseid argumente), ei tohi neid esitada järeldustena, mille paikapidavus antud eelduste puhul on väljaspool igasugust kahtlust. Kõik niisugused emotsionaalsed või füüsilised faktorid, mis võivad ähmastada mõtet ja väljendust või tekitada arutlejate arutlusvõimele ebasoodsalt mõjuvat meeleolu, tuleb väitlussituatsioonist kõrvaldada või vähendada neid praktiliselt võimaliku miinimumini.

Väärtusotsustuse põhjendamise käigus pakutud põhjendused tema kehtivuse kohta võivad sisaldada nii faktiotsustusi kui ka edasisi väärtusotsustusi. Võidakse eeldada, et need kehtivad antud argumentatsiooni kontekstis, kuid vastavaid eeldusi võib kahtluse alla seada ja tagasi lükata. Seega võib väärtusotsustuse põhjendamine nõuda alluvaid või kaasnevaid põhjendamisprotseduure. Mõnes paraduktiivse arutluse küsimuses võidakse nõuda ultimatiivsete väärtusotsustuste põhjendamist, see on, selliste väärtusotsustuste põhjendamist, mille kehtivuse tõestamiseks ei ole kõrgema taseme väärtusotsustusi kusa-gilt võtta. Paraduktiivses arutluses, mille kaudu taotle-takse ultimatiivset põhjendust, on eriline oht, et mitme-suguseid dogmaatilisi eeldusi või metafüüsilisi ideid pee-takse oluliseks. Seda ohtu peab vältima, et säilitada ter-viklikku paraduktiivset arutlust, mis peab liikuma vald-konnas, kus kõik on tuntud ja arusaadav, vältides tund-matut või mõistusele arusaamatut. Kogu oma olemuselt ja vaimult on paraduktiivne arutlus «aus mäng». Põh-jendamine, mis selle abil aset leiab, on orienteeritud õiglusele kui väärtusele, mida tuleb realiseerida selle arutluse kontekstis, võimaldades igale partnerile oma osa,

mis seisneb võimaluses saada kõike olulist teavet, pakkuda kõiki asjassepuutuvaid põhjendusi vastuväiteks ja kaitseks oma vaadetele, samuti iga partneri kaitsmises arutluse kõigi ohtude eest.

Selle valguses, mis ma ülal paraduktiivse arutluse kohta ütlesin, näib nüüd, et kaks eelnenud arutelu esindavad kumbki erinevaid argumentatiivseid seisukohti või positsioone selle arutluse käigus, milles püütakse põhjendada mitmesuguseid otsustusi õigluse kohta. Seega pole kumbki asjaomaste põhjendamismenetluste lõplikuks staadiumiks. Nende menetluste lõpuleviimiseks võib vaja minna palju ulatuslikumat argumentatsiooni, kui võimalik isegi mahukas raamatus. Mida siin edaspidi öeldakse, pole mõeldud vajaliku paraduktiivse arutluse lõpuleviimiseks, vaid selleks, et astuda mõned edasised sammud selle poole.

Õigluse kriteeriumid, mis on meieni jõudnud klassikalisest antiikajast või formuleeritud mõtteajaloo käigus, mängivad *tópos*'te rolli paraduktiivses arutluses, mille kaudu mitmesuguse sisuga õiglusotsustusi püütakse põhjendada. On olemas õiguslaseid küsimusi, mille puhul traditsioonilised kontseptsioonid materiaalse õigluse kohta pole kuigi usaldusväärsed, sest nende tähendused ei näi sobivat tänapäeva elu mitmesuguste uudsete probleemidega, mida kindlasti ei saanud ette näha nemad, kes need traditsioonilised kontseptsioonid algselt formuleerisid või neid hiljem heaks kiitsid või täiendasid. Nõnda muutub traditsiooniline kontseptsioon inimelu pühadusest vaieldavaks seoses eugeenika, eutanaasia, säilitamisväärITU elu hävitamise ja inimkonda ähvardava demograafilise plahvatuse probleemidega. See pühadus on postuleeritud inimelu kvaliteedi abstraktsioonina. Me ei ole enam kindlad, kas inimkond võib endale lubada sellise kontseptsiooni pooldamist. Tehnika arengu mõjul on traditsioonilised kodanikuvabaduste kontseptsioonid muutunud kahtlaseks. Nac nõuavad vabadust viisil, mis avab «vabaduse» sõna ja mõiste mitmesugustele manipulatsioonidele, kaasa arva-

tud ohjeldamatuse veenvana paistev õigustamine. Midagi näib olevat valesti ka traditsiooniliste ideedega võrdsusest ja inimeste vendlusest: nende liiga agar rakendamine on hakanud ohutama tänavarahutusi ning viinud vägivallale ja kogukondade demoraliseerumisele. Kas need kontseptsioonid või ideed on valed või on neid tõesti püütud valesti rakendada, on veel lahtised küsimused — küsimused, mida saab vastata ainult edasise uurimise ja väitluse valguses.

Mida inimesed tõesti ja üldiselt soovivad ja seega väärtuslikuks peavad, on igamehe osa määratlemise põhialus. Kuid isegi universaalsed soovid või väärtused pole alati universaliseeritavad ja seega mõistlikud. Raskustest ja muredest vaba elu on see, mida kõik näivad igatsevat, kuid on märke, mis näitavad, et küllus soodustab vastutustundetust töö suhtes ning elu suhtes üldse ja sellega isiku ja ühiskonna allakäiku. Võib väita, et inimene on olend, kes edeneb hästi ainult raskustes; ta pole veel valmis elama maises paradiisis. Seega on olemas pidev pinge selle vahel, mis näib olevat õiglane ja mida tuleks pidada õiglaseks. Mis valjult nõutud õigluse järgi võib olla millegi väärtusliku andmine, võib ettevaatliku õigluse järgi olla millegi väärtusliku andmisest keeldumine. Otsustusi õigluse kohta on väga raske teha ja tõestada, ning nõuab väga suurt argumentatiivset pingutust, kui õiglus tähendab seda, et õiglase osana määratakse kellelegi puudust ja kannatusi. Paljudel arutlejatel on raske olla erapooletu ja rahulik, kui arutlusel on selline õigluse kontseptsioon. Peale fakti, et negatiivsed kogemused võivad olla inimesele kasulikud, võib osa, mis peaks isikule olema määratud õigluse nimel, paljudele pettumust valmistada asjaolude tõttu, mis on tingitud õigluse subjektide rohkusest. Kui maailmas oleks üksainuke õigluse subjekt, siis võiks ta väita, et tema jagu on kõik, mis on talle hea. Kuid me oleme siiski harjunud mõtlema, et kõik inimolendid meie vahetu kogemuse ulatuses ja isegi kogu maailmas on õiglussuhetes potentsiaalsed saajad ja

vähendavad seega potentsiaalselt igaühe osa. Tsiiviliseeritud kontseptsiooni järgi on praegustel generatsioonidel ka vastutus tulevaste põlvede ees ja sellel vastutusel ei ole ajalisi piire. Nimetatud asjaolu vähendab praegu elavate inimeste osa, kohustades inimesi elama nii, et nad hüvesid ei pillaks ega teeks niimoodi paratamatut kahju tulevastele põlvkondadele.

Arutleda inimelu suurte nüüdisprobleemide kui õigluse küsimuste üle käib tavalisele inimesele üle jõu. Isegi ebatavalistele, see on kõrgelt haritud ja valgustatud inimestele, on üle jõu arutleda üksildaste mõtlejatena nende probleemide üle laiahaardeliselt, kainelt ja veenvalt. Üksikult võib igaüks neist olla võimeline väga oskuslikult esitama piiratud (kuigi väga tähtsat) seisukohta, kuid ilma kaastöö ja ergutuseta nendelt, kes on asjatundjad teistes teadmiste ja arusaamise küsimustes kui nemad, võib argumentatsioon tõenäoliselt vaid kinnitada algpositsioone ja tekitada või kindlustada järeleandmatust. Juba oma olemuselt nõuavad inimelu suured nüüdisprobleemid, et ekspertide lai ring neid paraduktiivse arutluse teel kõigis asjassepuutuvais mõttevaldkondades argumentatiivselt käsitleks. Selles ettevõtmises pole ühtki faktorit, millel oleks suurem tähtsus kui kõigil teistel. Laialt on levinud naiivne arvamus, et selline faktor on südametunnistus. Need, kes pooldavad seda vaadet, vaatavad aga mööda asjaolust, et see, mida peetakse südametunnistuseks, on ehk juba kaotsi läinud või ära rikutud, erapoolik, vildak või piiratud. Näiteks on inimesi, kes südametunnistuse sunnil keelduvad osa võtmast kas sõjast üldse, mõnedest sõdadest või ühest teatavast sõjast. Kuid oma järjekindla trotsiga teatava rahvusvahelise sõja vastu võivad nad näiteks kaasa aidata kodusõdade õuduste jätkumisele ja poliitilise terrori kestmisele. Need, kelle südametunnistus keelab sündimuse kontrolli ja abordid, võivad soodustada demograafilist plahvatust ja sellest tulenevaid katastroofe. Teiselt poolt need, kelle südametunnistus nõuab, et need abinõud olek-

sid lubatud või et neid tarvitataks elavate inimeste heaks, ravimaks mõningaid nende hädasid, loovad tingimusi, milles maailma rahvastik vananeb, ning takistavad inimkonna pideva noorenemise protsessi. Need, kes «heas usus» piiramatult pooldavad traditsioonilisi loomuliku õiguse kontseptsioone, toetavad printsiipe, mis võivad praegustes tingimustes viia vastupidiste tulemusteni. Nõnda võivad laused «inimelu tuleks paljundada» ja «inimelu tuleks säilitada» osutada antinoomiliseks, sest inimelu piiramatu paljundamine võib teha olemasolevate elude säilitamise võimatuks ja nende olemasolevate elude säilitamine võib omakorda seada karme ja tõhusaid piiranguid inimelu paljunemisele.

Väitlemine inimelu teravaimate probleemide üle näitab selgesti, et materiaalse õigluse kriteeriume kui *tópos*'eid võib paraduktiivses arutluses tühistada ja vastastikku piiritleda, et nad alluvad mitmesugustele piirangutele erinevates kontekstides, et nad vajavad täiendamist kõigi oluliste asjaolude valguses. See argumentatsioon ilmutab ka, et õiglus, olles küll väga kõrget järku väärtus, pole siiski ülim väärtus. Nii võivad õigluse kaalutlused konflikti sattuda kasulikkuse, julgeoleku, jumalakartlikkuse ja halastuse kaalutlustega. Võib meenutada, et allegoorilises vormis ei kujutatudki õiglust leebe jumalusena. Diket kujutati kinniseotud silmadega ja karmiilmelisena. Tal olid õed (s. t samal tasemel väärtused) ja vanemad (s. t põhilisema tähtsusega väärtused). Tema tegevus toimus *Moir*a, Vajalikkuse jumalanna valitsuse all. Kuid hoolimata tema piiratud võimust ja igavese teise rollist, oli ta oluline tegelane hea inimliku korra loomisel ja säilitamisel. Kuigi üksi, kaaslasteta, polnud ta viljatu; otse tema olemusest sündis *Hesychia* — kirkuse jumalanna: vaikus temas eneses. See osutab, et kestev ja tüün rahu võib tuleneda ainult õiglustest.

EPILOOG

Õiglus, mõistus ja *Summum Bonum*

Ma olen mõtisklenud Kanti sõnade üle «Kui hävib õiglus, pole elu maa peal enam elamise vääri-line», ja keskaegse hüüdlause üle, mida kasutas Maximilian oma valimiskampanias Püha Rooma riigi keisritroonile kandideerides: *Fiat justitia pereat mundus* (Sündigu õiglus, kui ka maailm peaks hukkuma). Neis ütlusis väljenduv järeleandmatus on aukartustäratav ja kõmiseb tänapäevani. Neil aegadel, kui nad lausuti, ei olnud mingit võimalust, et isegi inimeste äärmine rumalus võiks meie maailmale lõpu teha. Tänapäeval on see aga reaalne. Sellega silmitsi muutub igasugune järeleandmatus, olgu see isegi kõrgeimate inimideaalide nimel, mõistliku suhtumisena kahtlaseks — ja tuleb imetleda Maximiliani küpsemat tarkust, kui ta hiljem, olles saanud keisriks, lisas ülaltoodud ütlusele ühe väikese sõna, mis fundamentaalselt muutis selle tähendust: *Fiat justitia ne pereat mundus* (Sündigu õiglus, et maailm ei hukkuks).

Termotuumakatastroofi oht, mis on olemas igas tulevikusõjas suurriikide vahel, ei aja meid enam paanikasse. Me oleme õppinud selle riskiga elama, oleme muutunud selle suhtes peaaegu tuimaks, ja tänapäeval, hoolimata sellest, et järeleandmatus määratseb ja hullumeelus võib määrata poliitilise tegevuse käiku kõigil tasandil, võib tunduda isegi labane rääkida äärmuslike relvade kasutamise tagajärgedest. Et suurem katastroof pole meid seni veel tabanud, näib olevat pigem õnneliku saatuse kui inimeste poolt astunud sammude vili. Ei või kindel olla, et soodus, kuid juhuslik faktide ja faktorite seis, mis viimastel aastatel on andnud meile armuaega elada suhtelises rahu ja julgeolekus, jätkub lõputult. Vastupidi: võib eeldada, et ilma resoluutsete, teadlike ja arukate pingutusteta, lahendamaks inimelu suuri nüüdisprobleeme — sealhulgas töökindla ja väärilise maa-

Ellu jääda ja edasi minna

ilmakorra loomine, milles oleks kindlustatud püsiv ja ärevuseta rahu, *hesychia*'lik rahu — jääb maailm eba-kindla tasakaalu seisundisse hävingu äärel.

Kui inimkond peab ellu jääma, on järeleandmatus õigluse nimel niisugune suhtumine, mida ta endale enam lubada ei saa. Kirglik õigluseihalus aitab kaasa ühiskondlikule progressile, kuid võib viia ka küsitavale eneseohverdusele ja kohutavale teiste inimolendite ohverdamisele. Järeleandmatult nõutud ja taotletud õiglus on õiglus ainult piiratud, isegi väärastunud mõttes. Selline võitlus õigluse eest, mis võtab vägivalla vormi, võib kiirustada ühiskondlike olude parema seisundi tulekut, kuid viivitajaid vägivallaga hävitades kannatavad vältimatult ka õigluse eest võitlejad ise, rääkimata loendamatumest süütutest ohvritest. Niisiis on viimased igal juhul oma osast ilma jäänud sünetes sõdades, mida on peetud õigluse nimel. Õiglust saab lugeda kõrgema järgu väärtuseks, sotsiaalseks ideaaliks ainult siis, kui teda saab vaadelda kui ühiskondlike olude mõistlikku seisundit, arvestades kõiki asjassepuutuvaid kõrgema järgu väärtusi, ja eriti kui teda on võimalik saavutada mõistlike vahenditega. See muudab mõistuse õigluse realiseerimisel otsustava tähtsusega faktoriks. Tema tähtsus õigluse suhtes tuli ilmsiks juba kolmes eelnenud arutelus, mis näitasid vajadust täiendada õigluse kriteeriumide formuleeringuid mõistuse kontseptiga. Pealegi, tuli välja, et see kontsept ilmus otsustava tähtsusega faktorina argumentatsiooni, mille kaudu määrati õiglusotsustuste kehtivus. Mis on siis mõistus?

Mõistust peetakse tavaliselt inimesele omaseks võimeks, intellektuaalseks varaks, mis võimaldab tal jõuda oma probleemide hästipõhjendatud lahendusteni, võtta vastu kaineid otsustusi ja kaalutletult suunata oma tegevusi. Aru spetsiifilise võimena on mõistus inimesele oluline, et valida õigeid vahendeid eesmärkide jaoks, mida ta soovib saavutada, ja samuti, et valida õigeid eesmärke, mille poole püüda. Intellektuaalse hüvena, mis võimaldab

inimesel eksisteerida ja elada elamisväärsel elu, võib mõistust vaadelda kui väärtust. Sõna «mõistus» tähendusel on tugevalt hinnanguline konnotatsioon, nagu ka tema otsese vastandi «ebamõistlikkus» [unreason] tähendusel.

Väärtusena, mis on otseselt seotud nii inimtegevuse vahendite kui ka eesmärkide hindamisega, on mõistuse kasutusala niisama lai kui inimlike probleemide ring. Seega näib, et kriteeriumid, mille abil püütakse kindlaks teha otsustuste kehtivust vahendite ja eesmärkide mõistlikkuse kohta, on mitmekesised ja olenevad nende otsustuste kasutamise kontekstist. Situatsioonide koguarv, kus kasutatakse «mõistuse» väärtust, on loendamatu, nagu ka spetsiifilised kriteeriumid, mida kasutatakse lõpmatu hulga mitmekesiste situatsioonide puhul, millest mõned on mõistetamatud. Sellest järeldub, et ei saa koostada täielikku kataloogi mõistuse kriteeriumidest. Pealegi muutuvad eriti need kriteeriumid, mille abil hinnatakse sotsiaalsete olude mõistlikkust, ajas ja ruumis. Ei saa öelda, et seda muutumist valitsevad seadused oleksid küllaldaselt tuntud. Ja lõpuks on mõistuse kriteeriumid ise inimliku suhtumise objektid ja alluvad seega hindamisele mõistlikkuse suhtes. Et ei saa koostada mõistuse kriteeriumide täielikku nimekirja, vihjab vaid selle universumi avatusele, kus mõistus liigub. See ei tähenda, et ei saaks midagi kindlat öelda mõistuse tähenduse kohta. Mõistusel näib olevat põhitähendus, millele võib jälile saada, ja mille koostisosi on võimalik kindlaks määrata.

Sõna «mõistus» (ingl. *reason*) pärineb etümoloogiliselt ladina nimisõnast *ratio*, mis on omakorda seoses ladina verbiga *reri*, mille esmane tähendus on 'hoidma midagi, et see oleks miski', ja mille teisesed tähendused on 'mõtleva' ja 'arvutama'. Viimasega seotud nimisõna on *calculus*, mis tähendab arvutamisel ja kabemängus kasutatavat kivikest. Arvutamise idee vihjab teatud elementide kogumile millegi avastamiseks, mis ei ole silmanähtav ega otseselt antud, vaid mida saab avastada intel-

Ellu jääda ja edasi minna

lektuaalsete operatsioonide abil. Reri tähendusega seostuv mängu idee vihjab vabadusele ja siiski piiratusele, niisiis piiratud, reguleeritud vabadusele; vabadusele, mis tegutseb intellekti pingutustega määratud piirides. Nii arvutamise kui ka kabemänguga on seotud analüüsi, järjekindluse ja kaalutletuse ideed.

Pidades silmas ühelt poolt analoogiat mängureeglite ja arvutamisreeglite ja teiselt poolt seaduse vahel, on arusaadav, et sõna «mõistus» kasutatakse juriidilises ja poliitilises keeles laialdaselt. Roomlased kasutasid sõna *ratio*, et tõlkida ladina keelde kreeka sõna *logos*. Peale mõistuse tähendab *logos* ka 'sõna' ja 'matemaatiline suhet' suuruste vahel. *Logose* algtähendus on 'kogumine', 'ühendamine' või 'kokkupanek'. *Logose* tõlke kaudu ladina keelde ja inglise keelde kas otse või ladina keele kaudu on selle sõna põhiline ning kaasnevad ja assotsiatiivsed tähendused hakanud seostuma ka sõna *reason* tähendusega.

Ülaltoodud visand sõna «mõistus» etümoloogiast annab aluse tema tähenduse tuuma otsimiseks ja selle kindlakstegemiseks, mis on filosoofilise mõtte traditsioonis esindanud mõistust *par excellence*. Selle traditsiooni taaskäsitlemine näitab, et «mõistuse» keskne idee asub loogika ja teadusliku meetodi valdkonnas. Mõlemas on nii hästiorganiseeritud ja hästiväljendatud mõte kui ka arutluse distsiplineeritus hädavajalik. Nii loogikas kui ka teaduse metodoloogias on välja arendatud printsiibid, mis kogusummas moodustavad mõistuse kriteeriumid tänapäeva elu silmapaistvalt tähtsas valdkonnas.

Sellel, mis eespool öeldud sõna «mõistus» tähenduse kohta, on objektiviseeritud alus tema tegelikus kasutamises ja ideede ajaloos, kus seda sõna on tarvitatud lugupidavalt. Kui aga seirame selle sõna tähendust edasi, läheb see alus kaduma. Näib, et ei saa tõmmata selgeid kontseptuaalseid piire sõna «mõistus» ülejäänud tähenduspiirkonna ümber. Kõik, mida saab teha, et tegelda selle siiski olulise, kuid ebakindla ja kahtlase alaga, on

väljendada teatavaid mõtteid, mis nagu külgvalgus või erivärvilised kiired võivad teha «nähtavaks» või tuua meie teadvusse selle, mida võidakse tunnustada mõistusena laiemas või vabamas mõttes. Mõistlik viis rääkida «mõistusest» selles mõttes on «anda mõned vihjed» tema tähenduse kohta, möödaminnes mainides või üldjoontes visandades seda, mis kuulub sellesse poolvarjulisse piirkonda, ja tuues mõned üldised väited mõistuse tegeliku või arvatava rolli kohta.

Sellega piirdudes võib öelda, et mõistus on silmapaistvalt inimlik väärtus — mitte sellepärast, et üldiselt (nagu sageli rõhutatakse) võib inimest pidada mõistuslikuks [reasonable] olendiks, vaid sellepärast, et üldiselt on inimene mõistusvõimeline [reason-able] olend, see tähendab, olend, kellel on võime [ability] käituda printsiipiaalsel ja arukal kombel. Mõistusvõimelise olendina on ta suuteline saama «erapooletuks vaatlejaks» niihästi ümbritseva maailma kui ka iseenda suhtes; ta võib vaadelda «väljastpoolt» isegi neid olukordi, kus ta on kõige lähedasem osaleja. Niimoodi oludest üle olles on inimesel ka võime end lahti harutada oma maailma sasipunt-rast ja leida väljapääs olukordadest, mille lõksu ta on langenud. Seega võib öelda, et mõistus on väärtus, mis juhib inimest kui «väljakujunemata» ja «maailmale avatud» olendit, kes peab liikuma pinnal, mis on kohati ebakindel, kaardistamata, läbikäimata või reetlik. Võib ka öelda, et see on väärtus, mis juhib inimest teel eesmärkide suunas, mis on väljaspool tema otsesest nägemisvälja — selliste eesmärkide suunas, mida ei saa pidada endastmõistetavaks. Vastupidi müstilisusele ei tähenda mõistus lõpetatust, vaid ainult teelolekut. Et olla teel, peab teekäija inimene (*homo viator*) olema ka tegija (*homo faber*), sest sageli peab ta ehitama teid tühermaale, looma sillapäid tundmatusse ja konstrueerima sobivaid sõidukeid. Selles tegevuses juhib inimest mõistus, ja nii on tal häid võimalusi vältida ootamatuid ohte ja realiseerida ettenägematuid lubadusi.

Ellu jääda ja edasi minna

Et inimene on olend, keda peale ohtude ümbritsevas maailmas ähvardavad ka ohud tema enda sees, on iga üksik inimene teistest sõltuv — mitte ainult selleks, et olla tugevam ühiste keskkonnaohtudele vastuastumisel ja ühiste ettevõtmiste teostamisel, vaid ka selleks, et toime tulla nende ohtudega, mida iga indiviid tekitab iseendale. Asudes evolutsioonipuu tipus, ei ole inimene veel täielikult kohanenud selle kõrgusega. Ta on habras ja siiski potentsiaalselt metsik loom. Ei ole tõendeid, et inimene oleks loomult hea (kusjuures ainult keskkonnatingimused muudavad ta halvaks). Vastupidi, on tõendeid selle kohta, et inimese evolutsioonis on tekkinud tõsine ebakõla: tema intellektuaalsed võimed on arenenud fantastiliselt tugevaks, kuna ta ürgsed emotiivsed ja konatiivsed jooned on jäänud primitiivsele arengutasemele, olles kaetud vaid õhukese ratsionaalse kontrolli kapsliga, mis välistele või sisemistele mõjutustele kergesti järele annab. Niisiis on mõistuse osaks siduda inimesi üksteisega ühiste püüdluste pärast, et saavutada eesmäärke, mida nad ei suudaks saavutada isoleeritult, sealhulgas nende endi loomuse valitsemine. Niisiis palub mõistus, et inimene oleks oma venna hoidja.

Et inimene on erinevalt teistest loomadest väljakujunemata, rahunemata olend, suunab mõistus teda pidevatele pingutustele, kohanemaks muutuvate olukordadega, kuhu ta satub, ja ka loomaks enda ümber ja sees tingimusi, mis on hädavajalikud tema ellujäämiseks, ja mitte ainult ellujäämiseks, vaid ka eneseületamiseks. Näib, et mõned suured probleemid, mida inimene on suutnud püstitada, on sellised, mida ta sellisena, nagu ta tegelikult eksisteerib, ei suuda üldse lahendada. Et lahendada neid probleeme, nii et inimene ei hukkuks, võib olla vajalik tema vaimse konstitutsiooni muutmine. On raske mõista, miks igasugused humaansed vahendid selle muutuse saavutamiseks peaksid olema vastuvõetamatud, kaasa arvatud sekkumine geenide struktuuri, mis praegu kuulub ulme valdkonda, kuid võib lähemas tulevikus olla

teostatav. Tänapäeval seisneb inimese vaimse konstitutsiooni muutmise peamine tee ikka hariduses, eelkõige kasvatajate harimises. Ellujäämiseks ja eneseületamiseks peab inimene ilmutama mõistust ning ta ei pea tegutsema üksnes tajuva, vaid ka «ettenägeva» olendina — sellise olendina, kes peale selle, et ta elab, peab ka oma elu *juhtima* iseenda poolt hästi väljamõeldud plaanide järgi. Ei ole olemas kedagi teist, kes teeks seda tema eest. Seega kohustab mõistus inimest avastama, formuleerima ja täide viima seadusi, mis on vajalikud inimeste eksisteerimise ja kooseksisteerimise jaoks, tehes neid selliseks, et nad nii palju kui võimalik vastaksid «inimese loomusele» ja ka «asjade loomusele», ning nendest seadustest kinni pidama.

Mõistus tähedab ka inimese teadlikkust oma piiridest ja võimalustest ning nende tunnustamist, kaasa arvatud tema potentsiaal muuta ennast iseenda intellekti kaudu. See nõuab, et inimene peaks meeles oma ettevõtmiste ajalikkust, kõigi asjade ebapüsivust, oma saavutuste seotust ajaga ja tõenäosust, et ta ei saavuta midagi, millel oleks «absoluutne» väärtus, kaasa arvatud kindlus, et ta ei vii täide oma kavandatud plaane. Inimese kui sureliku olendi jaoks eksisteerivad piirangud sunnivad talle peale vajaduse pidevalt oma huviobjektidest lahti öelda, neid valida ja piirata. Et olla mõistlik, peab ta loobuma sellest, mida ta on omandanud, kuid enam ei vaja, valida endale kättesaadavatest varadest seda, mis on sobiv tema teatavate vajaduste rahuldamiseks, hoidma oma füüsilised ja vaimsed ambitsioonid oma käsutuses olevate ressursside piires. Järelikult ei nõua mõistus mitte ainult tegemist, vaid ka tegemata jätmist, mitte ainult ehitamist, vaid ka lõhkumist. Ta nõuab inimeselt pidevat järelemõtlemist ja übermõtlemist küsimuses, kes ta on, kes ta võib olla ja mida ta võib teha, mida ta vajab ja mida ta peaks tegema — mõistus nõuab, et inimene oleks veendunud revisionist. Mõistus nõuab pidevat püüet teada saada, mis inimesel on ja

Ellu jääda ja edasi minna

mida ta valdab, milles ta silma paistab ja millest ta vajaka jääb.

Mõistus kui positiivne väärtus on seltsiliseks teistele positiivsetele väärtustele, niisiis on ta seotud õigluse, seaduslikkuse, rahu, kasulikkuse, stabiilsuse ja progressiga, eriti aga arukuse, mõõdukuse ja tarkusega. Kuid kõike-reguleeriva tasakaalustava käitumisprintsibiina võib ta lahkuda teiste väärtuste seltskonnast ja teebki seda, kui väärtuskonfliktides üht konflikti sattunud väärtust tuleb piirata või teisele ohverdada. Mõistuse kui lepitaja roll isegi aksiootiliselt kõige auväärsemate väärtuste jaoks paistab silma juhtudel, kui õigluse eest liigagaralt võideldakse või halastamatult seaduslikkust taga aetakse. Mõistus peab vahele astuma siis, kui elutarkus, mida ammutatakse vaid mineviku kogemusest, mitte aga perspektiividest, mida avab kujutlus, muutub rõhuvaks ja kolkunuks.

Mõistmatus [unreason], mõistusele vastanduv negatiivne väärtus, ilmutab end siis, kui inimese käitumises jääb nii palju puudu üldlevinud mõistlikkuse nõuetest, et seda peetakse vastikuks. Mõistmatus kehastub ihaldatud eesmärkide perverssuses, tegevusprintsipiide järelemõtlematus omaksvõtmises ja suvalises või nigelas kättesaadavate vahendite valikus püstitatud eesmärkide saavutamiseks — valikus, mis muudab nende saavutamise tarbetult vaevaliseks, piinarikkaks või ohtlikuks. Mõistmatus, mis endast märku annab, kui mõte käib maadlgi või ka taevasse sööstab, ilmneb niihästi poliitilistes utopiates kui ka keeldumises vaadelda poliitilisi olukordi kuidagi teisiti kui «realistlikult». Inimene käitub mõistmatult, kui ta laseb end kaasa haarata teise maailma või maailmast loobumise idealismist, ja ka siis, kui ta ei märka, et on tehtud mõndagi, mida «tasakaalukad» mõtlejad on pidanud teostamatuks ja mis on saanud teetähi- seks tsivilisatsiooni progressis. Ühtmoodi mõistmatu on nii idealistlik kui realistlik inimene, kui ta on järeleandmatu seal, kus järeleandmatus ähvardab inimese

ellujäämist või elamisväärsset eksistentsi. Järeleandmatus inimelu suurte nüüdisprobleemide ees kas vananenud kontseptsioonide või läbiuurimata ideaalide nimel on igatahes mõistmatus *par excellence*.

Nagu ülal osutatud, ei saa õiglust lugeda ülimaks väärtuseks, vaid ainult üheks kõrgema järgu sotsiaalsest väärtustest. Ta on üks neid põhilisi väärtusi, mille realiseerimine, niipalju kui võimalik, hoiab inimmaailma koos, tuues sinna tasakaalu ja vältides ohtlikke ekstsesse. Õiglus aitab kaasa ühiskondlikule õnnele, kuid ei tarvitse tingimata seda õnne tähendada. Õigluse nimel ja õiglasel ühiskonnakorras võib kogeda kannatust või õnnetust. Siiski on õiglane ühiskonnakord selles mõttes mõistlik ühiskonnakord, et ta on vastu inimeste viletsusele ja aitab kaasa ühiskonna seisundile, milles õnn võib ehk võidule pääseda. Üldjoontes teenib õiglus muidugi seda, mida kutsutakse «õnne otsimiseks» — sel püüdlusel on sekundaarne väärtus, võrreldes primaarselt väärtusliku püüdlusega kaotada inimeste viletsus. Väärtuste (mis näivad olevat hierarhiliselt organiseeritavad) «püramiidi tipu» otsimisel võib näida, et mõistus on ülim väärtus, sellegipoolest ei saa see nii olla, sest siin antud ülevaate järgi näib ta olevat vaid instrumentaalne väärtus — väärtus teiste väärtuste teenistuses. Mis on siis ülim väärtus, mis troonib kõigi teiste väärtuste kohal?

Mis puutub reaalsesse maailma, siis ülima väärtuse otsimine ei lõpe väärtuste püramiidi tipu nägemisega, vaid tüviku tasapinnaga, kus asuvad mitmesugused kõrgema järgu väärtused, üks nende hulgast kahtlemata inimkonna ellujäämine. Ainult ekstrapoleerimise, transempiirilise projektsiooni või metafüüsilise oletuse teel on konstrueeritav *Summum Bonum* kui ülim väärtus. Et ta on postuleeritud kui midagi, mis pole adutav, on ka võimatu teda kontseptualiseerida ja formuleerida tema kriteeriume. Siiski võib ta saada metafüüsilise etteaimatavuse sisuks, mis on amorfsel kujul subjektiivselt olemas ja on võimeline mitmel viisil «morfseks»

Ellu jääda ja edasi minna

saama, omandades mitmesuguseid vorme religioossetes, müstilistes või esteetilistes kogemustes ja väljendustes.

Ma võin ainult püüda öelda, mis *Summum Bonum* minu oletuse järgi on, ma ei taha väita, et olen talle tõesti pilku heitnud. Ma aiman, et *Summum Bonum* on lõpp-punkt, mida taotleb kõikehõlmav hool kõige eest, kõigega koos ja kõige jaoks iganes. Selles spektraalses mõttes tähendab Hool minu jaoks armastavat muret, ettevaatlikku hoolitsust, maksimaalse armastuse ja iha jumalike emotsioonide aimatavat ühtsust. Seda *Summum Bonum*'i noumenaalselt mõistet, ükskõik kui veetlev ta alateadlikult mulle ka olgu, ei pea ma dogmaks. Ma leian, et kahtlen, kas sellel, mida äsja ütlesin, väärtust ongi, ja keeldun otsustamast isegi selle kahtluse õigus-tatuse üle. See radikaalne skeptilisus ehmatab mind kuidagi, sest ta näib olevat põhjatu, kuid siiski tundub mulle, et just see skeptilisus, mis on skeptiline isegi ise-enda kehtivuse suhtes, lubab mul endaga küllalt hästi toime tulla. Ta ei tee mind süngeks ega jäta mind ilma andumustundest. Ta lubab mul olla intellektuaalselt vaba: mitte ainult uskmatu olla, vaid ka uskuda; mitte ainult vabalt meelt heita, vaid ka loota. Ta lubab mul heita kõrvale metafüüsilised seigad koos muretsemisega nende pärast ja ka hoida oma intellektuaalselt uudishimu elavana ja nõnda osaleda Olemise igikestvas avastamises.

(Järgneb)

CONTENTS

On Estonian and Russian sociopolitical ideology <i>Jüri Uluots</i>	1347
In the service of his country: The diary of State Controller Karl Soonpää 1939—1940. I	1363
Russian influence on the Estonian language <i>Mati Hint</i>	1383
Faulty perspectives <i>E. D. Hirsch, Jr</i>	1405
Cain: A Mystery <i>George Gordon Byron</i>	1423
The sphinx without a secret <i>Oscar Wilde</i>	1428
An encounter in hell <i>Herbert Eulenberg</i>	1435
Towards a theory of creativity <i>Carl R. Rogers</i>	1441
The human face <i>Arved Leinbock</i>	1460
On the history of Ingria's native population <i>Ott Kurs</i>	1484
Review: Temira Pachmuss. Russian Literature in the Baltic between the World Wars. Columbus, Slavica Publishers, Inc., 1988 <i>Sergei Issakov, Peeter Torop</i>	1501
Editorial note. Summaries	1510
Survival and Surpassing. II <i>Ilmar Tammelo</i>	1521

СОДЕРЖАНИЕ

Об эстонской и русской социально-политической идеологии <i>Юри Улуотс</i>	1347
Служа отечеству: Дневник государственного контролера Карла Соонпяэ 1939—1940 гг. I	1363
Влияние русского языка на эстонский язык <i>Mati Hint</i>	1383
Ложные перспективы <i>Э. Д. Хирш</i>	1405
Кайн: Мистерия <i>Джордж Гордон Байрон</i>	1423
Сфинкс без тайны <i>Оскар Уайлд</i>	1428
Встреча в аду <i>Херберт Ойленберг</i>	1435
Приближаясь к теории творчества <i>Карл Р. Роджерс</i>	1441
Лицо человека <i>Арвед Лейнбок</i>	1460
О судьбе коренного населения Ингерманландии <i>Ott Kurs</i>	1484
Рецензия: Temira Pachmuss. Russian Literature in the Baltic between the World Wars. Columbus, Slavica Publishers, Inc., 1988 <i>Сергей Исаков, Пезтер Тороп</i>	1501
От редакции. Резюме	1515
Остаться в живых и идти дальше. II <i>Ильмар Таммело</i>	1521

PE ^A / 1461194 90

AKADEEMIA

Tellimise indeks 78163

Hind 1 rubla

1